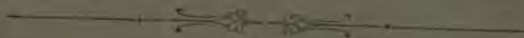
LAMBERT TEN KATE

(DE «GEMEENSCHAP TUSSEN DE GOTTISCHE SPRAEKE EN DE NEDERDUYTSCHE» EN ZIJNE ONUITGEGEVEN GESCHRIFTEN OVER KLANKKUNDE EN VERSBOUW)

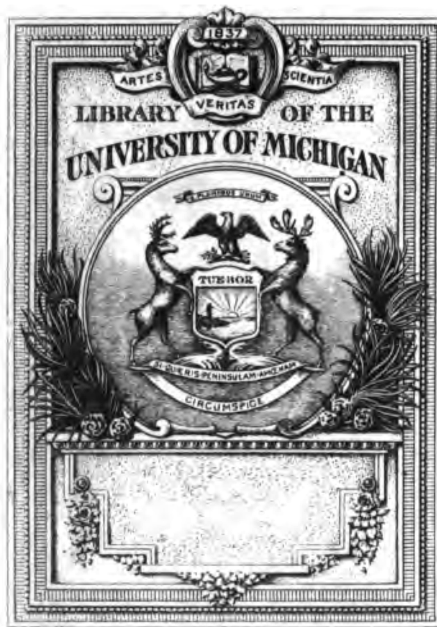
DOOR

Dr. A. VAN DER HOEVEN.

's-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1896.

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

LAMBERT TEN KATE

(DE «GEMEENSCHAP TUSSEN DE GOTTISCHE SPRAEKE EN DE NEDERDUYTSCHE» EN ZIJNE ONUITGEGEVEN GESCHRIFTEN OVER KLANKKUNDE EN VERSBOUW)

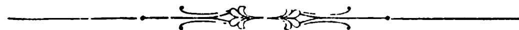
LAMBERT TEN KATE

(DE «GEMEENSCHAP TUSSEN DE GOTTISCHE SPRAEKE EN DE NEDERDUYTSCHE» EN ZIJNE ONUITGEGEVEN GESCHRIFTEN OVER KLANKKUNDE EN VERSBOUW)

DOOR

Dr. A. VAN DER HOEVEN.

's-Gravenhage,
MARTINUS NIJHOFF,
1896.

[illegible] BOEK EN HANDELSDRUKKERIJ

De geschiedenis der taalstudie ten onzent in de 17de en 18de eeuw bevat menige belangrijke bladzijde.

Door Rudolf von Raumer in zijne „Geschichte der Germanischen Philologie" en door Hermann Paul in Abschnitt II van den „Grundriss der Germanischen Philologie" is zij vrij uitvoerig geschreven. Den man, van wien een stoot is uitgegaan, die lang en over een zeer uitgebreid gebied heeft doorgewerkt, Lambert ten Kate Hermanszn., den Amsterdamschen schoolmeester, vinden wij daarin slechts kort, schoon waardeerend en juist besproken. Het bestek van genoemde werken liet geene breede bespreking van Ten Kate toe. Toch kunnen wij niet wijzen op een werk waarin, uitvoeriger dan v. Raumer en Paul zulks deden, over den taalgeleerde Ten Kate is geschreven, aangezien de geschiedenis der taalwetenschap eene monographie, eene historisch-critische studie over dien taalkundige nog mist.

In de volgende bladzijden heb ik getracht eene bijdrage tot zulk eene studie te leveren.

Van Ten Kate's taalkundige werken is zijn grootste, zijne „Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake", het meest bekend. Zoo goed als onbekend zijn zijne geschriften over klankleer en versificatie, die nog alleen in manuscript bestaan, terwijl ook zijne „Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche", niet behandeld is, zooals zij verdient. Daarom heb ik mij, wegens de veelzijdigheid en uitgebreidheid van Ten Kate's taalkundige nalatenschap tot eene keuze gedrongen, bij eene beschouwing der drie laatstgenoemde werken bepaald.

Ten Kate's „Gemeenschap" leidt van zelf tot eene vergelijking met het „Glossarium Gotticum" van Franciscus Junius en de Gotische Grammatica in den „Thesaurus" van George Hickes, die met hem vaak in één adem „Begründer der Germanischen Studien" worden genoemd. Nog door niemand vond ik eenigszins uitvoerig de werken der drie eerste beoefenaars van het Gotisch vergeleken. Alleen von Raumer (t. a. p. pag. 141) spreekt daarover met enkele woorden.

De beide andere genoemde geschriften van Ten Kate worden hier voor het eerst uitgegeven naar het Amsterdamsche hs., het eenige, dat er van bestaat. Prof. Siegenbeek (Museum IV) maakte het eerst van deze hss. melding en sedert heeft men zich steeds met deze bloote vermelding tevreden gesteld.

Den inhoud der „Verhandeling over de klankkunde" heeft Ten Kate, wel verkort, maar hier en daar ook verbeterd, in zijne „Aanleiding" (Redenwisseling VII en VIII) opgenomen. Aan deze hoofdstukken is tot dusver weinig of geene aandacht geschonken. De klankkunde van Ten Kate deelt dit lot met de andere werken uit de zeventiende eeuw, die over hetzelfde onderwerp handelen, zooals die van Montanus, Amman en Wallis.

Von Raumer zwijgt geheel over de klank-studiën uit de 17de eeuw, en Paul (t. a. p. pag. 35) noemt slechts de werken van Wallis en Bonet zonder ze te bespreken. Hij verwijst naar het hoofdstuk „Geschichtliches" in Ernst Brücke's „Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute". Doch dit hoofdstuk is zeer onvolledig. (noch Montanus, noch Ten Kate, noch Amman wordt daar genoemd.)

Daarom scheen het mij noodzakelijk toe in verband met Ten Kate's verhandeling ook over andere klankkundigen uit de zeventiende eeuw hier te spreken. Ds. Montanus van Nieuwenhoorn, de Amsterdamsche geneesheer Amman, Lambert ten Kate en de Engelsche professor Wallis, zij hebben elk voor de klankkunde hunne bijzondere, niet geringe verdiensten gehad, en hunne studies verdienen te worden genoemd in eene geschiedenis der Germaansche Philologie.

In de „Oeffenschets over het vereisch der Dichtkunst" maken wij met een nieuw studieveld van Ten Kate kennis.

De aanteekeningen, er bij gevoegd, zijn eene poging om (in de eerste plaats historische) critiek te oefenen; op enkele plaatsen mogen zij den tekst van Ten Kate ook toelichten.

Aan de bespreking van deze geschriften heb ik eene korte beschrijving van Ten Kate's leven laten voorafgaan, daar de bronnen, waaruit deze moet worden geput, niet onder ieders bereik zijn, en ik deze met eenige weinig bekende bijzonderheden kon aanvullen.

Bovendien heb ik eene Bibliographie daaraan toegevoegd, want elke opgave, die ik vond der geschriften van Ten Kate, vertoonde groote leemten.

HOOFDSTUK I.

Levensbeschrijving.

Lambert ten Kate, zoon van Herman ten Kate en Sara Blaupot, leefde te Amsterdam van 23 Januari 1674 tot 14 December 1731. Van dit leven valt niet veel mede te deelen 1).

Wij weten, dat Ten Kate niet gehuwd is geweest, en dat hij na den dood van zijn vader met zijne moeder leefde. De lessen, die hij gaf (in het schrijven, rekenen, boekhouden; in talen, mathesis en algebra) waren zijne hoofdbezigheid en het middel om in zijn onderhoud te voorzien.

Zoo wordt ten minste op grond van het getuigenis van Jer. de Vries (Siegenbeek's Museum I 32) algemeen aangenomen. Wagenaar, een jongere tijdgenoot van Ten Kate, spreekt, waar hij in zijne Geschiedenis van Amsterdam Ten Kate behandelt, niet over diens middel van bestaan. Wat wij echter van een anderen tijdgenoot vernemen geeft grond voor de onderstelling, dat Ten Kate nog een andere bron van inkomsten had dan zijne lessen.

Zacharias Conrad von Uffenbach namelijk, die op eene zijner reizen eenigen tijd te Amsterdam vertoefde, bracht toen ook een bezoek aan Lambert ten Kate. Van zijne ontmoeting met dien taalkundige, „einen sehr höflichen, curiosen und dabei gelehrten Mann" (zooals hij hem noemt), gaf hij verslag in zijne „Merkwürdige Reisen", III, 651—656. En daar schrijft hij aangaande het beroep van Ten Kate: „er handelt zwar eigentlich mit Korn".

1) Bronnen voor deze levensbijzonderheden van Ten Kate zijn:
Wagenaar. Geschiedenis van Amsterdam. III. 241. — Prof. Tollius. Over Lambrecht ten Kate Hermanszoon. (in Prof. Siegenbeek's Museum I). Zie verder: v. d. Aa. Biographisch Woordenboek. i. v.

Er bestond (of bestaat?) een portret van Ten Kate, door Houbraken. Dit was in het laatst der vorige eeuw in het bezit van den heer Jan Blok, een achterneef van hem. In elk der Amsterdamsche hss. ligt eene copie ervan.

Volgens S. Blaupot ten Cate (Geschiedenis der Doopsgezinden. II 158) was de familie Ten Kate van Overijsselsche afkomst.

Volgens Prof. Jonckbloet (Geschied. Nederl. Letterk. V. 113) telde hij o.a. den dichter Feitama onder zijne leerlingen.

Prof. Tollius (Siegenbeek's Museum I, 32), die in het jaar 1812 eene levensbeschrijving van Ten Kate uitgaf, deelt mede, dat hij zich met les geven een aanzienlijk vermogen verzamelde, „waardoor hij" (zegt Tollius) „in staat was zich alles aan te schaffen, wat hem voor zijne „letteroefeningen en liefhebberijen, voor toon- en schilderkunst, noodig „of aangenaam was, zoodat hij zelfs eene fraaie verzameling van „teekeningen heeft kunnen nalaten, en bovendien eene boekerij, „waarvan de catalogus nog in handen van den kunstlievenden „Jer. de Vries en een doorslaand bewijs is, dat Ten Kate zich daar„voor geene uitgaven moet geweigerd hebben" 1).

Eene beschrijving van eenige zijner fraaiste teekeningen heeft Ten Kate in hs. achtergelaten. (Zie Bibliogr.) Voorts bevestigt de lijst, welke Von Uffenbach t. a. p. geeft, der rariora en kunstwerken, die Ten Kate hem liet zien, de woorden van Tollius ten volle. Von Uffenbach schrijft o. a.: „Wir durchsahen nur zwei der vornehmsten Porte„feuilles mit den schönsten Handrissen und fanden gar unvergleichlich „schöne Dinge darunter, meist von Italiänischen, doch auch einige „von Holländischen Meistern."

Kerkelijk behoorde Ten Kate tot de Doopsgezinden, van wier gemeente hij een steun en opziener wordt genoemd. Een werkzaam aandeel nam hij in de voorbereidende maatregelen tot oprichting van het seminarium voor de predikanten van dit genootschap; eerst vier jaar na zijn overlijden werd dit geopend. Zoo getuigde zijn leven, evenals vele zijner werken (zie Bibliographie onder letters H en J), dat hij was een godsdienstig man, een zeer gemoedelijk christen, zooals Prof. Tollius (t. a. p. bl. 24) hem noemt; terwijl Glasius (Godgeleerd Nederland i. v.) van hem zegt: „Ten Kate heeft ook eenige godsdienstige werkjes het licht „doen zien, waarin zich zijn vrome geest evenzeer afspiegelt als zijn „rijk ontwikkelde smaak voor het schoone en goede".

Met verscheiden kunstenaars en geleerden stond Ten Kate in betrekking. De dichter Hoogvliet, die hem zijn getrouwen vriend en raadsman noemt; de schilders Jan van Huisum en Hendrik van Limborch; Ridder van der Werf „die wijdberoemde kunstenaar"; de beeldhouwer Xavery 2); Adriaan Verwer waren eenige zijner meest bekende vrienden.

---

1) Over de nalatenschap van Ten Kate en zijne familie geeft Prof. Tollius (t. a. p. bl. 31) eenige inlichting.

2) Zie over deze vier de biographische woordenboeken van J. Immerzeel Jr. en Chr. Kramm. i. v.

De namen zijner vrienden wijzen reeds op de veelzijdigheid van Ten Kate's talent, waarvan de lijst zijner geschriften een zoo duidelijk bewijs levert. Daarom kan het niet bevreemden, dat een stad- en tijdgenoot hem prees „als een vernuftig en onvermoeid doorsnuffelaar „van alle kunsten en wetenschappen, die zijn leven daarin met lof „en vergenoeging heeft doorgebracht." (Boekzaal XXXIV. 13).

Het is hier de plaats niet om uit te wijden over de beteekenis van Ten Kate in de geschiedenis der toonkunst (zie Bibliogr. onder letter T) of voor de schilder- en beeldhouwkunst. De waarde zijner geschriften over de proportie der menschelijke leden, over de harmonie der vermenging in dag en schaduw, de wendinghoeken van 't aangezicht of zijner verhandeling over het denkbeeldig schoon in de kunst (zie Bibliogr. onder letter G) moge elders geschat worden.

Prof. Tollius deelt (t. a. p. bl. 32 en 33) uit goeden bron 1) de volgende bijzonderheden uit Ten Kate's leven mede, welke voor zijn kunstsmaak een gunstig getuigenis afleggen: „Liefhebber der schilderkunst, was „Ten Kate ook de gemeenzame vriend van den vermaarden Bloem- en „Fruitschilder, Jan van Huisum. Deze schilderde zijne Bloem- en Fruit- „stukken lang op donkere gronden, op welke hij meende, dat dezelve „beter uitkwamen en spraken. Ieder roemde ook deze stukken als voor- „treffelijk, als onverbeterlijk, dan onze Ten Kate opende rondborstig „een tegenstrijdig gevoelen. Hij ried de achtergronden helder te houden, „juist om de vruchten en bloemen daarop te beter werking te doen „winnen. Van Huisum gaf ook eindelijk toe aan den herhaalden raad „van zijnen vriend; en het was op het gevoel en de aanwijzing van „Ten Kate alleen, dat hij van toen af zijne manier geheel veranderde, „en de waarde zijner stukken daardoor, van honderd of tweehonderd, „zag klimmen tot duizend, ja tot vijfduizend Guldens toe.

„Gelijk met den schilder Huisum, zoo was Ten Kate ook zeer „gemeenzaam met den beroemden beeldhouwer Xavery. Hij trof hem „eens bezig met het vervaardigen van eenen Jupiter Fulgurator, „maar verdrietig klagende, dat hij denzelven niet naar zijn' zin kon „treffen. Ten Kate meende, dat zulks toch zoo moeielijk niet zijn kon. „Welaan, Mijn Heer, hervatte Xavery, oordeelt gij het zoo gemakkelijk, „zie daar beitel en hamer; ik vertrouw u het werk wel toe; zie of „gij hem beter treffen kunt dan ik." Na lang tegenstreven en onder

1) «Dezen bijzonderen trek van Ten Kate's kunstgevoel heb ik aan de goedwillige vriendschap te danken van den heer M. Temminck, die denzelven voor lang uit den mond gehoord heeft van den heer Josua v. d. Poorte, weleer bekende en vriend beide van Ten Kate en van Xavery.»

Dit schrijft Tollius t. a. p. pag. 34 over den bron der tweede bijzonderheid.

„betuiging van nooit hamer noch beitel gevoerd te hebben, liet zich „Ten Kate toch eindelijk door Xavery bewegen, en had maar weinig „tijds gearbeid, toen deze hem met verrukking toeriep: „Hou op! „gij hebt hem volmaakt getroffen."

Richardson noemt Ten Kate (in zijne „Inscription de divers tableaux") een vermaard kunstkenner, zeer bekend door zijne heerlijke verzameling van teekeningen en verscheiden andere schoone zaken, zoowel als door zijne diepe geleerdheid in alles, wat de kunst betreft; ook van Limborch (zie Bibliogr. G. I) erkende, dat hij en andere schilders met hem veel van Ten Kate leerde.

Niet onbelangrijk voor de kennis van zijne richting in de kunst is hetgeen wij lezen bij v. Uffenbach, t. a. p. s. 655, naar aanleiding der bezichtigde teekeningen van Hollandsche en Italiaansche meesters:

„Ten Kate hielte ohne Grund auf die Italiäner am meisten, weil „sie, wie er gar artig sagte, alles ideal, oder nach eigener Erfindung „machten, und das schönste in der Natur zu sammen vereinigen; da „hingegen die Holländer und andere Meister sich allzu vest an ein „Object hielten, und die Natur vorstellten, wie sie selbige fünden, sie „seye nun mangelhaft oder schön. Deswegen nenneten auch die „Italiäner dieselben spottweise Naturalisten.

„Er versicherte, dasz er in der Perspectiv nur drei Hauptregeln „habe, vermittelst welcher man alles ausrichten könne, ohne weitere „umständliche Operationen. Er wollte aber mit diesem Geheimnisz „nicht heraus".

In de wis- en natuurkunde wordt Ten Kate ervaren geheeten en meer dan een bewijs daarvoor heeft hij in zijne werken gegeven. Zoowel aan de klankleer als aan de scheiding der kleuren; aan de inrichting van het heelal als aan de plantkunde, wijdde de veelzijdige geleerde zijne aandacht. (Bibliogr. onder letter E.)

Toch is het de vraag, of al deze geschriften (met inbegrip van zijne studie over de schriftkunde) de herinnering aan Lambert ten Kate zou hebben levend gehouden, had hij zijne taalkundige werken niet geschreven. Als taalkundige wordt Ten Kate's naam thans nog met eere genoemd. Met de moderne talen (niet slechts het Fransch, Duitsch en Engelsch maar ook het Italiaansch) vertrouwd en niet minder met de classieke, maakte hij de dus verkregen ontwikkeling van zijn geest, vermeerdering zijner kennis dienstbaar aan zijne lievelingsstudie, die zijner moedertaal.

Terwijl de Grammatici van Ten Kate's tijd als Moonen, Sewel en geestverwanten (zoowel binnen als buiten de grenzen) nog op de oude baan der zeventiende-eeuwsche „spraeck en spelkonstenarij" voort-

sukkelden, tengevolge waarvan „luiden van 't beste oordeel allermeest „een weerzin toonden tegen 't gewoone Grammaticael, zulks dat zelfs „de naem van Grammaticus bij haer slegtjes te boek stond" (Aenl. I. 3), schonk Ten Kate nieuw leven aan de studie der moedertaal. Door hem zijn de grondslagen gelegd eener breed opgevatte, wezenlijk wetenschappelijke beoefening onzer taal.

Met de studie der Hollandsche schrijftaal verbond Ten Kate die der verwante talen zoowel in haren ouderen als jongeren vorm, want hij begreep, dat eene degelijke kennis der jongere taal alleen op eene historische basis kan steunen. Hij zeide (Voorrede v. d. Aanl. X): „oud is het timmerhout der taalverwanten, en nieuw bijna al 't geen „er van gemaakt wordt". En zijn onderzoek beperkte hij niet tot de geschreven taal; hij strekte dit ook tot de dialecten uit.

Wil men zich een denkbeeld vormen van Ten Kate's voor zijn tijd tenminste verbazende belezenheid in de Litteratuur der Germaansche talen, lette men op het groot aantal bronnen, door hem geraadpleegd 1).

---

1) De volgende werken worden in de Aanleiding aangehaald. (Zie Voorrede 12 over zijn gebruik der bronnen.) Voor het Nederlandsch roemt hij Kiliaen's Etymologicum (I 161); verder noemt hij Moonen's Nederd. Spraekkonst (I 700); Hoogstraten's Aenmerkungen over de Geslachten; v. d. Myle's Lingua Belgica; Verver's Idea Lingua Belgica; de Tweespraack; Vondel's Noodig berecht over de nieuwe Nederd. Misspellinge. 1654; de Staten-vertaling; Halma's Woordenboek; de werken van Coornhert en vele anderen (I 161). Uit de Middel-nederlandsche letterkunde haalt hij vooral Melis Stoke aan (I 41, 58, 356, 372) en de Bijbel van 1477 (I 58). Voor het Friesch noemt hij Japix en anderen (I 50, 358). Voor het Nieuw-Hoogduitsch kent hij Schottelius als een beroemden Grammaticus (I 359); hij gebruikt echter voor de gewichtigste plaatsen van zijn werk slechts diens «Gründliche Anweisung zur Rechtschreibung, Braunschweig 1676, zijnde een kort uittreksel van Schottelii opus de lingua Germanica» (I 547, 653). Verder Bödiker's Grundsätze der deutschen Sprache (I 547, 653). Hij wijst op het verschil tusschen deze beiden (I 663, 672). Ten slotte noemt hij ook het Dictionarium regium (I 400).

Van het Oudhoogduitsch kent hij de vertaling van Tatian (I 33, 57, 546); Willeram's Hooglied met de aanteekeningen daarop van Junius (I 33, 171, 500); Otfrid (I 57); het Annolied (I 57); Eckhart's Cateches. Theot. (I 330, 372, 395); benevens de werken van Goldast. (I. 327, II 29.)

Voor het Angelsaksisch stonden hem Hickes' Thesaurus; het Evang. Anglos. in Junius' Ev. Got. (I 57, 165, 546, 632); Bensons Vocab. Ags. (I 171, 546); Thwaites' uitgave van den Ags. Heptateuch (I 546, 632); het woordenboek van Somnerus en de Grammatica van Wallis «den wijdvermaarden wiskonstenaar» (I 630) ten dienste. Hij weet ook, dat een groot aantal Ags. hss. in de Engelsche Bibliotheken liggen (I 652).

Het oudste van Ten Kate's geschriften (het dateert van het jaar 1699) behandelt de klankkunde. (Zie Bibliograph. onder letter D.)

Ten Kate is overtuigd, dat voor hem, die grondig de taal wil bestudeeren, kennis der klanken onmisbaar is. Welk taalkundige uit dien tijd dacht daaraan? In aansluiting aan de natuurkundige leer van 't geluid bestudeerde hij met vrucht de stem en het ontstaan der letterklanken. Vooral zijne gedachten over het wezen der klinkers en de oorzaak hunner verscheidenheid waren nieuw en bevatten merkwaardig veel waarheid. Hij wees het eerst o.a. op de resonatorische werking der mondholte. Op zijne verdeeling der medeklinkers naar de plaats en de wijze hunner vorming behoeft nog tegenwoordig geene groote aanmerklng te worden gemaakt. Overigens mag de opmerking bijna overbodig heeten, dat Ten Kate's klankleer, beoordeeld naar den tegenwoordigen stand der Phonetiek, veel leemten en gebreken bevat. Maar toch is steeds ook dan, als hij onjuistheid spreekt, de geniale taalkundige aan het woord.

Daar ik dit stuk uitvoerig behandeld heb in het derde hoofdstuk dezer dissertatie, meen ik hier met deze weinige woorden over de „Klankkunde" te kunnen volstaan.

Over Ten Kate's aanteekeningen op Benson's Vocabularium Anglo-Saxonicum; Moonen's Spraakkunst; Hooft's Waarnemingen en Kiliaen's Woordenboek (Zie Bibliogr. onder lett. A, II, III, VI, VII), door hem tusschen de jaren 1701 en 1712 te boek gesteld, kan ik in dit kort en algemeen overzicht van Ten Kate's taalkundige nalatenschap niet in bijzonderheden treden. Den hoofdinhoud daarvan vindt men ook in zijne „Aanleiding".

Van meer beteekenis is de „Gemeenschap tussen de Gottische

De Noordsche talen kent hij uit Hickes' uitgave der Grammatica van Ruolphus Jonas (I 171, 362, 376, 400, 547); uit Olai Wormii Liber Danica (I 51), waaruit hij de Ragnars drapa mededeelt (I 79); en uit Pontoppidani Grammat. Danica.

Voor zijne hoofdstukken over de taalverspreiding verwijst hij naar Tacitus; Caesar; Strabo; Procopius; Du Perron. Antiquité de la nation et de la langue des Celtes; Edw Lhuid. Archaiologia Britannica; Bibliander; Saxo Grammaticus; Pontanus. Historia Danica; De vita et gestis Caroli Magni; Tauchet. Antiquit. et historia Gauloises; Kirchm. Comment. in Tacitum; Cluv. Indrod. Geograph.; Hornii Introduct. ad Geographiam; Alting. Notia Germ. Inf.; H. de Groot. De antiquitate Reipubl. Bat.; Dumbar. Analecta. (I 25, 26, 30, 31 e. a.)

Bovendien vind ik door hem vermeld: Isidoris Hispalensis Grammatica (I 28); The Lords prayer in above a hundred languages; Vossii Etymologicum; en Eckhart. Historia studii etymol.

Spraeke en de Nederduytsche", zonder zijn naam in het jaar 1710 door hem uitgegeven. In den breede heb ik in het volgend hoofdstuk over dit werk gesproken, en op de deugden en gebreken er van gewezen.

Voor de kennis van Ten Kate's methode, voor de waardeering zijner gave om taalverschijnselen op te merken en taalwetten op te sporen; als bewijs voor zijn juist inzicht in verbuiging en vervoeging kan de „Gemeenschap" uitnemende diensten bewijzen.

Eene nauwkeurige beschouwing der „Gemeenschap" moge verder het bewijs leveren, dat voor de grammatische studie van het Gotisch (en daardoor in menig opzicht ook voor de Germaansche taalstudie in het algemeen) Ten Kate grootere verdiensten heeft dan Franç. Junius of George Hickes. Van dit drietal kende alleen Ten Kate de juiste verhouding van het Gotisch tot de overige Germaansche talen. Hij ontdekte de gewichtige wet van den klemtoon in 't Germaansch; den regelmatigen bouw van de Gotische taal, waaraan Junius of Hickes evenmin dacht als aan het verband tusschen woorduitgang en woordgeslacht.

Het voornaamste werk van Ten Kate is getiteld: „Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake" 1). Aan het eerste deel daarvan heeft Ten Kate gewerkt van Maart 1711 tot December 1714; aan het tweede van September 1714 tot Februari 1719.

De eerste band is voor het grootste gedeelte naar den vorm eene samenspraak.

Op eenige algemeene beschouwingen over de waarde der taalwetenschap volgt eene geographische en historische uiteenzetting van de verspreiding der Europeesche en (in 't bijzonder) der Germaansche talen, welke met eene taalkaart en eenige taalproeven wordt opgehelderd.

De zevende Redewisseling leidt Ten Kate in met enkele juiste opmerkingen over „de spel- of quelkonst; want over al het Gramma„ticael word zoveel mondelinge kibbeling niet gemaekt, als over die „beuzelarye alleen".

„Ik merk (schrijft hij bl. 110) de Letter-Spelling tweesints aen, „voor eerst als burgerlijk (Politice), hebbende haer opzicht op zulk „een algemeen en doorgaand gebruik, waerin de voornaemste schrijvers „meestendeels overeenkomen; en ten andere als natuerkundig en „naeukeurig (Physice et Critice), rustende op een natuerkundige over-

1) Van dezen naam geeft hij rekenschap in de Voorrede, bl. X.

„weging van de onderscheidene klankvormingen, en op een naeu-
„keurige rede-schifting op zulk eene overweging gebouwd".

Geleidelijk gaat Ten Kate daarna over tot de bespreking van de klankkunde, en van het onderscheid tusschen het „Gemeenelandsch dialect en dat der Amstel- en Rijnlanders" 1). Dit verschil betreft de uitspraak der zachte en scherpe e en o, der ij en ei. Wat wij hier over de dialecten lezen, wordt eenige bladzijden verder (bl. 699 e. v.) aangevuld met eene „Bijlage, zijnde een schetse van de Land-Vriesche dialect vergeleken tegen de Nederduitsche".

Na dit voorwerk behandelt Ten Kate de verbuiging en vervoeging in het Nederlandsch. Hij streeft daarbij niet naar volledigheid, maar wil slechts spreken „over 't voornaemste van 't gene genoegsaem als onverhandelt en waerdig te schatten is" (bl. 396). In menig opzicht vertoonen deze hoofdstukken de gebreken der spraakkunsten uit dien tijd, maar ook in niet weinig punten onderscheiden zij zich daarvan gunstig.

Tal van voorbeelden uit de verwante talen voert Ten Kate ter vergelijking aan. Aan juiste, nieuwe opmerkingen ontbreekt het niet en op meer dan eene plaats bevrijdt Ten Kate onze spraakkunst uit de boeien der Grammatica Latina (zie bl. 365, 725 e. v.).

„Ik heb (zoo betuigt hij telkens) de tael geschat als een heiligdom
„van 't gemeen, daer ik nogte niemand eenig bevoorregt eigendom
„aen heeft, en daerom getracht de taelwetten te vinden en niet naer
„eigen goeddunken te verzieren, zoekende middelerwijle ook na hare
„oorzaek en redelijkheid". (Voorr. XI. bl. 14).

Uit deze grondstelling volgt, dat hij met het oog op den stijl eene hoogdravende, eene deftige en eene gemeene declinatie wil onderscheiden (zie bladz. 334).

De gewichtigste bladzijden van de „Aanleiding" zijn die, waarin over de „Regelmaet en Rangschikking der Nederduitsche Werkwoorden" wordt gehandeld (bl. 543 tot 696).

Hier komt Ten Kate op het gebied, dat (zooals hij in de Voorrede, bl. 1 e. v. zegt) van den aanvang af zijne bijzondere belangstelling trok. Hij ontdekte, dat de tot zijn tijd voor onregelmatig gehouden ongelijkvloeiende werkwoorden regelmatige verandering van stamvocaal vertoonen en wel bij alle Germaansche talen, volgens bepaalde wetten der klankverandering, dezelfde vocaalveranderingen. Trots menige vergissing (voornamelijk hieraan te wijten, dat Ten Kate bij zijne

1) Hierover thans niet speciaal; later hoop ik wellicht in de gelegenheid te zijn 't een en ander erover mede te deelen.

indeeling van het Nieuw-Nederlandsch uitgaat) is het hem gelukt in groote trekken den ablaut vast te stellen in alle Germaansche talen, n.l. in het „Nederlandsch, Gotisch, Frank-Duitsch" (Oud-Hoogd.), „Angelsaxisch, Hoogduitsch" (Nieuw-Hoogd.), en, wat hem het meest verheugt, ook in het IJslandsch. Deze ontdekking opent zijn oog zoowel voor eenheid als verscheidenheid in den bouw der verschillende Germaansche talen.

In de „Aanleiding" hebben wij de eerste proeve eener vergelijkende Germaansche taalstudie op wetenschappelijken grondslag.

De regelmaat der sterke werkwoorden vormt den grondslag der twee omvangrijke proeven van eene wetenschappelijke etymologie, welke wij in den tweeden band der Aanleiding vinden.

„De wortelverandering" (zegt Ten Kate (II 35)) „der ongelijkvloeiende „werkwoorden is, benevens de Kennisse van 't geregelde Beloop van „die Verandering, schoon tot nog toe van anderen verzuimt, van 't „uiterste belang in de Afleiding, en verdient, dat we die wettelijk Lid „tot Lid naeloopen, dewijl men, ten opzigte van de Vocaelwisseling „en ieders Dialect-verschil, uit de verba van de eene Classis, tot die „van de andere niets ter wereld besluiten mag nogte kan; waerom we „van ijder classis en hare soorten elk byzonder zullen handelen, al eer „we tot de Voor- en Agter-voegsels van Afleiding overgaen." Voor fouten, zooals ook Junius nog maakte, waar hij het Gotische gataihun, gateihit in verband bracht met gatiuhan (Got. Gloss. bl. 125), bleef Ten Kate daardoor bewaard.

De Etymologie moet volgens Ten Kate (II 3, 4) ophouden een bloot raden te zijn. „Dit is niets dan tijdverspillen, dat menschen van oordeel tegenstaat". Zondert hij de afleiding der eigennamen uit, dan vindt hij het treurig met de etymologie zijner dagen gesteld. „Sommigen (zegt hij) willen met wringen en draaien den oorspronk van alle talen „tot ons Duitsch betrekken, ontziende hierin niet, onzakelijke deelen „van een woord voor zakelijke op te disschen, zulks dat al haer hoofd-„breken meerder toegeleid schijnt te wezen, om lachen te verwekken, „dan om waarheid te vinden" 1). Anderen roepen allerhande vervormingen of verminkingen te hulp om al onze woorden tot het Latijn, Grieksch of Hebreeuwsch terug te brengen, alsof ze een wrok op hunne moedertaal hebben, „schoon ze uit die gevallen zelf, daer ze nog de minste

---

1) Als voorbeeld van zulk eene beschouwing onzer taal kan strekken, wat wij lezen bij Slichtenhorst. Geschiedenissen van Gelderland blz. 23: (onze taal is) «eene moederlijke, zelfstandige en ongemengde Tael, en naast de Hebreeusche, die God zelf heeft willen spreeken, de oudste van alle Taalen.»

„kromme sprongen maken, en de overeenkomst op het allerbloodste „ligt, niet verder konden besluiten, dan dat er een gemeenschap is." En zij, die deze beide klippen vermijden, nemen niettemin omtrent woorden, die eenig nadenken vereischen en van duisteren oorsprong zijn, gewoonlijk hun toevlucht tot Af- en In- en Uit- en Om-werping van letters. Ten Kate daarentegen (I 175) wenscht zijne afleidingen aan zulk eene strenge wet te onderwerpen, „dat hij geen eene Letter „zoekt te veranderen, te verplaetsen nogte toe of af te doen, dan uit „kragte van een' steekhoudende Rooi of Regel." Om zijn beginsel door te voeren, geeft hij reeds een overzicht der correspondeerende klinkers en medeklinkers in de verschillende Germaansche talen, dat bij alle onvolkomenheid in hoofdzaak juist is.

Behoudens eenige uitzonderingen voor niet betoonde lettergrepen en voor eene enkele grammatische figuur, die hij onder geen regel wist te brengen (zie IV, bl. 28) heeft Ten Kate aan deze wet gehoorzaamd.

Ook in andere opzichten is hij met zijne methode op den goeden weg. Hij gaat de wijziging en verandering in de beteekenis der woorden na (II 25 e. v.), en vooral boeit hem het onderzoek, hoe het woordgeslacht ontstaan en soms veranderd is. „Overal", verklaart hij ook (II, 7), „zullen wij, tot meerder ligt en verzekering, met de „oudheid en vermaegtschapte talen te rade gaen, om de woorden te „nader aen haren oorspronk en in hare eenvoudiger, en door de tijd „minst verloopene gedaente te beschouwen".

Dergelijke gezonde gedachten over de woordafleiding waren reeds voor Ten Kate uitgesproken, o. a. door Daniel George Morhof in zijn „Underricht von der Deutschen Sprache und Poesie" 1682, en na hem door Johann Georg Eckhart in het laatste hoofdstuk zijner in het jaar 1711 verschenen uitstekende „Historia studii etymologici linguae Germanicae hactenus impensi". Maar bij al hunne geleerdheid en meer dan eene gelukkige gedachte ontbreekt het dezen aan grondige studie der woordafleiding en aan degelijke critiek. Zij mogen al eenig bewustzijn van den goeden weg gehad hebben, Ten Kate heeft dien het eerst betreden. Hunne etymologieën vormen met het goede in hunne theorie eene schrille tegenstrijdigheid.

(Zie von Raumer. t. a. p. s. 157; Paul. Grundriss I s. 31, 32.) Ten Kate stelde zich niet voor een volledig etymologisch woordenboek te geven, maar slechts eene proeve daarvan. Maar voor deze proeve koos hij het voor de etymologie gewichtigste deel der taal. De reden, waarom hij de sterke werkwoorden „voor den oppersten top van „Afleiding rekent, is, omdat hij bij die alleen voldoende blijk van „overoudheid en van een aller-egtsten wortelstam vond" (II, 13).

Een gevolg van deze grondstelling is, dat hij al te geneigd is om uit elke overeenkomst van klank tot etymologischen samenhang te besluiten. Maar ook leert hem juist de waarneming van den ablaut, dat bij vele schijnbare uitzonderingen op de klankwetten geene werkelijke overeenkomst van klanken moet worden aangenomen (II, 20 e. v.), maar invloed der analogie.

In twee deelen heeft Ten Kate zijne Proeve gesplitst. In het eerste gedeelte handelt hij „over de wortels en takken der nog levende ongelijkvloeiende werkwoorden, en daerna in het tweede van de Wortels der bij ons verstoovene, dog door 't uitlansch weder herstelde ongelijkvloeyende verba; opdat ijder dien 't lust op onzen voet de Afleiding nog verder op te bouwen, een voorraad van egte worteldeelen vinde, gelijk ook wij vele takken en telgen, die daer van onder ons nog in gebruik of bekent zijn, tot aenleiding van zulk voornemen, agter elk zullen bijvoegen" (II, 31).

Het hier medegedeelde zij voldoende om te toonen, dat Lambert ten Kate niet ten onrechte een waardig voorganger van Jacob Grimm wordt geheeten. Dat hij op verren afstand bleef van het doel, dat deze honderd jaar na hem bereikte, valt ligt te begrijpen. De vorderingen der taalwetenschap sedert Ten Kate zijne „Aanleiding" schreef, treden o.a. uit dit tweetal voorbeelden aan het licht. Bij het onderzoek der verba in 't Gotisch ontgaat het Ten Kate natuurlijk niet, dat de Goten werkwoorden bezitten, die hun praeteritum door middel van reduplicatie vormen. Deze vervoeging is, naar zijne meening, geheel onderscheiden van de wijze, waarop in de overige Germaansche talen het perfect wordt gevormd. En hoe verklaart hij nu dit verschijnsel? Toen de Goten in Moesien woonden, hebben zij deze praeterita overgenomen van de naburige Grieken, met wie zij omgingen. En op dezelfde wijze moet het worden verklaard, dat de Goten achter vele substantieven en den mannelijken vorm van 't adjectief eene s voegen, naar analogie van den Griekschen uitgang os. (I, 56) 1).

De schets over de versificatie is het jongste der philologische werken van Ten Kate 2). (Zie Bibliogr. B. II.) Zij brengt ons gedeeltelijk van het gebied der kennis op dat der kunst.

---

1) Ten Kate is als taalkundige beschouwd door Rudolf von Raumer. Geschichte der Germanischen Philologie. pag. 139 e. v.

Hermann Paul. Grundriss der Germanischen Philologie. pag. 35—37.

Dr. W. L. van Helten. Bijdrage tot een pragmatische Geschiedenis der vaderlandsche taalstudie in Nederland. pag. 21—23.

2) Prof. Siegenbeek (zie Mus. IV 206) wantrouwde het jaartal 1724, dat

Na het niet onbelangrijk inleidend hoofdstuk over de dichtkunst en eenige algemeene eischen der techniek, waarin hij rijmers van dichters scheidt, en dus op de poëten van zijn tijd critiek oefent; waarin hij ook eene vergelijking maakt tusschen Hooft en Vondel, en meer gunstige bewijzen voor zijn smaak aflegt, behandelt hij in een drietal hoofdstukken de verstechniek. En van de invoering der Fransche versmaat af tot het laatste vierdedeel der vorige eeuw is (bij alle gebrek in zijne studie) over het werktuigelijke onzer verzen geen beter of vollediger studie geschreven, dan Ten Kate in hs. heeft nagelaten.

Tijdgenoot en nakomeling (een enkele betweter uitgezonderd) hebben aan de kennis van Ten Kate recht doen wedervaren. (Zie H. Tollius, bl. 23 t. a. p. — A. IJpey. Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Tale, bl. 539. — Dr. M. de Vries. De Nederlandsche Taalkennis, bl. 21. — Dr. Sepp. Joh. Stinstra en zijn tijd, I. 14) 1).

Kort na zijne teraardebestelling (welke 20 December 1731 in de Noorderkerk plaats had,) verscheen er een bundel „Lykversen, waardoor eenige voorname Dichters 't hunne toegebragt hebben om 's mans nagedachtenisse te vereeuwigen, bij S. Tirion, in quarto gedrukt, waer onder ook een is van den geestrijken dichter Hoogvliedt." (Boekzaal XXXIV, 28.)

Ook in het buitenland was Ten Kate's naam als taalgeleerde spoedig bevestigd.

Zijn tijdgenoot en medestander voor de zaak der Germaansche taalstudie, Johann George Wachter, beroept zich naast Junius reeds op hem.

Doch hoezeer in de 18[de] eeuw Ten Kate om zijne taalkennis geprezen werd, aan zijne richting in de taalstudie was tot in deze eeuw een ongunstig lot beschoren. Eerst Jacob Grimm wist Ten Kate en zijne richting naar waarde te schatten 2).

---

onder dat stuk staat, omdat Ten Kate (Schets. Hoofdstuk I) op grond zijner jonkheid voor gebreken in zijn werk verschooning vraagt.

Ten Kate heeft het werk in 1724 voltooid; (hij citeert er in o.a. de «Aanleileiding», in 1723, en de gedichten van Jan van Geel, in 1724 verschenen;) maar mogelijk zijn sommige gedeelten ouder.

1) Eene poging om Bilderdijk's min gunstige critiek op Ten Kate te verklaren doet Prof. J. te Winkel in zijn «Bilderdijk. Lotgenoot van Multatuli.» bl. 30 en 31.

2) Zie hierover Van Helten. t. a. p. bl. 26 e. v.

HOOFDSTUK II.

Lambert ten Kate's „Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche."

In het jaar 1665 deed de Germaansche-taalstudie een grooten stap voorwaarts, toen den grootsten taalgeleerde der zeventiende eeuw, Franciscus Junius het geluk te beurt viel, den Codex Argenteus uit te kunnen geven „immortalis Dei nutu ad manus suas perlatum" (Voorrede V). Daardoor werd het Gotisch eerst werkelijk binnen de grenzen van het Germaansche-taalonderzoek gebracht, en dit ontving juist door deze aanwinst zijn samenhang en dieperen grondslag.

Zoowel Junius als Hickes (de Engelsche taalgeleerde) en onze Ten Kate, mede grondleggers der Germaansche-taalwetenschap, hebben de kennis van het Gotisch naar waarde geschat of wel overschat. Grooten invloed oefende genoemde uitgave op hunne studie. Om mij tot onzen landgenoot te bepalen, zijn arbeid rust op de uitgave der Gotische taalbronnen. „Men is hem (namelijk Junius) eeuwigen dank schuldig," zegt hij (Aanleid. I 56), „daarvoor, dat hij het Evangelicum Goticum „heeft uitgegeven, het oudste overblijfsel, dat er van den Theutonischen „taalstronk bekend is. En elders (Gemeens. 12) spreekt hij: Men „behoeve zich niet te verwonderen, dat deze Hooggeleerde Man, die „het Gothicum Evangelium eerst in zijnen hoogen ouderdom vond, en „sedert geenen geringen arbeyd aen zijn Glossarium te koste gelegd „heeft, waer voor alle minnaers van den óórspronk der Noordse taelen „grootelijks aen hem verpligt zijn, geenen tijd genoeg voor de hand „hadde om ook 't onderscheyd der Genera, beneffens 't beloop der „Declinatien, en met eene het verschil der Conjugatien uyt te vorssen".

Wat Junius niet had mogen doen wenschte Ten Kate te volbrengen, maar in de eerste plaats stelde deze zich ten doel het verband tusschen het Nederlandsch en het Gotisch duidelijk te doen uitkomen. Waren Junius en Hickes Germanisten, het uitgangspunt der taalstudie van Ten Kate was zijne moedertaal. Aan de rechte kennis van deze

wenschte Ten Kate zijne Gotische studien dienstbaar te maken. „Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche „vertoont: I. Bij eenen Brief nopende deze stoffe; II. Bij eene Lijste „der Gottische Woorden, gelijkkluydig met de onze, getrokken uyt „het Gothicum Evangelicum; III. Bij de voorbeelden der Gottische „Declinatien en Conjugatien, nieulijks in haare classes onderscheyden. „Alles gerigt tot ophelderinge van den ouden Grond van 't Belgisch".

Dus luidt de volledige titel, tevens inhoudsopgave, van Ten Kate's eersten wetenschappelijken arbeid, die het licht zag.

Het eerste gedeelte, de brief, is eene inleiding tot de beide volgende deelen. Hij is gericht tot „Mijn Heer A.V.", achter welke letters de naam van Adriaan Verwer (Museum I 17) schuilt. Deze, gedreven door de zucht „om den grond der zaeken zooveel doenlijk tot in den eersten „oorspronk te doorsnuffelen", had Ten Kate aangespoord om eene lijst te maken van de woorden, die in 't Hollandsch en 't Gotisch overeenkomen. Hij stelde daarin veel belang; de Gotische taal was immers de moeder van de onze. Ten Kate was deze aansporing verre van onaangenaam „als die het daervoor hield, dat sonder kennisse van de oud„heid géén geruste en welverzekerde grondslag tot opbou van onze „spraeke te leggen was." Hij gaf wat Verwer begeerde en nog meer.

Benevens eenige opmerkingen over de samenstelling der lijst en de Gotische grammatica, die later ter sprake komen, vinden we in den brief het een en ander over de waarde en uitspraak van eenige Gotische letters, dat Ten Kate terecht aan zijne lijst doet voorafgaan.

Van een vijftal consonanten meende hij iets te moeten zeggen, namelijk van gg, q, h en th. Dat th overeenkomt met onze d; gg, gk met ng en nk; dat Gotisch h aan 't slot eener lettergreep als onze ch of g moet worden gelezen, merkte hij juist op. Doch dat voor h in de lettergreep hetzelfde geldt, en dat aan 't begin van een woord 't Gotisch de h voor medeklinkers nog bewaart, en deze in onze taal weggevallen is, zie ik niet vermeld. En toch neemt Ten Kate in de woordenlijst op nahts naast nacht, hrains naast reyne, en zoo meer.

„De q en hv (zoo schrijft hij Junius na) schijnen van omtrent eenerley „kragt en gelijke waerde met onze q of ku of somtijds als u alleen te „zijn." Maar welke letters in onze taal voor deze worden gevonden, wordt den lezer niet medegedeeld en dat de b in 't Gotisch vaak dezelfde waarde heeft als onze v evenmin.

Van de klinkers zegt Ten Kate, dat Gotisch ai, ei, au, iu, o, u

meestal beantwoorden aan onze é, éé of eij, ij, ó of óó, ie, oe, o. (de accenten duiden scherpe klanken aan.)

Het is duidelijk, niet slechts wat Ten Kate aangaande de consonanten, maar ook 'tgeen hij van de sonanten mededeelt is minder nauwkeurig en volledig, dan men dit met recht kan verlangen. De vermelding, dat got. *u* vaak onveranderd blijft; dat got. *i* vaak overeenkomt met onze e; *e* met onze a of ie; soms *u* met ui, *au* met ou; *ai* met aai zou niet overbodig geweest zijn en is evenmin te veel geëischt. Voorbeelden genoeg geven de woordenlijsten van Junius en den schrijver zelf.

Uit hetgeen hij aangaande de klinkers en medeklinkers heeft opgemerkt besluit Ten Kate „tot groote gelijkluydentheyd tussen de Gottise „en onze tael, dat mogelijk geene der Noordse minder in Dialect, van „dezelve zal verschillen dan de onze;" en dus gaat hij verder: „het „groote getal van Gelijkluydende Woorden, alleen opgezocht uyt een „boek dat kleyn van beslag is, en, door de rampen des tyds, zéér „aanzienlijke brokken te deerlyk verloren heeft, geeft my een klaer „bewys, dat niet alleen wy, maar ook alle de Noordse Volkeren, voor „zooverre die van den ander slegts in Dialect, en in 't behouden van „'t een of 't ander woord, dat bij den nabuer versleten raekt, zijn „onderscheyden, gezamentlyk met de Gottise uyt eene en dezelfde „moeder gesproten zijn." Deze gelijkheid blijkt hem nog duidelijker uit de overeenkomst in vervoeging en in geslacht.

Junius en Hickes hielden de germaansche talen voor dochters van het Gotisch (Hickes' Institutiones. Praefatio. — Junius. Inleiding). Het is Ten Kate, die de juiste verhouding aanwijst. Ook de gissing, als zou de taal der oorspronkelijke bewoners dezer landen tot de onze zijn verbasterd door den invloed van overheerschende Goten, verwerpt hij. Immers „de Gotten en Wandalen hebben in de overheersching „en het lange bezit van Italien en Spangjen op de Latijnsche spraeke „niet meerder kunnen gewinnen, dan dat ze den grondsteen hebben „gelegt van de Italiaense en Spaense; en de Franken, schoon ze, tot „nu toe, zulk eene reeks van éeuwen méester zijn geweest van Gallien, „hebben alléén die spraeke in de tans levendige Franse verandert; „en in beyde gevallen hebben de taelen der overwonnene wel een „ander kleed aangenomen, dog de overwinnaers ondertussen weynig „minder dan den gantsen grond en wortelklank van hunne eygene „spraeke verloren. Dog overmits ik den Grond- en Wortelklank, zoowel „van de andere Noordse taelen als van de onze, onverbastert en „dezelfde bevinde met de Gallische, zoo agt ik dat de éérste grondslag „onzer spraeke van oudsher, lang voor den bloey der Romeynen,

„met de eerste bevolking van onzen bodem, alhier gevest is geweest, „en geene andere nogte méérder verandering geleden heeft, dan bij „zulk eene lankheyd van tijd en ruwheid der tussen eewen te ver„wagten is". Hetgeen van de romaansche talen wordt gezegd moge niet juist zijn; al zouden we voor „de eerste bevolking" de eerste germaansche bevolking willen lezen, en in verband daarmede de tijdsbepaling voor rekening van den schrijver laten, er is in deze redeneering waarheid, die den taalvorscher eer aandoet.

In het vervolg van zijn brief doet Ten Kate een uitstapje op het gebied der ethnographie. Uit „de natuere der zaeken met de bekende „geschiedenissen vergeleken zijnde" besluit hij, dat reeds vroeg, lang voor den bloei der Romeinen, de noordsche volken zich over West-Europa hebben verspreid; en dat deze niet zoo ruw waren als men wel meende, denkt hij te kunnen bewijzen uit de beschaafdheid hunner taal. Doch de rijkdom aan vormen, die het Gotisch van den C. A. vertoont, is het eenige bewijs, dat hij daarvoor kan aanvoeren, en dit is niet afdoende.

Achter den brief aan Verwer heeft Ten Kate een naschrift geplaatst, dat een zeer gunstig getuigenis aflegt van zijne gave om taalverschijnselen waar te nemen en te waardeeren. Het voornaamste gedeelte er van is aan den klemtoon gewijd. De hoofdeigenschap „dat de klemtoon altoos valt op het radicale en zaekelijke gedeelte van 't woord, nimmer op de andere deelen", heeft hij waargenomen bij de levende germaansche talen van zijne kennis, en op dien grond schrijft hij ze ook toe aan het Gotisch. Nu moge dit een zeer losse grond zijn, wat hij zegt is waar, en hem komt de eer der ontdekking toe van dezen belangrijken regel in 't Germaansch, door later onderzoek bevestigd. Door de uitvinding van deze deugd, zegt Ten Kate, „is de liefde tot onze spraeke grootelijks in mij opgewakkert: Elke taele bezit wel iets waarin zij boven anderen uytligt; maar voortreffelijker eygenschap dan deze kan er niet vereyst worden, want het zaekelijkste in den dag te zetten, is de voornaemste grondvest van alle welsprekentheyd".

Van zijne ontdekking weet Ten Kate partij te trekken ook voor zijne vergelijkende taalstudie. Zij leert hem, dat de uitgangen geen klemtoon hebben, en dat het daardoor verklaarbaar is, dat onze naamvalsuitgangen dezelfde zijn als die van 't Gotisch, doch „door 't zagt en snellijk van de tonge afrollen" verkort en verbasterd.

Waarheid en onjuistheid wisselen in hetgeen hij vervolgens uit den accentregel afleidt. 't Is hem bekend, dat sedert eenige jaren de geleerden in de germaansche talen woorden hadden ontdekt, die met grieksche en latijnsche in zin en gedaante veel overeenkomst hadden,

en dat velen hunner deze aan de classieken ontleend achtten. Met hen is Ten Kate het niet eens. Waarom het grieksche θυγάτηρ juist de moeder moet zijn van „'t Gotisch dauhtar, 't Cimbrisch dotter, 't Islandsch dootter, 't Angelsaxisch dohter, -tor, -tur; 't Franktheutsche of Alamannisch dohter, tohter of thohter; 't Engelsch daughter en het Belgisch dogter of dochter" kan hij niet bevroeden. Immers, redeneert hij, wij zijn niet van de Grieken afkomstig en de oudste geschiedenis meldt niets van zulk eene overheersching van of druk verkeer met de Grieken, waaruit zou kunnen worden verklaard, dat die nieuwe namen ingevoerd en de oude zouden verdrongen hebben. Bovendien ziet Ten Kate ook in het accent van θυγάτηρ bezwaar „indien de Grieken andersints hunne woorden hebben uytge„sproken met zulk eene accenteringe, als de Geleerden ons opdissen; „want indien wij van de Grieken die woorden ontléénd hadden, „buijten twijffel zouden wij ook hun accent hebben opgevolgt: want „dit is bij ons een gewoon gebruijk omtrent bastaart of ontleende „woorden.

„Wat hebben wij dan te besluijten uijt deze en de verdere groote „menigte der gelijkluijdende benamingen?" En daarop geeft hij zich ten antwoord: „Eerstelijk, niet alleen dat dezelve in óórspronck met „den ander vermaegtschapt, en gezamenlijk wel éér uijt eene en de„zelfde bronne gesproten zijn". Tot dusver is Ten Kate op den goeden weg in tegenstelling met de geleerden von zijn tijd. Maar hij verlaat dien, als hij op grond van het vaste accent de germaansche woorden, voor zoover den wortel aangaat, „voor ouder, echter en minder ver„valscht houdt, dan die in de taal der Grieken, die gants verzuijmig „waren in den plicht om in hunne benaemingen altijd op het zaekelijkste „den naedruk te geven, waerdoor de waere oorspronkelijkheijd ver„duijstert word."

Voor Ten Kate, die niet kon weten, dat het Germaansch ook eens het wisselend accent heeft gekend, en die nog zoo weinig wist van de indogermaansche klankleer, lag zulk eene gevolgtrekking voor de hand

„Zijn drift en vereijsch in dezen om niet te lang te zijn, belette „hem om de menigte van redenen, die de waerde en egt- en oudheijd „onzer spraeken vertoonen, waer in ze waerschijnlijk den voorrang „boven de Griekse verdienen, op- en uijt- te haelen". Ongetwijfeld, deze regels rieken naar den ouden zuurdeesem; zij doen aan Goropius Becanus denken. Maar wij zullen er Ten Kate, die voor zooveel nieuws en goeds in onze taal de oogen deed opengaan, niet hard om vallen; vooral niet, als wij de toepassing hebben gelezen, waarmede Ten Kate zijne opmerking over den klemtoon besluit, waarin hij wel verre

van achterlijk, integendeel zijn tijdgenooten vooruit blijkt te zijn. Zij luidt dus: „Dewyl we dan de waerdigste eijgenschap eener spraeke in „de onze bezitten, hoe jammer is het dat men den opbouw en ken- „nisse derzelve zoo weynig doorgaens agt en ter harte neemt, terwyl „men zich in anderen, die met dezelve géén gemeenschap hebben, „zoodanig sterk maekt, als of die alléén bij de wysheid voegden. „Ik sta toe, dat de oude Griekse en Latijnse boeken verdienen bemint „te worden, zoo om de zaeken daer in vermeld, als om de behande- „linge der zelve; waerom ook de kennisse dier taelen, en voornamelijk „van 't Latyn, vermits den Geleerden algeméén geworden, onzer „oeffeningen waerdig is, en in de Republiek als nootzakelyk. Maer de „Romeynen, toen ze in bloey en in de Griekse geleertheyd doorloutert „waeren, beschaefden hunn' eygene taele, en schreven in die, doch „niet in de Grieksе. Om wat reden zoude ons dit minder passen? „hoe jammer is het, dat men eenes anderen haert op rekent, en „zynen eijgenen vergeet! Maer, éer de zucht tot mijne moedertaele „mij te wijd vervoere, zal ik over gaen tot eene andere zaeke".

Hij wil namelijk nog een tweetal opmerkingen maken over zijn lievelingsonderwerp: de werkwoorden, die beide bewijzen zijn voor zijn nauwkeurig waarnemen.

Voor het eerst wordt hier door Ten Kate gewezen op de regelmatigheid der sterke werkwoorden, welke hij later uitvoeriger zou aantoonen. Hier bepaalt hij zich tot de opmerking, welke groote overeenkomst er is tusschen de verschillende germaansche talen op het punt der sterke werkwoorden, waaruit hij terecht besluit, dat reeds in het urgermaansch (door hem „onzer aller gemeene moedertale" geheeten) de verschillende klassen van werkwoorden bestonden. En voorts meent hij, en niet zonder grond, uit de weinige veranderingen, die de sterke werkwoorden in eeuwen ondergingen, te mogen opmaken, dat de Germaansche talen, „voor zoover dezelve op het zaekelyke den naadruk „behouden, niet lichtelyk door den tyd zoodanig kunnen vervloeyen, „dat de oude grondslag of wezendlyke gedaente gants verloren rake".

De vorming der causatieven, „een zoet en zinrijk gebruijk", is het laatste onderwerp, dat Ten Kate in zijn naschrift behandelt. Hij was ook hier weer de eerste, die deze eigenschap der taal goed waarnam; den regel vond en niet slechts door veel voorbeelden ophelderde, maar ook zijne waarde inzag voor de kennis van menig woord (overlijden en leiden o.a.). Wel had reeds eenige jaren vroeger Hickes geschreven (Linguarum Vett. septentrionalium Thesaurus, pag. 56, XVI): „denique coronidis loco notetur, quod a quibusdam verbis formentur alia, quae vim obtinent verborum Hebraeorum in hiphel, sic a faginon

(gaudere) formatur fahjan, gaudio afficere, oblectare; a kunnan (noscere) gakunjan, notum facere", maar uit die voorbeelden blijkt duidelijk, dat hij het rechte begrip van de causatieven nog niet had.

„De gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche" wordt in de tweede plaats „vertoont bij eene Lyste der Gottische woor„den, gelijkluydig met de onze, getrokken uit het Gotticum Evangelium". Tot de juiste beoordeeling van dien arbeid is allereerst noodig eene nadere kennismaking met het glossarium, dat Junius op den Codex Argenteus vervaardigde, en waarin beide de deugden en gebreken van dien grooten taalgeleerde duidelijk aan den dag komen. Blijft het de onvergankelijke verdienste van Junius (den eersten taalgeleerde, die de kennis der verschillende oudgermaansche talen in zich vereenigde) voor de taalstudie nieuwe bronnen van onschatbare waarde te hebben geopend, zijne tekstuitgaven en glossaria toonen tevens, hoe weinig hij, trots zijne uitgebreide taalkennis, begreep van de grammatica der germaansche talen. Natuurlijk richtte hij, doorkneed in de classieken, zijn blik soms ook op de spraakkunst van 't Gotisch, Angelsaksisch, Oudhoogduitsch, enz. en het ontbreekt niet ook in zijne uitgave der gotische Evangeliën en het glossarium aan juiste opmerkingen, maar tot het inzicht, dat de grammaticale buigingen der oudgermaansche talen eene vaste wet volgen, en dat men voor alles deze wet op het spoor moet komen, als er gedacht zal kunnen worden aan eene zekere uitlegging der codices, is hij niet gekomen. Dit bewijzen tallooze plaatsen in al zijne werken, maar vooral in zijne gotische geschriften. Hoe zelden geeft Junius in zijn glossarium den juisten nominatief van een woord. Meestal stelt hij zich tevreden met de vermelding van den verbogen vorm, die in den tekst voorkomt, of ook plaatst hij wel een gansch willekeurigen, niet bestaanden vorm aan het hoofd van een artikel. Voorliefde heeft hij voor een nominatief op e („hlaine, vate, gauje", enz.); mannelijke a-stammen (om mij van onze terminologie te bedienen) missen de slot -s; van u-stammen begrijpt hij niets; haihamma en hamfamma (dat. sg.) worden als nominativi beschouwd en in verband gebracht met ohd hamme; masculina en neutra, a-, ja- en o-stammen, zij worden niet naar behooren gescheiden, en de verba op -an en -jan evenmin. En toch volgen de juiste vormen vaak onmiddellijk in de voorbeelden.

Het strekt Ten Kate tot niet geringe eer, dat hij in die verwarring orde heeft gebracht; dat hij, scherpzinnig en nauwkeurig opmerker,

ijverig taalgeleerde als hij was, zoo juist den regelmatigen bouw van het Gotisch heeft doorzien. Zijne kennis van de geslachten, van de verbuiging en vervoeging stelde hem in staat in zijne lijst de gotische woorden in den juisten vorm op te nemen. „Gij zult in mijne Lijste „eenige Nomina ontmoeten", zoo schrijft hij aan Verwer „waarvan ik „geenen Nominativus in 't Gothicum Evangelium vond; en aen welken „ik eenen anderen, dan Junius, begist heb; dit is geschied, omdat de „buijging van den casus obliquus, volgens de andere Voorbeelden en 't „onderscheijd der Genera, mij die verandering aen de hand gaf. Dier„gelijke verandering heb ik óók waergenomen bij de Verba, stellende „Drankjan (alwaer Junius heeft Drankan gezet,) vermits het Praeter„itum heeft Drankida, dat andersints Drankaida moeste geweest zijn".

Hier vernemen wij van den schrijver zelf, iets, waarvan trouwens zijn arbeid voldoende bewijzen levert, (svibls, mitan en meer woorden, door Ten Kate opgenomen, komen niet in het glossarium voor, en hetgeen hij van bokos zegt is uit den tekst geput) dat hij voor zijne lijst zelfstandig den tekst heeft bewerkt, en zich met het glossarium alleen niet heeft vergenoegd. En zulk eene bestudeering van den C. A., als waarvan wij in de „Gemeenschap" de vrucht zien, getuigt van onvermoeide vlijt en werkkracht zoowel als van scherpzinnigheid.

Doch al moge Ten Kate vele fouten van Junius hebben verbeterd, ook zijn arbeid kleven nog veel gebreken aan; maar voor een niet klein gedeelte komen die op rekening van Junius, wiens tekstuitgave (vooral op de plaatsen, waar het handschrift heeft geleden en onduidelijk is) veel te wenschen overlaat. Ook daar blijkt, dat men om een hs. goed te lezen reeds weten moet, wat op bedorven of onduidelijke plaatsen staan kan of moet. En daartoe is eene grootere grammatische en lexicalische kennis der taal noodig, dan waarover Junius kon beschikken. Slechts zelden (b.v. door eene foutieve ei door eene e te vervangen) waagt deze zich aan eene verbetering van den niet altijd zuiveren tekst.

Hickes (pag. 82 t. a. p.) schrijft over de fouten in Junius' uitgave: „ea sphalmata habenda duxi quae ex argenteo codice in suum apographum transscripsit clarrissimus Junius partim quod minutias grammaticas nondum excusserat, glossario suo intentus; partim quod, pro more suo, religio illi erat in tam venusto et venerabili codice, ne vel unum apicem mutare".

„Atandanahtja, naats (voor *plats*), hnaigjan, trigatig, ni thau, baurjans, svumfsl, inbranjan, allbrunsts, in aivin, alleina, aihn, liugjan atmaurgin, nauhtau, ufto, stads, fimftaihunds, andanumfts, greitan, utun, thuldan, than voor thana, andi, insagahts, maisve, rihs (voor

tharihis), faurmarei, gadraus, klahns (uit *niuklah*(*n*)*s*,) markan (*Luc.* 10 *v.* 1 *usmarkoda* voor *ustaiknida*), to bringan, sneian (voor *sneithan*), laigwan, sathnan (voor *sath itan*), fravaurdjan, (*voorkomend naast fravardjan, dat echter in het glossarium niet genoemd wordt. De au-vorm was gewenscht voor de overeenkomst met verworden.*) faurabathjis (voor *faura mathleis*), afetei, vahstms, (*acc. sg. vahtsm. dat. sg. vahstau en vahstai kwamen voor.*) saun (voor *lun*), saurjan, sigan" (voor *sigqan*) — die alle zijn ontstaan uit fouten in den tekst, die Ten Kate voor zich had.

Andere onjuiste vormen vinden hunne verklaring hierin, dat zij slechts voorkomen in een of twee naamvallen, zoodat geene genoegzame gegevens voorhanden zijn om den nominatief te kunnen bepalen. In zulke gevallen moet Ten Kate daar naar raden, zooals bij den alleen voorkomenden datief gahugdai, bij auhsne en gaskapans. Bij de bespreking der geslachten en der verbuiging zullen de meeste dier gevallen ter sprake komen.

Dat Ten Kate uit het glossarium „hundons, vardjan, bairgs, vond, grund" (afgeleid uit composita) overneemt, die niet in den tekst voorkomen; met Junius op grond van afetja een vorm „etan" naast itan aanneemt; dat hij geen weg weet met de bedorven lezing „all dalei" (voor all dale) en aan „dalei" in de lijst het onzijdig, en in de declinatie het vrouwelijk geslacht toekent; dat hij in de teksten: staina vas ufarlagida ufaro (Joh. 11, v. 38); rignida svibla (Luc. 17, v. 29) svibla en staina als een nominatief opvat; hails (= salve) voor een substantief, samana voor een onzijdig meervoud aanziet, en, door den tekst in de war gebracht, in de plaats van fraihnan twee niet bestaande werkwoorden vermeldt, kon hem niet zwaar worden aangerekend. Maar iets anders is het, wanneer hij den goeden vorm, dien Junius in zijne voorbeelden mededeelt, bederft, zooals bij „ambahts, armjan, skuls, gadrask, gardivaldans, nahtamat, kaupjan, fullatogis, frionds, eisar, harji, andanahti; ugks, diskreitan en stams".

Meermalen blijft Ten Kate ook in gebreke om zijne kennis der verbuiging en vervoeging toe te passen, waar men dit van hem mag verwachten. Nom. sg. „jundei" en us jundai meinai; nom. sg. „marisaiv" en in thana marisaiv; nom. sg. „unbrukjus" en nom. pl. unbrukjai; nom. sg. „sintha" en sintha, sintham, dat. sg. en pl.; nom. sg. „andastaths" en ana andastathja; nom. sg. „tig" en tvaim tigum enz.; nom. sg. „aurks" en gen. pl. aurkje; in (cum acc.) afgrunditha en nom. sg. „afgrundiths"; nom. sg. „unmahtei" en acc. pl. unmahtins; nom. sg. „andanahts" en andanahtja vairthamma; nom. sg. „bairgaheins" en in allai bairgahein; nom. sg. „vintiskaura" en acc. sg. vinthiskauron; nom.

sg. „gabaurtha" en gen. sg. gabaurthais; nom. „midja" en in midjaim laisarjam; imp. armai, kaupoth en inf. „armjan, kaupjan"; nom. sg. „alabrunst" en dat. pl. alabrunstim; „gabruko" en „fragmenta"; nom. sg. „thusund" en nom. pl. thusundjos; nom. sg. „aiv" en acc. pl. aivins; nom. sg. „gasinthei" en dat. pl. gasinthjam; nom. sg. „frije" en nom. pl. frijai; nom. sg. „vaggarji" en dat. sg. vaggarja; nom. sg. „hvaitei" en gen. sg. hvaiteis; inf. „faurhtan" en imp. ni faurhtei; inf. „gairnan" en gairnida; zij kloppen niet, en pleiten, evenmin als de voorgaande foutenreeks voor de nauwkeurige bewerking der lijst.

Andere fouten, voortkomend uit leemten in zijne kennis der gotische grammatica, mogen hem niet zoo zwaar worden aangerekend. Naar analogie der regelmatige a-stammen leidde hij uit de voorkomende verbogen naamvallen een nominatief „anthars, stiurs, en kaisars" af (het laatste in de voorbeelden der verbuiging), terwijl hij zich bij „bauds" en „garaids" door de d der verbogen vormen liet verleiden. Dat Ten Kate uit de verbogen vormen besluit tot den nom. „haithja, bandja", (= vinculum) en „vastja", kan ons niet verwonderen. En dergelijke onjuistheden treffen wij ook aan bij „fimftaihunds, brothr, menath, „lauf en lauba, vund, fimfhunds, skapan, ganohan, sumai, tuhans, „uzuh, thius". Dat Ten Kate bij „vainon" de gotische q door v weergeeft is te begrijpen, maar waarom hij dit ook doet bij „sigvan" is minder duidelijk.

Van zijne goede gewoonte om de naamwoorden mede te deelen in den eersten naamval enkelvoud, de werkwoorden in de onbepaalde wijs, de bijvoegelijke naamwoorden in den sterken vorm, wijkt Ten Kate soms af, als o.a. bij „dvala, aiveina, leitil, anavairtho". In de meeste gevallen is zulk eene afwijking van den regel wel te verklaren. Naast basja ontmoette Ten Kate een acc. sg. of pl. „basjan"; baurgja kwam slechts in 't meerv. voor; bij horos kon het geslacht hem weerhouden; naast hundos meende hij, dat een vorm „hundons" bestond; en verder stonden hleithros, thrins, missadedins, fauhons, vepnam, gatimith, gadaursta, aggvu, hardu, bigaurdans en fauradaurja alleen.

Waar Junius eenige voorkomende vormen van een woord naast elkaar noemt, doet Ten Kate soms eene keus, die wel eens ongelukkig blijkt (bv. bij „menath, widowo, kaurn, linhath, kuni"). Bij twee mis ik twai, schoon dit hem niet onbekend behoefde te zijn; bij die ook nom. pl. fem. thos, en evenzeer maizo, nom. sg. neutr. Van sommige adjectieven deelt hij de voorkomende eerste naamvallen mede, zooals bij „ainata, silba en saihsta".

Niettegenstaande deze gebreken verdient Ten Kate lof zoowel voor de vele juiste vormen in de lijst als voor het weglaten van menigen bij Junius voorkomenden verkeerden woordvorm. Veel meer dan op de

spraakkunst, was het oog van laatstgenoemden gericht op de verzameling en etymologische verklaring van den woordenschat der oudgermaansche talen. Hier moeten wij voor alles zijne ijzeren vlijt en voor die dagen veelomvattende geleerdheid bewonderen; en op vele plaatsen treffen ons ook zijne scherpzinnigheid en de fijnheid zijner gedachtenverbindingen. Hij stelde zich niet tevreden met de germaansche talen onderling te vergelijken, maar zijn hoofddoel was, de germaansche woorden etymologisch met de grieksche en latijnsche in verband te brengen. Ook het Hebreeuwsch haalde hij er bij en de keltische talen waren hem niet onbekend. Het glossarium op den Codex Argenteus bood aan Junius een ruim veld voor zijne etymologieën. Van elk woord uit den Bijbel werden, zoo mogelijk, de verwante in de oudere of jongere germaansche talen, en de oorspronkelijke vorm en beteekenis in de classieke talen opgegeven. Natuurlijk is zijn etymologizeeren grootendeels nog een blind tasten, een afgaan op min of meer op elkaar gelijkende vormen. Eerst Ten Kate heeft een grondslag gelegd voor de woordafleiding, waaraan de naam wetenschappelijk niet kan worden ontzegd, maar toch zien wij Junius op meer dan eene plaats, niets slechts in bijzonderheden maar ook in beginsel, op den rechten weg. (C. Glossasarium pag. 182, 186, 201, 202, 227, 290, 328, 333, 338, 386, 402, 427).

Voor ons doel komen slechts in aanmerking de groot gedrukte hollandsche woorden in zijn glossarium, waarin Junius overeenkomst of verwantschap ziet met woorden uit den Codex Argenteus. En met Junius' glossarium aan de eene, en Ten Kate's woordenlijst aan de andere zijde voor ons, willen we nu, om tot de rechte waardeering vooral van de laatste te komen, een drietal vragen stellen.

Hoe is het, in de eerste plaats, gesteld met het werk van Ten Kate, wat de volledigheid betreft? Het antwoord moet luiden, dat daarop wel het een en ander aan te merken valt. Niet dat het is te misprijzen, 't geen hij in den brief als zijn voornemen te kennen gaf: „dog om de Lyste der „gelijkluydende woorden (behoudens dezelfde vrugt) beknopter te mae„ken; heb ik, uijtgenomen eenige staeltjes, die te saemgevoegde Verba „agterwege gelaten, en in derzelver plaetse componitur agter de „Praepositio gestelt. 't Is insgelijks om kortheijdwille geschied, dat ik „etlyke Nomina Composita en Derivata (schóón met die van onze taele „gelijkluydig) onder deze Lyste niet gebragt heb: agtende genoeg te „zijn dat ik, bij desen berigt dede, dat de Samenvoeging en Afleiding „in de Gottische en onze spraeke met elkander overeenkomt". Ook Junius vermeldt in deze gevallen het in 't Hollandsch gelijkluidend woord in den regel niet. Maar wel vind ik bij dezen genoemd „thwahan — dwael; gredags — graag; ganohs; vraka; balgs — balg; batista —

best; bliggvan — blouwen; dvals, dvalmon — dwalen, bedwelmen; framaths — vreemd; fretan — vreten; laistjan — leest; markos — marken; sels — zalig; smitan — smet; stamms — stamelen; thiuda — bedieden; thraihans — gedrongen; thvairhs — dwars; ulbandus — elefenbeen; undrinnan — toekomen; usstagg (*foutief voor ustigg*) — stang; ainlif — elf; ahs — aar; spedists — spade; and — ont; andavairthi — tegenwoordigheid; hliuma — luisteren; gamostedun — moesten; dreiban — drijven (= *ducere*); glitmunjan — glisteren, glinsteren; fani — veen; beliban — blijven; usstiuriba — stieren; leihvan — leenen"; en verder eenige thans verouderde woorden, als „auth(ei)s — oode; airzjan — erren; hnasqus — nesch; arjan — erien; banja — bengel; gavidan — wede; gatvo — gatte; und — und; haims — heim; mizdo — miete, miede; runa — runen, ruinen; sviltan — svelte (=*kreng*); aukan - ookan" 1). Die alle mis ik bij Ten Kate, maar de billijkheid eischt na deze opsomming onmiddellijk er op te wijzen, dat Ten Kate door zijne voorzichtigheid ten opzichte van de woordafleidingen van Junius zijne lijst veel meer gebaat heeft dan geschaad.

Hoeveel willekeurige etymologieën, vaak alleen steunend op overeenkomst van beteekenis, en, wat den vorm aangaat, kant noch wal rakend, neemt Ten Kate verstandig van Junius niet over. De vergelijking bv. van „hlifan — lichten; akran — woeker; vaip — huif; varilo — lip (per levissimam literarum transportationem); gadraban — gedreven goud; triu — (egelan) tier; driu-san — reysende hayr; mats — moes; tveihnaim — tusschen; gavrisqan — wrenschen, writselen; thragjan — drade; fera — veer; vair — weren; vuslareis (voor *vullareis*) — wasschen; gakrotuda — kritsen; daddjan — titte; dalg (voor *dal g*) — delgen; daufs — dubben; dishnapnon (voor *dishnupnon*) — knappen; haban — hechten; hafjan — heuvel; hrisjan — rooster; hrot — roef; hrugga — roede; magus — makker; milhma — molen; raus — rijs; smakka — smaken; vethi (voor *avethi*) — ooi; knussjan — kneuzen; threihan — drukken; sprauto — spruiten; uhtvo — vocht; drempel — anatrimpan", laat Ten Kate terecht voor rekening van Junius. Beiden gemeen is o. a. het gemis der hollandsche woorden, gelijkluidend aan de volgende gotische: auso, batizo, fana, faihu, jains, manaseths, filuvaurdei, nivaiht, hvairnei (Junius noemt wel het duitsche hirn), haurds, rasta, si, theihan, vaihts, kunthi, gagg,

1) Naast hairda plaatst Junius een belgisch herde in denzelfden zin. Ten Kate stelt zich met eene bloote vermelding van «hairda — grex» tevreden, en naar alle waarschijnlijkheid terecht. Prof. Verdam in zijn woordenboek verklaart, dat herde in den zin van kudde in het Mnl. niet heeft bestaan. Meyer's woordenschat (ed. 1688) vermeldt het echter ook onder de verouderde en ongewone woorden.

fauragaggja, agis, (eizen was nog tot in deze eeuw naast ijzen in gebruik) nauhthan, aldeis, ana, balthaba, biugan, thinsan, figgrgulth, keinan, gathlaihan (Ten Kate zet wel thliuhan naast vlieden); qens, qius, raus, insailjan (Junius wel „'t Allemannisch seil"); suts, snutrs, (— snuiter, in den zin van „leepe jongen",) spaiskuldr, fatha, hvaiva, hrisjan (— rissen), threihan, aqizi, gafullaveisjan, bivaibjan (— wuiven, weifelen). Wijziging van beteekenis, die echter geene reden tot uitsluiting behoefde te zijn, is op te merken bij gatairan, (waarnaast Junius wel het engelsche teare vermeldt.) bisvairban, bleiths, gaurs, daufs, drobjan, dumbs (Junius noemt het engelsche dumb); fraisan, vithravairths, arniba (— ernst), beist, lofa, flekan, radizo, malma, (midja) sveipains, hvatho, en gedeeltelijk ook bij mel. De verwantschap van (klein)ood en audags, bal(oorig) en balvjan, (ver)geten en bigitan (Junius noemt wel to get), (bruide)gom en guma, hraiva(dubo) en ree(roof), — haidus en — heid, vair en weer (wolf, — geld) is geen van beiden opgevallen. En evenmin dachten zij bij gadaban aan deftig, bij hlaiv aan (Heiliger) lee, enz. Vest, dat men (zich op Ten Kate's standpunt plaatsend) bij vasti zou verwachten, kende hij wellicht nog niet. Het is eerst later uit het zuiden in onze taal gedrongen. Ik vind het het eerst vermeld bij Tuinman, „Fakkel der Nederduitsche Taale", van het jaar 1722. Daarentegen waren de werkwoorden dwaen en tiën hem reeds niet meer bekend.

In de tweede plaats kunnen wij vragen, welke fouten Ten Kate van Junius heeft overgenomen en welke aan den arbeid van Ten Kate in 't bijzonder eigen zijn.

Over het eerste punt kunnen wij kort zijn. Die fouten bepalen zich in hoofdzaak tot andstaurran, dat noch in vorm, noch in beteekenis met aanstieren overeenkomt; tot taujan en kukjan, waarbij niet slechts doen en kussen, maar ook tooien en kukken dienen te worden genoemd; tot frakunnan, vinthiskauro, skatts, gredags, lewjan, reiran, iup, iupathro, die niet aan ons wraken, schuren, schot (in schot en lot), gretig, leveren, roeren, en het bijwoord op gelijk te stellen zijn. Bovendien maakt noch Ten Kate, noch Junius de noodige scheiding tusschen tornen en terren, aftaurnith en gatairan.

Oppervlakkige overeenkomst van vorm, met mindere of meerdere gelijkheid van beteekenis gepaard gaand, geven de volgende vergelijkingen, door Junius meest niet vermeld, te aanschouwen. Zoo aftiuhan en „onlincks aftogen". Doch dit werkwoord, ook door Lodewijk Meyer in zijn „Woordenschat" vermeld, is in mnl. teksten nog niet gevonden. Zoo aihtron en aftroonen; bairhts en berucht; wods en woest (Junius geeft den vorm die hier verlangd wordt: woedt, verwoedt); bauths en bot; dvals

en dwaas; ahma en adem; valdufni en geweldoefening; skufts en schoft, schoof; inngaleithan en inglijden; nethla en netel, nestel; nehva en nevens (Junius goed: na, naar); aistan en ijzen; vaitei en wat; rodjan en redenen; birodjan en praten; afqithan en kwijten (Junius vergelijkt kouten met qithan); meljan en melden; andsakan en tegenzeggen; tekan en tikken (Junius noemt to take en tucknoten); niththan en nochte; valvjan en wentelen; gasleithjan en slijten; agis en angst; aurkeis en aker; bisaulnjan en bezoedelen (Junius vergelijkt het vlaamsche soluwen); vardjan en bewaren (Junius terecht: waarden); thragjan en draven; list en liutei (Junius: liutei en hem gelaaten); mulda en molm; stik en stip; disskreitan en rijten; toen, doen en thanuh; thrafstjan en troosten. Naast het gotische kas ware beter ons kaar geplaatst dan het aan het Romaansch ontleende kasse.

Naast reiks had reiki, naast vagjan, vegs moeten worden vermeld. Andhafjan verklaart Ten Kate verkeerd uit ontheffen; had hij hier Junius maar gevolgd, die o. a. wijst op de middelnederlandsche uitdrukking tale ende wedertale. Bij mods zoek ik te vergeefs naar ons woord moed, dat toch in eene lijst van „gelijkluydige" woorden minstens vermelding verdient naast ons woord gramschap, waar mods in beteekenis mee overeenkomt. Bij fairgreipan en unmahts zouden dergelijke aanmerkingen te maken zijn. Sildaleiks beteekent niet *zeldsaam gelijkend*; ons bijwoord sinds is niet hetzelfde woord, dat wij hebben in veelszins enz.; ataugjan is niet *voor oogen komen*, maar *voor oogen brengen*; gesteld, dat faurabathjis bestond, dan kon dit toch niet met biudan in verband worden gebracht. Ten slotte nog eene aanmerking over zijne vermelding van 't gotisch „pairabagms (palma)" naast 't hollandsche peereboom. In den Bijbel van Vulfila komen wel peikabagms en bairabagms (waarvoor Junius „bainabagms" las) voor, doch niet pairabagms. Blijkbaar heeft Ten Kate, uitgaande van ons woord peereboom, gemeend de lezing van Junius te verbeteren, en de beteekenissen van peikabagms en bairabagms verward.

Na deze lijst van fouten en onjuistheden, kleinere of grootere, is het aangenaam, dat wij ook wijzen kunnen op veel goeds in de lijst van Ten Kate, dat men in het glossarium van Junius vruchteloos zoekt. In de eerste plaats komt hier in aanmerking de lange reeks van woorden, die Junius niet, doch wel Ten Kate vermeldt met bijvoeging van de juiste analoga in 't Nederlandsch of eene verwante taal. Daartoe behooren afstass; bokos en ons boek; vamba en wambeys, bi, thau, tho, thamma, thana, thizos, this, thius, thanh, thaursus (Junius noemt hierbij dorst, niet dor), gamains, gatauhans, insahts (Junius vergelijkt dit wel met het duitsche

sage, maar niet zooals Ten Kate met het nederlandsche gezeg), raubon, silda, meljan, skatts, spillon (Junius geeft wel godspellian en gotspellon), izwar, fidvortigjus, afetja, frijai, ushulon, faurbigaggan, fauho, aljakunja, akran, hvar, weis, witoth, sik, sitls, silba, sva, svaleiks, seins, gasvogjan, hund, horinassus (— hoerenisse), skeima, latjan, (— letten, Junius: laat) laisjan (— leeren, niet lezen, dat Junius ook noemt) gadaursta, (Ten Kate: dorst, Junius minder juist: durven) svibls, skal, vrakja, hva, vakjan, fiothan, faur, fuls, vahstus, twaitigjus, threistigjus, thrija hunda, fimftaihun, fimftigjus, fimfhunda, sibuntigjus, saihstigjus, inbrannjan, dauravards, saihsta, gataura (— torne), tairan (niet geheel juist: terren), Paska, staiga, sums, nithjo, nauh, unbruks, and(bindan), reiks, mannisks, missadeds, heito, haftjan, hindar, hausjan, ligrs, gods, groba, gudafaurhts, gudhus, aljath, giba, gadrausjan, ni allis (nietmetal), fraletan, ni manna, bi, balsan, bandi, bairgahei, garaids, andbeitan, aftara, fauradauri, mahteigs, maizo, maists, mais, saiv, nu, meins, mik, mis, ni, vit, mitan, minniza, bigaurdans, un, uns, unsar, unmahteig, anamahtjan (door Ten Kate met ons „ontmachtigen" vergeleken), andaugjo (— voor oogen), paida. En verder kunnen daarbij worden genoemd eenige als saurgan, vans, usthriutan, liuhtjan, inbrannjan, ambahts, gabaurtha, sabbato, satanas, skaurpjo, sparva, sai, uzeta, frijon, niman, farsvaran, juhiza, sothnan, gasinthja, airiza, maurnan, praufetes, ganipnands, waarvan bij Junius niet de overeenkomstige hollandsche, maar wel verwante vormen voorkomen. Verder plaatst Ten Kate terecht naast huljan niet helen, zooals Junius, maar hullen; verklaart hij den overgang van beteekenis bij vinnan en winnen; maakt hij onderscheid tusschen hnaivjan en hneivan, neigen en nijgen; vermeldt hij, dat er verband bestaat tusschen fadrein en vader, tusschen ons substantief werf (= plaats) en hvairban (doch ons werven neemt Ten Kate van Junius niet over); gist hij, dat naast frauja eene vrouwelijke vorm fraujo bestaan heeft, waarmee ons vrouw samenhangt; blijkt hij de oudere vormen van gaan en zien te kennen; onderscheidt hij denken en dunken, die bij Junius dooreen loopen; leidt hij burg terecht af van bergen, en deelt hij naar aanleiding van het gotische aivs de verschillende beteekenissen mede, die ons eeuw weleer had.

Uit de eerste bladzijde van zijn werk blijkt, dat Ten Kate wenschte te geven: „eene Lijste der Gottische woorden, gelijkluijdig met de „onze" en dit wel „ten eijnde Mijn Heer A. V. in eenen opslag de „oudste forme onzer woorden A B C gewijze voor oogen kreeg".

De lijst inziende, bemerkt men echter, dat Ten Kate zich aan overeenkomst in klank niet volstrekt gebonden heeft. „Faurmarei — zeeplaats;

„unmahtei — onvermogen; du — te; at — tot; af, fram — van; eis —
„zij; mawi — meisje; thvahan — wasschen; hvath, hvathre — waarheen;
„izwar — uwe; gagg — straat; nahtamats — nachtmaal; hrukjan —
„kraaien en jus — gijlieden" vertoonen slechts overeenkomst in beteekenis en zonder hinder had Ten Kate ze kunnen weglaten. Ook gaf Junius niet, zooals bij birodjan en hidre, aanleiding om ze op te nemen. Eveneens ligt het buiten zijn bestek synoniemen of in het Nederlandsch niet bestaande afleidingen van gelijkluidende woorden te vermelden, als wij opmerken bij visan, rodjan, skatts, standan, hatan, haban, ni manna, andastathjis.

Grooter is het getal van die vermelde gotische woorden, die min of meer gelijken op hollandsche, waarmede hunne beteekenis ook wel in verband is te brengen, maar die toch niet oudere vormen van deze zijn. Om hier recht onderscheid te kunnen maken tusschen gelijk en eigen, had Ten Kate de letters van het Gotisch in verband met die van onze taal moeten beschouwen, beter en vollediger, dan hij dit heeft gedaan, en de dus gevonden regels had hij moeten toepassen. Doch dat ging zijn kracht nog te boven.

Eene niet verklaarde letter te veel of te weinig, een betoonde voor een onbetoonde klinker of omgekeerd waren voor Ten Kate nog geene beletselen om woorden, wier beteekenis het toeliet, naast elkaar te plaatsen. Een gevolg van het ontbreken van den vasten grondslag is, dat de overeenkomst van menig woordenpaar door Ten Kate, afgaande op de beteekenis, gelukkiger geraden, dan op goeden grond wordt vastgesteld. Van bagms — boom en juhiza — jonger mag dit vrij worden aangenomen, zoowel als van „afar — after; aftumists — afterste; ga-
„kannjan — bekend maken; wardjan — bewaren; sa halbata — helft;
„jundei — jonkheid; ni, niu, nih — niet; arman — ontfermen (*Junius*
„*beter: erbarmen*); allathro — van overal; ina — hem; aftana — afteruijt;
„juggalauths — jongeling; stamms — stom; namnjan — noemen" en meer dergelijke. Aangaande rahnjan en rekenen zegt Junius, dat zij volstrekt niet in eenig verband met elkander staan. Toch neemt Ten Kate ze op, en niet ten onrechte, want zij gelijken elkaar meer dan menig ander paar uit zijne lijst.

Op het voorbeeld van Junius lezen wij ook bij Ten Kate „taujan —
„doen; ahjan — achten; vastja — gewaad; kunnan — kennen; botjan —
„baten; bairan — beuren; haurja — haard".

Wij wezen reeds op de fouten in de Lijst, die het gevolg zijn van slechts oppervlakkige vergelijking. Het getal der reeds genoemde kunnen wij met eenige woorden vermeerderen, die, wat hun vorm betreft, wel verwant zijn met de hollandsche woorden, waarmede zij worden ver-

geleken, maar die Ten Kate niet zou hebben opgenomen in eene lijst van gelijkluidende woorden, indien hunne beteekenis zich voor vergelijking niet had geleend.

Ten Kate let veel op de beteekenis der gotische woorden (ik denk aan hetgeen hij zegt van kin en kinnebak bijv.) en slechts zelden verleidt hem zijne zucht om overeenkomst te zien tot de gezochte en gewrongene weergeving van den zin der woorden, die bij ganipnands (niet gelijk aan ons benepen) en andbeitan (niet geheel gelijk aan ons toebijten) in het oog valt.

Louter om de overeenkomst in vorm vinden wij ook slechts zelden woorden vermeld. Skauts; andstaurran; magan; bauths; mods; niutan; siggan; afqithan; faurbi; anatrimpan komen hier in aanmerking. Doch snivan; vaurstv; stigqan; gadrauhts; tahrjan o.a. heeft hij wijselijk weggelaten en ze niet met sneven, worst, steken, gedrocht en tergen vergeleken.

Van woorden van ééne beteekenis, die slechts in voor- of achtervoegsel verschillen, wordt er vaak slechts één genoemd en de overige blijven onvermeld. Zoo worden gemist o. a. augjan, juk, garaihtei. En had Ten Kate meer aandacht aan de suffixen geschonken, dan hij heeft gedaan, garaihtei ware naast gerechte vermeld, en niet garaihtitha naast gerechtigheid. Substantieven of adjectieven, behoorend bij genoemde verba, worden ook in den regel weggelaten. Bauains; giba; fodeins; libains en meer zulke zoekt men te vergeefs. Zoo ook niet zelden naamwoorden, die met opgenomen substantieven nauw verwant zijn (b.v. handugs, andbahti). Soms ook worden die als terloops met hunne beteekenis in 't Latijn genoemd (o. a. banja, anagards).

Ten Kate wenschte, dat zijn vriend Verver door zijn arbeid den oudsten vorm der woorden A B C gewijze voor oogen kreeg. Naar aanleiding daarvan nog een kort woord over de inrichting van Ten Kate's lijst.

Ten Kate heeft zijne artikels alphabetisch gerangschikt naar de hollandsche woorden of uitdrukkingen, („alle brandoffers, (ter) dood overleveren, gemachtigde des huizes, (van) overal, voor de deur" zijn voorbeelden van de laatste) die met de gotische woorden niet in vorm, maar in beteekenis overeenstemmen. Eene rangschikking naar den vorm ware èn voor het gebruik èn om den aard en het doel van het werk veel verkieslijker geweest.

Wanneer wij letten op de hollandsche woorden, waarmede Ten Kate de gotische vergelijkt, merken wij er eenige op, die blijkbaar om en naar het Gotisch gevormd zijn. „Albehoeftig, aldervend, heerinne, afdruischen, aannoodigen, 't zaamgelijkend, (bij)tegensnachts, geweldoefening" bestaan niet als woorden in onze taal. En evenmin heeft onze

taal ooit de vormen „besichen" voor „bezien'', „schapen" voor „scheppen" en „uitloven" in de beteekenis van toestaan (= Got. uslaubjan) gekend. Doch wel getuigen de voorkomende „onlinks bestaande" woorden „gangen, galge des kruysses", en „slagen", dat Ten Kate in de oudere vormen onzer taal geen vreemdeling was. Verder treffen wij nog bij hem de volgende, thans verouderde woorden aan: gezeg (sermo, narratio); vruchten (vreezen); hinder (achter); roopen; terren; waele (keus); wan, wen en zwegelen, waarvan de eerste en de laatste in Meyers Woordenschat niet worden gevonden.

Op het eerste nederlandsch woord volgt dikwijls nog een tweede, dat, in beteekenis aan het eerste verwant, maar, meer dan dit, aan het gotische woord gelijkkluidig is („ontdekken, onthullen; andhuljan — voetebank, voetebord; fotubaurd" enz.). Zoo was naast vlieden, thliuhan, de vermelding van vlien niet overbodig geweest. Verouderde vormen als „sluiten, onlinks luiken, lukan" en omschrijvingen als „kribbe, waaruit de beesten eten — uzeta ", vinden hier hunne plaats. Soms is het woord op de tweede plaats slechts eene andere schrijfwijze van het voorgaande (sestig, seventig; schoen en schoe; tzestig, tzeventig, enz.) of is het tot niets dienstig (bij tegenstander en hooghartigheid o.a.). Niet zelden komt het ook voor, dat het tweede woord de juistere vertaling geeft, waar bij het eerste ook op den vorm van het Gotisch is gelet. Het omgekeerde dus van den gewonen regel kan men bij raupjan, finthan, laisjan, paida, en nog vele opmerken.

In de tweede kolom van de lijst merken wij in de eerste plaats op de gotische woorden met hunne beteekenis in 't Latijn en soms afgeleide of saamgestelde met hunne beteekenis in het Hollandsch. Op eene enkele uitzondering na (innathro is niet gelijk aan intrinsecus; dat. sg. bairgahein moet niet met montanus worden vertaald, en achter gasts mis ik peregrinus) is de zin juist weergegeven. Verder worden hier ook genoemd die woorden in het Nederlandsch, welke stam- en zin-verwant zijn met gotische, maar die tot eene andere woordsoort dan deze behooren, (bijv. „herbergen, saljan. — Daartoe behoort ons zaal"); de ontleding van die gotische woorden, welke wel in het Gotisch, maar niet in onze taal samengesteld voorkomen, (als: „anavairtho, futurum. — Komt van aen, aan voor; en vairthan — worden"), en ten slotte de woorden, die in onze taal eene gansch andere beteekenis gekregen hebben dan zij in het Gotisch hadden, (als: „schrijven — meljan, scribere. — Hieraan is niet ongelijk ons Malen pingere en Male macula"). In dit laatste geval handelt Ten Kate ook wel eenvoudig dus, als bij: „schoot (gremium) — skauts M. fimbria".

Berennen en omsingelen (birinnan — circumdare); bevelen en over-

leveren (anafilhan — tradere) plaatst Ten Kate als synoniemen naast elkaar 1).

„In het aenleggen dezer Belgico-Gothiko Lijste", zoo schrijft Ten Kate op de eerste bladzijde van zijn brief, „en het opstellen mijner aen„merkingen, ontdekte ik eenige opening en doorzicht wegens de „Declinatien en de Genera der Gottise Nomina, alsmede wegens de „Conjugatien van derzelver Verba. Dit verwakkerde mij den lust in „dier voege, dat ik mij niet ontzag tweemaal 't Werk van niews op „te doorloopen, opdat ik datgene, 't welk verre 't voornaemste déél „van de Letterkonst uijtmaekt, zooveel mij mogelijk waere, onder de „knie krege", en daarna deelt hij dan mede hoeveel declinaties en conjugaties hij heeft onderscheiden.

Even nadat hij dien arbeid had voltooid, vernam hij eerst, dat er een „Thesaurus Linguarum Veterum Septentrionalium Grammatico-criticus" door „G. Hickesius" het licht had gezien, en bij het doorbladeren daarvan bevond hij, „dat deze geleerde Heer, door een onvermoeyde „vlijt, méérder fraeys van die Oudheijd bij één en aen den dag heeft „gebragt, dan hij immer gedagt had te zullen zien". Hij had gemeend alleen den ongebaanden weg der grammaticale studie van de gotische taal te bewandelen, (ook de „Institutiones grammaticae Anglo-Saxonicae et Moeso-Gothicae, auctore Georgio Hickesio" waren hem dus onbekend gebleven;) doch werd door de gotische spraakkunst in het eerste deel van den „Thesaurus" op geene onaangename wijze verrast. Toch wilde hij nu zijn arbeid niet terughouden, want Hickes had „het waere „onderscheijd der verba niet getroffen en de verba beslaen het aanzienlijkste deel van 't Letterkundige".

Niet alleen, hoewel voornamelijk, om zijn juist inzicht in de vervoeging der sterke werkwoorden kunnen wij onzen landgenoot dankbaar zijn, dat hij de vrucht van zijn nasporen ons niet onthouden heeft. Zijne kennis van de taal van Vulfila behoeft voor die van Hickes niet onder te doen. Eene vergelijking van hunne werken, met vermelding zoowel van de deugden als de gebreken daarin, zal mijne uitspraak staven.

1) Fouten in de woordenlijst, welke in de grammatica zijn verbeterd: «tragjan, gahugd, gatei, liuthjan (*liuhtjan*), unmathei, auhsn, sulja N., regn, garahjan, reysen (*reisan*), fuljan, gasohtjan, veih (*veihs*)».

Verder heb ik in de volgende woorden drukfouten aangeteekend: «aftara, bugin-nan, jaindvarths, niththan (*nith than*), airisthan (*airis than*), hvat (*hvad*), wairban (*hvairban*)».

Drukfouten in de Grammatica: «arbà, villa, afstats, nithjo, svaigro, gauwi, andstauran, kaun (*kann*), gasvogan».

taal ooit de vormen „besichen" voor „bezien'', „schapen" voor „scheppen" en „uitloven" in de beteekenis van toestaan (= Got. uslaubjan) gekend. Doch wel getuigen de voorkomende „onlinks bestaande" woorden „gangen, galge des kruysses", en „slagen", dat Ten Kate in de oudere vormen onzer taal geen vreemdeling was. Verder treffen wij nog bij hem de volgende, thans verouderde woorden aan: gezeg (sermo, narratio); vruchten (vreezen); hinder (achter); roopen; terren; waele (keus); wan, wen en zwegelen, waarvan de eerste en de laatste in Meyers Woordenschat niet worden gevonden.

Op het eerste nederlandsch woord volgt dikwijls nog een tweede, dat, in beteekenis aan het eerste verwant, maar, meer dan dit, aan het gotische woord gelijkluidig is („ontdekken, onthullen; andhuljan — voetebank, voetebord; fotubaurd" enz.). Zoo was naast vlieden, thliuhan, de vermelding van vlien niet overbodig geweest. Verouderde vormen als „sluiten, onlinks luiken, lukan" en omschrijvingen als „kribbe, waaruit de beesten eten — uzeta", vinden hier hunne plaats. Soms is het woord op de tweede plaats slechts eene andere schrijfwijze van het voorgaande (sestig, seventig; schoen en schoe; tzestig, tzeventig, enz.) of is het tot niets dienstig (bij tegenstander en hooghartigheid o.a.). Niet zelden komt het ook voor, dat het tweede woord de juistere vertaling geeft, waar bij het eerste ook op den vorm van het Gotisch is gelet. Het omgekeerde dus van den gewonen regel kan men bij raupjan, finthan, laisjan, paida, en nog vele opmerken.

In de tweede kolom van de lijst merken wij in de eerste plaats op de gotische woorden met hunne beteekenis in 't Latijn en soms afgeleide of saamgestelde met hunne beteekenis in het Hollandsch. Op eene enkele uitzondering na (innathro is niet gelijk aan intrinsecus; dat. sg. bairgahein moet niet met montanus worden vertaald, en achter gasts mis ik peregrinus) is de zin juist weergegeven. Verder worden hier ook genoemd die woorden in het Nederlandsch, welke stam- en zin-verwant zijn met gotische, maar die tot eene andere woordsoort dan deze behooren, (bijv. „herbergen, saljan. — Daartoe behoort ons zaal"); de ontleding van die gotische woorden, welke wel in het Gotisch, maar niet in onze taal samengesteld voorkomen, (als: „anavairtho, futurum. — Komt van aen, aan voor; en vairthan — worden"), en ten slotte de woorden, die in onze taal eene gansch andere beteekenis gekregen hebben dan zij in het Gotisch hadden, (als: „schrijven — meljan, scribere. — Hieraan is niet ongelijk ons Malen pingere en Male macula"). In dit laatste geval handelt Ten Kate ook wel eenvoudig dus, als bij: „schoot (gremium) — skauts M. fimbria".

Berennen en omsingelen (birinnan — circumdare); bevelen en over-

35; Luc. 4 v. 11. (Hickes vermeldt ze op bladz. 81 in zijn postptum.) Bij Ten Kate steeds en bij Hickes alleen niet bij „laisaris" en sus" is de voc. sg. aan den nom. gelijk. Erger zijn de fouten, die en Hickes maakt in den nom. pl. der woorden als dags, die bij hem -ans uitgaat, en in den dat. sg. der woorden op -eis, waaraan hij den m van den acc. sg. geeft, terwijl hij niet opmerkt, dat de neutra den nom. sg. de letter s missen, het onderscheidend kenteeken der sculina. Als voorbeelden geeft Hickes de buigingen van himins, vairthi, siponeis, „laisaris". Doch van gavairthi wordt niet opgegeven nom. acc. pl.; wel de niet bestaande ablatief „gavairthi". Dit is het iige voorbeeld van Hickes, waarin deze naamval van den datief rschilt. (Bij Ten Kate zijn zij steeds gelijk.) „Laisaris" is, zoowel in om. als gen. sg., eene fout in den tekst. In de andere naamvallen, ok in dat. pl. en voc. sg., is het door Hickes zuiver verbogen.

Hickes maakt geen melding van woorden, die verbogen worden als arjis. Ten Kate noemt onder de uitzonderingen slechts de niet betaande „gen. sg. faurabathjis, dat. sg. en ablat. sg. faurabathja, acc. sg. aurabathi". Toch konden beiden bovendien den nom. sg. nithjis kennen, die ook wordt aangetroffen in Ten Kate's woordenlijst, met de verbogen vormen nithjans, ganithjos, ganithjam, ganithjans; den dat. sg. andastathja, waar hij een nom. sg. „andastaths", den nom. sg. harjis, gen. sg. harjis, waar hij een nom. sg. „harji" naast plaatst.

De declinatie der vrouwelijke woorden op -a deelt onze landgenoot in haar geheel juist mede. Hickes vermeldt van de meervoudsvormen dezer buiging slechts den nominatief.

Bij Ten Kate missen we de vrouwelijke woorden op -i. Wel kent hij o.a. thiwi en mawi, (zooals blijkt uit de woordenlijst,) maar hij ziet ze over 't hoofd. Voor bandi, haithi en vasti, waarvan de beide laatste slechts in verbogen vorm voorkomen, maakte hij de nieuwe nominatieven „haithja, bandjo" of „bandja", en „vastja", en den nominatiefvorm bandi maakte hij onzijdig. (Bandi, bandjos, bandjom komen in Junius' tekst voor.)

Hickes is hier dichter bij de waarheid. In navolging van Junius nam hij wel slechts een nom. sg. „haithjo" aan, terwijl de gen. en dat. sg. haithjos en haithjai onmiddellijk volgen, doch tevens geeft hij de juiste verbuiging van thiudangardi en mawi, hoewel beide slechts in 't enkelvoud.

Het kan ons niet verwonderen, dat Ten Kate de woorden, die als gasts worden verbogen, niet afzonderlijk vermeldt. Hun enkelvoud is immers volkomen gelijk aan dat van dags en in hun meervoud verschillen zij niet van de vrouwelijke i-stammen. Toch kwamen van de blijkbaar mannelijke substantieven: gards, staths, arms, barms, mats, slahs, hundafaths (om de composita van rums niet te noemen, waar beide

Ten Kate verdeelt de substantieven in de eerste plaats naar het geslacht en in de tweede plaats naar de slotletter van hun nominatief. En die verdeeling is niet kwaad. Zij kwam hem uitnemend te stade voor de vaststelling zoowel van 't geslacht als de verbuiging van menig woord, waarvan sommige vormen of niet, of bedorven voorkwamen. Reeds daaruit blijkt, welk een juisten blik Ten Kate had in den regelmatigen bouw der gotische spraakkunst. Want er waren zeer veel onjuistheden in den tekst, dien hij voor zich had, ook in de declinatie der substantieven. Maar desniettegenstaande ontdekte Ten Kate zeer vaak „de geregelde rooij", den regelmatigen vorm; liet hij de afwijkingen voor wat ze waren en vermeldde ze gewoonlijk niet. Het pleit voor Ten Kate, dat zijne verdeeling zooveel punten van overeenkomst heeft met de hedendaagsche, die toch op zooveel hechter en deugdelijker grondslag berust. Doch daarop zou men van speciaal gotisch standpunt uit niet gekomen zijn.

Bij de behandeling der gotische declinatie blijkt Ten Kate de meerdere van Hickes. Bij hem is geen sprake van eene verdeeling. Alleen maakt hij de opmerking, dat de verbuigingen van himins, galaubeins en hunslastaths te beschouwen zijn als voorbeelden van één en dezelfde declinatie, „die vormt in den Gen. Sg. is en ais; in Dat. Sg. a en ai; in Nom. Pl. ans, „os en eis; in Dat. Pl. am en im; in Acc. Pl. ans en ins". (Thesauri Pars I. 79.) Naast elkaar plaatst hij van een twintigtal substantieven de voorkomende buigingsvormen, zonder dat hij wijst op de vele punten van overeenkomst, die vaak tusschen de voorbeelden bestaan. Soms verschillen ze slechts in een of twee naamvallen, die aan de verkeerde lezing van Junius hun ontstaan te danken hebben. Mij dunkt, wat Hickes schrijft van de declinaties, had Ten Kate onder meer staan in zijne aanteekeningen. Maar deze ging daarna aan 't ziften, aan 't afdeelen in classen, en dit deed Hickes niet. Deze gaf zijne waarnemingen zonder er een geheel uit samen te stellen. Bovendien stond Ten Kate veel vrijer tegenover Junius' uitgave dan de engelsche geleerde. Ten Kate dorst verscheiden malen een anderen nominatief dan Junius te „begissen, omdat de buij- „ging van de casus obliquus, volgens de andere Voorbeelden en 't onder- „scheijd der Genera, hem die verandering aen do hand gaf", doch Hickes vermat zich zulk eene stoutheid slechts zeer zelden. (Thesaurus I. 81.)

Het aantal naamvallen bedraagt bij beiden nog zes, omdat de latijnsche grammatica er ook zooveel telt. Steeds noemt Ten Kate bij elkaar nom. en voc., dat. en ablat.; Hickes doet dit niet.

Bij zes der twaalf voorbeelden vermeldt Ten Kate een dat. pl. op -n naast den alleen goeden op -m, berustend op verkeerde lezing van het hs. of foutieve plaatsen in den codex, zooals o. a. Marc. 12 v. 4; Matth.

9 v. 35; Luc. 4 v. 11. (Hickes vermeldt ze op bladz. 81 in zijn postscriptum.) Bij Ten Kate steeds en bij Hickes alleen niet bij „laisaris" en „Iaisus" is de voc. sg. aan den nom. gelijk. Erger zijn de fouten, die alleen Hickes maakt in den nom. pl. der woorden als dags, die bij hem op -ans uitgaat, en in den dat. sg. der woorden op -eis, waaraan hij den vorm van den acc. sg. geeft, terwijl hij niet opmerkt, dat de neutra in den nom. sg. de letter s missen, het onderscheidend kenteeken der masculina. Als voorbeelden geeft Hickes de buigingen van himins, gavairthi, siponeis, „laisaris". Doch van gavairthi wordt niet opgegeven de nom. acc. pl.; wel de niet bestaande ablatief „gavairthi". Dit is het eenige voorbeeld van Hickes, waarin deze naamval van den datief verschilt. (Bij Ten Kate zijn zij steeds gelijk.) „Laisaris" is, zoowel in nom. als gen. sg., eene fout in den tekst. In de andere naamvallen, ook in dat. pl. en voc. sg., is het door Hickes zuiver verbogen.

Hickes maakt geen melding van woorden, die verbogen worden als harjis. Ten Kate noemt onder de uitzonderingen slechts de niet bestaande „gen. sg. faurabathjis, dat. sg. en ablat. sg. faurabathja, acc. sg. faurabathi". Toch konden beiden bovendien den nom. sg. nithjis kennen, die ook wordt aangetroffen in Ten Kate's woordenlijst, met de verbogen vormen nithjans, ganithjos, ganithjam, ganithjans; den dat. sg. andastathja, waar hij een nom. sg. „andastaths", den nom. sg. harjis, gen. sg. harjis, waar hij een nom. sg. „harji" naast plaatst.

De declinatie der vrouwelijke woorden op -a deelt onze landgenoot in haar geheel juist mede. Hickes vermeldt van de meervoudsvormen dezer buiging slechts den nominatief.

Bij Ten Kate missen we de vrouwelijke woorden op -i. Wel kent hij o. a. thiwi en mawi, (zooals blijkt uit de woordenlijst,) maar hij ziet ze over 't hoofd. Voor bandi, haithi en vasti, waarvan de beide laatste slechts in verbogen vorm voorkomen, maakte hij de nieuwe nominatieven „haithja, bandjo" of „bandja", en „vastja", en den nominatiefvorm bandi maakte hij onzijdig. (Bandi, bandjos, bandjom komen in Junius' tekst voor.)

Hickes is hier dichter bij de waarheid. In navolging van Junius nam hij wel slechts een nom. sg. „haithjo" aan, terwijl de gen. en dat. sg. haithjos en haithjai onmiddellijk volgen, doch tevens geeft hij de juiste verbuiging van thiudangardi en mawi, hoewel beide slechts in 't enkelvoud.

Het kan ons niet verwonderen, dat Ten Kate de woorden, die als gasts worden verbogen, niet afzonderlijk vermeldt. Hun enkelvoud is immers volkomen gelijk aan dat van dags en in hun meervoud verschillen zij niet van de vrouwelijke i-stammen. Toch kwamen van de blijkbaar mannelijke substantieven: gards, staths, arms, barms, mats, slahs, hundafaths (om de composita van rums niet te noemen, waar beide

mannelijke en vrouwelijke vormen van voorkomen) genoeg naamvalsvormen voor om de masculina op -s als eene afzonderlijke groep te vermelden. Alleen noemt Ten Kate onder de uitzonderingen ook „nom. dat. en abl. sg. arms, acc. pl. armins", en toch luidt de eenige plaats, waar de dat. sg. wordt gevonden, duidelijk: in arma seinamma, zoowel in den tekst als in het glossarium.

Ook Hickes kende het eigenaardige van die declinatie niet. Wel komt bij hem het voorbeeld hunslastaths voor, doch slechts in 't enkelvoud. Alleen den gen. sg. hunslastadis en den foutieven dat. sg. „hunslastadai" kon Hickes in den tekst vinden. Den nom. sg. en acc. sg. heeft hij naar de vormen van het simplex gemaakt.

Op Ten Kate's verbuiging der vrouwelijke woorden op -s is aan te merken, dat de dat. acc. pl. steeds uitgaan op -im, -ins, en niet ook wel eens op „-aim, -eins", zooals hij meent. De eerste dezer onjuistheden is wel aan den tekst te wijten; („sauhtaim" voor sauhte heeft Luc. 8 v. 2;) de tweede aan verwarring van deze korte i- met de lange i-stammen.

Op de vormen naiteinos (Marc. 3 v. 28; Luc. 5 v. 21) en laiseino (Marc. 1 v. 27) heeft hij niet gelet, of, wat waarschijnlijker is, hij heeft ze voor fouten aangezien. Daarom vermeldt hij niet, dat de woorden op -eins hun nom. gen. pl. vormen als dags.

Bij Hickes komt weder alleen het enkelvoud voor.

De u-declinatie is door Ten Kate goed begrepen. Dat de daartoe behoorende masculina volgens hem in den dat. pl. ook den uitgang „-un" zouden kunnen krijgen, (Luc. 6 v. 23 heeft „praufetun" voor praufetum.) en dat faihu, het eenige onzijdige woord uit zijn tekst, is vergeten, kan men hem niet erg aanrekenen. Slechts op ééne plaats (Marc. 10 v. 22) komt het onzijdig geslacht uit. Ook bij Hickes zoekt men faihu vergeefs. Bovendien vult deze den acc. pl. niet in, en vermeldt hij ook als nom. pl. den vorm op „-uns".

De verbuiging der mannelijke woorden op -a is bij beiden goed. Aan de onzijdige woorden op -o schrijft Ten Kate een gen. pl. op „-ane" toe („one" is wel eene drukfout voor -ane;) naar analogie van de mannelijke woorden op -a. Van de neutra komt die naamval niet voor. Hickes stelt zich dan ook met puntjes tevreden op de daarvoor bestemde plaats.

De feminina op -o hebben geen dat. sg. op „-in", noch die op -ei een gen. sg. op „-ins". Slechts voorbeelden op -on en -eins zijn in den tekst te vinden. (Luc. 4 v. 38; Marc. 1 v. 35; Joh. 7 v. 40; o. a.)

Hickes maakt die fouten niet, maar wel andere.

Slechts één voorbeeld geeft hij van de declinatie der woorden op -ei, nl. managei, en daarvan blijven de dat. en acc. pl. oningevuld. Bovendien luidt de nom. pl. bij hem „managai", de vorm van 't adjectief

managѕ. Weinig inzicht in de declinatie verraadt verder het samenvoegen van een nominatief qino en een accusatief qinein, doch Junius' glossarium gaf aanleiding tot deze verwarring.

Ten Kate deelt den bijzonderen vorm vatnam mede, maar niet namna, dat hij toch (Luc. 10 v. 20; Marc. 3 v. 17) ook kon kennen. Hickes zwijgt over beide.

Onder de „uytzonderlingen van de Naamwoorden" noemt Ten Kate de verwantschapswoorden op -r. In zijne verbuiging zijn goed nom. en acc. sg. brothar en nom. dat. en acc. pl., doch de laatste is nimmer gelijk aan den nom. pl. (In Luc. 18 v. 29 is door Junius verkeerd „brothrus" voor brothruns gelezen.) De onjuistheid der andere vormen is slechts voor een deel aan onoplettendheid van Ten Kate te wijten. (Dat. sg. „douhtar" kwam bij Junius voor Marc. 6 v. 22; 7 v. 26.) Hickes rangschikt brothar onder de nomina, die als himins worden gedeclineerd, met afzonderlijke vermelding slechts van den nom. pl. „brothrahans" of brothrjus.

De nom. pl. fijands, bisitands, enz. zijn geen van beiden opgevallen. Hickes vermeldt van de verbuiging dezer woorden alleen den genitief thiudans.

In tegenstelling met Hickes, die slechts den gen. en dat. sg. ter loops vermeldt, geeft Ten Kate de geheele verbuiging van baurgs, maar van de substantieven, die evenzoo worden verbogen, maakt hij geen melding, hoewel de afwijkende vormen van deze (miluks en spaurds uitgezonderd) evenmin als die van reiks hem onbekend behoefden te zijn.

Bij Hickes, die deze woorden tot de verbuiging van galaubeins brengt, komen de genitief nahts en de datief mitad voor.

De vormen, waarin de declinatie van manna van die van guma afwijkt, vermelden beiden; Ten Kate met uitzondering van den dat. sg. mascul.; (waarschijnlijk, omdat hij den voorkomenden vorm manna [Luc. 8 v. 38] voor regelmatiger hield.) Het bijzondere in den dat. sg. en acc. pl. van menoth werd wel door Ten Kate, niet door Hickes opgemerkt. Doch omgekeerd meldt wel deze en niet gene de onregelmatige buigingsvormen van fon. (De genitief is echter steeds funins, niet ook „fonins".) Synagoge en sabbato verbuigt Ten Kate; het eerste wel, het laatste niet volledig.

Op elk voorbeeld van verbuiging volgen bij Ten Kate, en in kleiner getal ook bij Hickes, eene reeks woorden, die eveneens worden verbogen. Daar de onjuistheden van Ten Kate, hierin voorkomend, elders ter sprake komen, gaan wij ze nu voorbij. Alleen zij hier aangemerkt, dat gards (ook anagards en aurtigards), hups, staths, en eenige, waarvan het niet uit de voorkomende naamvallen blijkt, of zij tot de

a- of de i-declinatie behooren, door Ten Kate bij dags zijn geplaatst, evenals ook brusts en nahts. Maar gasts, baurgs en mitaths brengt hij tot de verbuiging der vrouwelijke woorden op -s.

Een gotisch, onzijdig woord „dail" bestaat niet; wel dails fem., dat de woordenlijst heeft. (Tho undrinnandein dail. Luc. 15 v. 12.) Tot den verkeerden nom. sg. „vaggarji" geeft de tekst aanleiding. De dat. plur. bandjom zou zoowel bij een nom. „bandja", die in de lijst is opgegeven, als bij „bandjo" kunnen behooren.

Verreweg het grootste gedeelte der voorbeelden komen ook in de lijst voor, en het is niet onaardig na te gaan, welke der daargenoemde substantieven door Ten Kate niet bij eene der buigingen worden ingedeeld. Het zijn in de eerste plaats woorden, wier buiging uit voorkomende plaatsen in den tekst niet was vast te stellen, of die ten onrechte door Ten Kate als nominatieven van naamwoorden werden aangezien. Tot deze rubriek behooren: „anafotuns, gabruko, haurja, atandanahts". De nominatieven „afetei", hors en fauho (alleen de nom. pl. horos en fauhons komen voor;) durfde hij waarschijnlijk niet vermelden om het geslacht van ons afeter, hoer en vos. Voorts was er onder de voorbeelden geene plaats voor thiwi, mawi, nithjis, satanas, praufetes en praufeteis, en (het pleit voor zijne nauwkeurige waarneming;) ook frijonds, fadrein, reiks en aivs zoekt men daar te vergeefs. Hunne afwijkingen heeft Ten Kate niet over het hoofd gezien. Bij qairnus kan hij aan het geslacht hebben getwijfeld, ofschoon het in de lijst mannelijk wordt gerekend.

Bij eenige substantieven nog verkeerde hij in 't onzekere, waar ze bij te voegen, zooals bij juggalauths, waarvan hij het meervoud „juggalautheis" vond, terwijl het natuurlijk geslacht hem weerhield om het onder sauhts, enz. te plaatsen; bij acc. sg. laubos; bij maurgins, waar „atmaurgin" hem waarschijnlijk in de war bracht (Matth. 27 v. 1); bij gen. dat. sg. stathis, statha; rumis gen. sg.; liugn acc. sg.; „vundan" (verkeerden dat. pl.). Bij de laatste vier had Ten Kate in de woordenlijst nominatieven geraden, maar terecht zag hij in, dat ze als voorbeelden van eene declinatie niet dienen konden.

Uit de woordenlijst gaven „dragk M." en „vinthiskaura" (voor vinthiskauro) eveneens moeilijkheid. Hij had die opgaven kunnen verbeteren, gelijk hij het niet bestaande „sauhtei" veranderde in sauhts.

Voor de weglating van boka, haubith, marisaivs kan ik geene reden vinden. Paurpaura komt alleen in dat. sg. in de evangelien voor; basi, vepn en missadeds alleen in acc. pl., doch (paurpaura uitgezonderd) behoefde dit voor Ten Kate geene reden te zijn om die woorden uit te sluiten. Gardivaldands en hunth heeft hij niet genoemd, omdat hij die woorden niet als substantieven beschouwde.

Aan het slot van dit hoofdstuk mogen nog eenige op- en aanmerkingen over de verbuiging der substantieven bij Hickes niet ontbreken. Reeds spraken we van diens vaak blind volgen van Junius. Voorbeelden daarvan zijn o. a. „lukarnastaths"; (hij noemde daarnaast den alleen voorkomenden dat. sg. lukarnastathin;) „fan" voor frauja en de buiging daarvan; „fauragagja", gen. fauragagjis; „authid" naast dat. authidai; nom. „lithei" naast lithive; „qith; ulband; tunths" naast verbogen vormen met u („quae forsan sunt heteroclita". Hickes 79); „vate" nom. sg.; nom. sg. „vastjo"; nom. sg. „lek", naast voorbeelden, die alle op de declinatie van siponeis wijzen. Voor zoover die woorden bij Ten Kate voorkomen, hebben zij bij hem een beteren vorm in den nom. dan bij Junius. Hickes was niet vast in de declinatie, en met zijne kennis ervan wist hij niet te woekeren, zooals Ten Kate, die uit het bekende het onbekende wist af te leiden. Vandaar zijne klacht „haud multum occurrent, quae ad aliquod XV exemplorum non reduci queant".

Weinig zicht had Hickes op de declinaties. Als bewijs daarvan gelde het volgend voorbeeld. In Junius' glossarium las hij deze woorden: af gabein aflinnand en in Luc. 4 v. 19: afmarzeins gabeins. Nu lag het voor de hand om uit dezen genitief en datief tot een nominatief op -ei te besluiten; als voorbeeld van deze buiging gaf hij managei in 't enkelvoud volledig. Maar dit deed hij niet. Hij vatte gabeins op als gesyncopeerd uit gabeinais of gabeinis, gelijk baurgs uit baurgis; gabein vergeleek hij met den dat. baurg, en naar analogie vormde hij den nom. gabeins.

De gen. pl. „vintraive"; nom. sg. „fauragaggji"; dat. sg. „fraiv"; acc. pl. „handans" zijn alle tekstfouten. Doch als zoodanig beschouwde Hickes ze niet. Daarom is het geen wonder, dat hij na de vermelding van zooveel verschillende vormen schrijft: „sic pro linguae Moeso-Gothicae „genio vocales facile transmutantur in aliis declinationibus" (pag. 79). Toch zijn de verschillen hem soms te machtig. „Occurrunt", schrijft hij twee bladzijden verder, „etiam in Ulphilana versione irregularia „nonnulla et quasi extravagantia, de quibus ratio vix reddi potest et „quae regulas et praecepta grammatica prorsus respuunt". En dan noemt hij er eenige, welke deels tekstfouten, deels door hem niet begrepen goede naamvalsvormen zijn, b.v. „hrainjan cum j a hrains; „forsan quia hrains est a hrainjan".

Ter verklaring van die vreemde vormen vervolgt hij: „haec et hujus„modi irregularia discenda sunt, nisi potius numeranda quis censeat „inter errores librarii, quorum haud exiguum numerum tibi, lector „candide, exhibeo". De nu volgende door Hickes gewraakte plaatsen zijn voor het meerendeel werkelijk fouten in den tekst. Hickes meent, dat ze ook in den Cod. Arg. voorkomen.

Hickes' getrouwheid aan en nauwkeurige lezing van den tekst heeft soms hare goede zijde. Immers, zij bewaart hem voor den nom. sg. „kaizars"; voor de weglating van aggileis naast aggiljus; en hij dankt het daaraan, dat hij, wat Junius niet deed, in de declinatie van staths en liuhath b.v. naar behooren th en d laat afwisselen.

De verbuiging van Iesus en van Iohannes; de opmerking, dat door het suffix -lo of -la gotische diminutiva worden gevormd, vinden we wel bij Hickes, maar niet bij Ten Kate.

Aangaande de geslachten der substantiva vernemen wij van Hickes niets. „De generibus nominum, quae per articulos, adiectiva, participia et pronomina indicantur, hic nihil tradimus", zegt hij (pag. 16). Blijkbaar dus dacht hij niet aan eenig verband tusschen geslacht en woorduitgang in 't Gotisch. De eer van dit verband te hebben ontdekt komt toe aan Ten Kate, die in zijne woordenlijst bijna aan elk substantief zijn geslacht aanwees, en in de meeste gevallen het juiste. Bij de bepaling daarvan lette hij zoowel op den uitgang als op het geslacht der bepalende woorden. Maar bovendien liet vaak het geslacht van het overeenkomstige hollandsch woord te zeer zijn invloed gelden.

Deze ontdekking van Ten Kate was van groot gewicht voor het rechte begrip van het woordgeslacht. En met meer recht dan Sewel, die, als zooveel anderen, geslachtsregels voor het Nederlandsch gaf, welke uit het gebruik waren afgeleid, had hij recht gehad te schrijven: „noopende de vaste reegelen van de Geslachten der Naamwoorden aan „de uytgangen te kennen, zowel als veele andere aanmerkingen in dit „werkje, zij zijn t'eenemaal van mijne eygene uytvindinge; een werk „dat te voore nog nooit aan de waereld vertoond was". (Sewel, Nederduytsche Spraakkonst. Voorrede.)

Ten Kate schrijft, pag. 9 van den brief: „Der Gotten Nomina veranderen „in 't Genus, Casus en Numerus, men vind er wel bey de Masculina „en Faeminina, die uytgaen op a of s: als atta en dags enz. bij 't „mannelijke, paida en sauhts enz. bij 't vrouwelijke, dog egter zijnze „onderscheyden in declinatie.

„De Faeminina in o als azgo enz. verschillen allesints in Declinatie „van de Neutra in o als hairto enz.

„De uytgangen op eis als hairdeis vind ik alléén eygen bij het „Masculinum; die op ei als liutei enz. bij het Faemininum, en die op „een consonant zonder s daarachter, als haubith, jer, hus, enz. (uytgeno- „men ahs en weihs) 1) vond ik, beneffens die op i als badi enz., eygen „bij het Neutrum: en yder dezer soorten heeft haere bijzondere declinatie;

1) Dit is eene vergissing, die Ten Kate later herstelde.

- „Alléénlijk tussen de Masculina en Faeminina op us uytgaende, die „er niet vele zijn, vond ik geen teeken van onderscheyd, dan door „bijgevoegde Adjectiva".

Professor Gallée heeft in zijne „Gutiska" en in het vervolg daarop, (voorkomend in den eersten jaargang van het „Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde") laten zien, hoe groot nu nog het aantal woorden is, wier geslacht binnen de grenzen van het Gotisch niet is vast te stellen. Maar bij Ten Kate, die nog maar alleen den tekst van den Cod. Arg. kende, gebeurt het zeer zelden, dat een zelfstandig naamwoord geen *M*, *N* of *F* achter zich heeft. En in die gevallen, waarin uit den Codex Argenteus het geslacht niet blijkt, stelt hij bijna altijd het geslacht van het overeenkomstige nederlandsche woord in de plaats.

Daaruit volgt, dat hij, schoon niet zelden op lossen grond, zeer dikwijls het juiste geslacht mededeelt en tevens den juisten nominatief, die vaak, bij de a-stammen bijvoorbeeld, in nauwe betrekking daarmede staat.

Zoo raadt hij juist (of waarschijnlijk juist) bij asiluqairnus, gibla, gild, katils, mods, pund, sakkus, skeima, vintrus, hals, aurkeis, figgrs, vaurms, maihstus, auhsns, paska, skohs, skaudaraips, gaggs, sinaps, stiks en wellicht ook bij skaut (s), flodus en skadus. Aan uzeta, rum (s), skuft (s), swamms en bloma kent Ten Kate, mogelijk bij alle goed, het mannelijk geslacht toe, terwijl schoft, zwam en bloem vrouwelijk zijn. Dat de foutieve nominatieven „svibla, vangarji, allbrunst" onzijdig geheeten worden is te verstaan. Maar waarom bij acc. sg. fodr geen neutrale nominatief door Ten Kate wordt vermoed, is minder te begrijpen, dan dat bij dat. sg. aleva en gen. sg. akeitis geen onzijdige nominatieven zijn geplaatst; het zou waarschijnlijk juist zijn geweest. Vreemd is de *N* achter „haurja" voor hauri. (Alleen [Joh. 18 v. 18] haurja vaurkjandans komt voor.)

Dat hij uit den gen. sg. neithis tot den nom. masc. neiths, uit de nom. sg. mena en matha tot het vrouwelijk geslacht besluit, verwondert ons niet, wanneer wij ook op het geslacht van die woorden in het Nederlandsch letten.

Achter eenige substantieven missen wij de geslachtsaanduiding, zooals bij „gabruko, anafotuns, fauradaurja", op welke verkeerde vormen reeds is gewezen. Doch waar „vund, liugn, grund, stath (*ripa*), gasinthei" als nom. sg. worden opgegeven, al blijkt dit niet uit den tekst, daar had Ten Kate van die vormen ook het geslacht kunnen opgeven. Dit geldt ook voor „thusund en marisaiv", staande voor thusundi en marisaivs.

Bij hund, missadedins, hleithros, thaurnus, „vinthiskaura" (voor—ro) en maurgins had Ten Kate het geslacht kunnen bepalen. Wellicht

deed bij horos de schijnbare tegenstrijdigheid van natuurlijk en grammaticaal geslacht hem weifelen. Doch in dergelijke gevallen, die zich bij fauhons en „afetei" voordeden, gaf hij aan het natuurlijk geslacht den voorrang. Uhtvo beschouwde hij niet als een substantief.

Ten Kate's verkeerde geslachtsbepalingen komen voor een deel op rekening van leemten in zijne kennis der spraakleer.

Gevolgen daarvan zijn, dat hij bandi onzijdig en gasts vrouwelijk heet. Doch met brusts, brunno, aivs, nahts, gataura, kniu, ligrs, agis, nahtamats en dragk had hij zich niet moeten vergissen. Begrijpelijker is het, dat hij, denkende aan *hoerenisse*, horinassus vrouwelijk noemt.

Noch door Ten Kate, noch door Hickes is aan de behandeling der adiectiva in 't Gotisch de noodige zorg besteed. Want al steekt „Caput Quartum" uit den „Thesaurus" gunstig uit boven de bladzijde, door Ten Kate aan de adjectieven gewijd, toch mag niet verzwegen, dat ook bij hem elke juiste opmerking over het afwijkende in de buiging van woorden als midjis, hrains en hardus ontbreekt. Wel onderscheidt Ten Kate bij 't adjectief twee verbuigingen, maar wij vernemen niet van hem, wat Hickes wel inziet, dat de „Adiectiva emphatice et demonstrative posita" als ahma, gajuko worden verbogen en dat daarbij de neutra in den nominatief op -o uitgaan. Een voorbeeld der tegenwoordig sterk geheeten declinatie geven beiden bijna zonder fouten. Ten Kate plaatst naast blindamma ook „blindin", en kent blindata niet in den nominatief. Hickes daarentegen scheidt in den acc. sg. mascul. den sterken vorm niet genoeg van den zwakken, welken men bij hem ook in den vocatief vindt. Als voorbeeld van de tweede verbuiging geeft Ten Kate silba, maar die declinatie heeft bij hem groote leemten en vertoont in den genitief en datief veel vermenging met de sterke. Hickes is daarin veel nauwkeuriger. Als men den gen. sg. mascul. op „-is" uitzondert, is zijne zwakke declinatie in den haak. Bovendien bespreekt hij ook de vorming van comparatief en superlatief, waarover Ten Kate zwijgt.

Dailjands verbuigt Ten Kate bijna goed, doch de tweede naamval is niet „dailjandis"; naast dailjandeim komt niet „dailjandein" voor, en naast dailjands verdient de zwakke vorm dailjanda vermelding. Hickes geeft de declinatie volledig en juist.

Het verleden deelwoord behandelt hij niet afzonderlijk, wetende dat de buiging daarvan niet verschilt van die der adjectieven. Maar Ten Kate stond de gelijkheid in declinatie van blinds, dailiths en biwundans niet zoo duidelijk voor den geest. Hij achtte het noodig ook de laatste twee te verbuigen, en hij deed dit onvolledig en gebrekkig. Jammer, dat hij er niet toe is gekomen om de zwakke verbuiging, niet slechts

van de adjectiva maar ook van de participia praeteriti, op te merken; om haar te beschouwen als op zich zelf staand, niets met de sterke vormen van doen hebbend. Slechts zeer gebrekkig vond hij de declinatie van atta, azgo, managei, hairto bij de adjectiva en participia terug. En dat het zijn schuld was, en niet die van Junius, bewijst Hickes. Had hij het N.B. aan het slot van zijn hoofdstuk slechts naar vermogen en behooren uitgebreid, waarin hij schreef: „Indien de Neutra „Passiva Participia als Substantiva gebruijkt worden, zoo nemen ze „een o agter aen en worden gedeclineert als hairto".

Van de pronomina had Ten Kate slechts eene proeve opgezocht. Het was hem niet te doen om eene volledige grammatica te schrijven; slechts de hoofdzaken (de declinatie der substantiva en de conjugatie) wenschte hij uitgebreider te behandelen. Hickes, die zich voorstelde eene „Grammatica Moeso-Gothica" te geven, staat langer bij de voornaamwoorden stil en bespreekt ze vollediger en nauwkeuriger. Hij heeft ook het derde getal, het tweevoud, in hunne verbuiging ontdekt. Ten Kate heeft hier niet op gelet, maar hij plaatst eenige dualisvormen naast of in de plaats van de alleen goede meervoudsvormen. Daarvan mis ik in de verbuiging der persoonlijke voornaamwoorden: im; izwara; unsara; unsis, dat. en acc. pl.; uns, dat. pl.; bovendien meina; theina; si. En verder loopen „izai" en „ija" niet door elkaar en is „unsis" geen tweeden-naamvalsvorm. Het „Pronomen Relativum" heeft volgens hem de volgende vormen: acc. sg. sik, dat. en abl. se, pl. sis.

Behoudens eenige weinige uitzonderingen („dual. gen. ugkis; acc. dual. wit; nom. plur. izvis naast jus; gen. sis") deelt Hickes deze buigingen goed en zoo volledig mogelijk mede. Van die der bezittelijke voornaamwoorden, waarvan Ten Kate slechts vermeldt, dat meins, theins, seins worden verbogen gelijk blinds, worden door Hickes de onzijdige vormen op -ata weggelaten, en wordt de vocatief sg. pl. aan den nom. gelijk gemaakt.

Van de aanwijzende voornaamwoorden komen bij beiden wel juiste naamvalsvormen voor, maar daarnaast ook vaak (bij Ten Kate meer dan bij Hickes) verkeerde. (Niet zelden draagt de tekst van deze fouten de schuld; zie: Marc. 10 v. 24, 12 v. 28, 15 v. 11; Luc. 6 v. 12, v. 39, 7 v. 6, 10 v. 2, 19 v. 31.) Zoo heeft Hickes „tho" in nom. sg. neutr. en nom. acc. masc. plur. en Ten Kate „thiz; thisai; thisans; thisos; tho" naast sa; thai; thans; thos en so.

De telwoorden, waaraan Hickes „caput sextum" wijdt, gaat Ten Kate stilzwijgend voorbij; op de pronomina volgt bij hem het belangrijkste deel van zijn grammaticalen arbeid, namelijk zijne opmerkingen over de gotische conjugaties.

„De Verba", schrijft Ten Kate (brief bladz. 4), „vond ik onder„scheyden in soorten, waerom ik diegene, welke in den lóóp hunner „veranderinge eenerley rooy hielden, onder eene zelfde Classis bracht, „en deze wederom elk in zijn soorte bijzonder afdéélde". Tot de eerste soort brengt hij dan alle regelmatige, zwakke werkwoorden, welke hij weer in drie onderafdeelingen splitst naar den uitgang van den infinitief op -jan, -an of -on. Zoo geeft Ten Kate (zijne goede methode van werken blijkt er uit;) ons aanstonds een overzicht over de conjugaties. Hij voegt samen, wat bij elkaar behoort, maar scheidt, wat dient te worden gescheiden. De vervoegingen van dailjan, fastan en salbon worden ons onder elkander, vorm onder overeenkomstigen vorm medegedeeld, zoodat zoowel de punten van overeenkomst als van verschil duidelijk in het oog vallen.

Zulk een juist inzicht in de conjugatie, als waarvan de indeeling van Ten Kate blijk geeft; zijne wijze van werken, die op het veld der vervoeging zulke rijke vruchten heeft voortgebracht, wordt bij Hickes ten eenenmale gemist. De engelsche geleerde geeft slechts één voorbeeld van de conjugatie in 't Gotisch, sokjan namelijk, en vermeldt onder elken tijd afwijkende vormen, als waren dit uitzonderingen. Dat de verba, waarbij aan den infinitief op -an eene andere consonant dan j vorafgaat, in het praeteritum uitgaan op -aida, en niet op -ida, is het eenige, wat hij van de conjugatie dezer werkwoorden zegt, en dat er infinitieven voorkomen op -on, die in alle tijden en wijzen deze o bewaren, wordt nog even als terloops opgemerkt in de allerlaatste regels van het hoofdstuk, „de verbo activo regulari" getiteld.

Vergelijken wij nu de voorbeelden der vervoeging van Ten Kate met die van Hickes, zoo valt ons bij den eersten het gemis van het tweevoud dadelijk op. Heeft Ten Kate de voorbeelden daarvan niet opgemerkt? Gewis wel. Reeds Thomas Mareschallus had er in zijne „Observationes de versione Gothica", welke achter den tekst van Junius waren geplaatst, de aandacht op gevestigd. Doch Ten Kate verklaarde in den brief (pag. 13): „De voorbeelden schenen mij egter te schaars „om mijne Conjugationes daer mede te vergrooten, als agtende met „een berigt daar van te kunnen volstaen" en daarop laat hij volgen: „voor zooverre ik heb kunnen bespeuren, bestaet het gantse character „van de tweede persoon van 't Duale in een agteraenlassing van s „agter de tweede persoon van de Pluralis. Dus vind men gateihats voor „de tweede persona dualis van 't praesens subjunctivi gestelt, zijnde „Gateihat volgens mijne waerneminge de tweede pers. pluralis van „'t praesens subjunctivi van 't Verbum Gateihan". Dit is niet juist, maar alleen in den brief, niet in het verdere gedeelte van de „Gemeen-

schap", komt die fout voor. Hickes vermeldt sommige dualisvormen; namelijk die, welke ook bij Mareschal (pag. 403) voorkomen.

Op de vervoeging van het praes. indicat. act. bij Ten Kate is slechts aan te merken, dat hij niet onderscheidt de conjugaties van nasjan en dailjan. Aan dailjan kent hij in den 3den pers. sg. ook den vorm „dailjith" toe. In Junius' tekst loopen ook meermalen de genoemde conjugaties door elkaar, b.v. Marc. 11 v. 30, Luc. 6 v. 41, 9 v. 39, 14 v. 31. En verder is de uitgang van den 1sten pers. pl. subj. niet „ama, aima, oma", maar is daarvoor de in de tweede plaats genoemde vorm de eenig goede.

Hickes merkte het onderscheid in de vervoeging van stojan en sokjan wel op, maar deelt niet mede, wanneer de ji- of de ei-vormen voorkomen. In zijne conjugatie zijn de vormen sokja, sokjos, sokjam, sokjand goed, maar overigens biedt hij een mengelmoes van goed en verkeerd. Onvolledig en zonder regelmaat staan bij hem de vormen door elkaar. „2de pers. sg. sokjais of -jis (soms -is, -ais). 3de pers. sg. sokeith „of -ith. 2de pers. dual. sokjats (ook -its, -uts, -uths, -aits, -eits", waarvan de eerste en de derde vorm verkeerde lezingen zijn [Marc. 10 v. 38, 11 v. 2], en de overige blijkbaar hier niet thuis behooren;). „2de pers. pl. sokeith of sokith (ook -ith, -id, aith, -aid", waarvan de d-vormen op rekening van Junius komen [zie Luc. 6 v. 34;]).

Den optativus praesentis (bij Ten Kate subjunctivus) geven beiden voorts zonder fout weer. Doch van de werkwoorden op on heeft Ten Kate, naar hij meldt, geen voorbeelden in dezen tijd en wijze kunnen vinden. („Salboma" en ook steeds „salbo, salbos, salboth" vatte hij ten onrechte op als aantoonende wijs.) Hij gist, naar analogie van haban, dat de vervoeging moet zijn: „salbon, salbois, salboi, salboima, salboith, salboina". Hij had beter kunnen vermoeden. De voorkomende vormen hadden hem kunnen leeren, hoe de o steeds den klinker of tweeklank vervangt, die bij de andere werkwoorden voor den uitgang wordt gevonden. Ook Hickes vermeldt deze wijs van de o-vervoeging niet.

Noch Hickes, noch Ten Kate heeft den imperatief juist van den conjunctief onderscheiden. De verwantschap in beteekenis van deze wijzen; de overeenkomst van vorm van imperatief en indicatief in drie der vijf voorkomende personen; de groote zeldzaamheid van den 3den pers. sg. verklaren dat verschijnsel.

Ten Kate geeft den 2den pers. sg. van den imperatief: „dailei, fastai, salboi", (hoewel o. a. in Mattheus 6 v. 17 voorkomt: salbo hauvith thein,) en verder vult hij de vormen van den conjuctief in. De imperatieven op -am en -ith kent hij als zoodanig niet, schoon de voorbeelden daarvan niet schaarsch zijn. Alleen salboth heeft als imperatief zijne aandacht getrokken. Hickes geeft de gebiedende wijs als volgt: „sokjei, ook -ai,

-o, — consonant, ogs". (De voorbeelden bij Junius hebben -ei, niet -jei.) „sokjai; sokjats; sokjam en sokjaima; sokeith, ook -ith, -ai; sokjaina". Daarin is Hickes nauwkeuriger dan Ten Kate. Slechts voor de personen, die hij niet kan kennen, ontleent hij vormen aan den optatief. En niet slechts de vermelding van ogs (imp. van ogan), maar ook die van atsteigadau en lausjadau (de twee eenige imperativi van den 3den pers. sg., die in den Cod. Arg. voorkomen,) bewijzen, dat hij nauwkeurig Junius' uitgave heeft gelezen, schoon hij ze verkeerd, als deponentia, aanziet. Bij Ten Kate, die op volledigheid geen aanspraak maakt, en meer voorbeelden noodig acht om een regel af te leiden, missen wij die vormen. „De voorbeelden schenen mij te schaers om mijne Conjugationes er mede te vergrooten", zou hij ook, daarover aangevallen, hebben geantwoord.

„Voor 't Futurum Indicativi", zegt Ten Kate (Gemeenschap. pag. 62) „word veelal dit Praesens gebruykt, dog in gevallen van Bevelgevinge „of Ondervraeginge vind men óók het Praesens Subjunctivi". Volgens Hickes is 't futurum gelijk aan den optatief, of wordt dit omschreven door een vorm van de werkwoorden skulan, munan, haban, gevolgd door eene onbepaalde wijs.

Alleen bij Ten Kate worden de substantiva verbalia op -eins, -ains, -ons opgegeven, en eveneens de omschrijving van het imperfectum door het part. praes. en het imperf. van het werkwoord visan. Den infinitivus obliquus met du vergeet noch de een, noch de ander.

Het praeteritum, door hem „praeteritum imperfectum, perfectum en plusquamperfectum" geheeten, (dat hij deze tijden in het Gotisch niet onderscheiden vindt, bevalt hem niet; [brief bladz. 10]) deelt Ten Kate in zijn geheel (het tweevoud uitgezonderd) en juist mede, zoowel in den indicatief als optatief. Alleen moet de th van „dailidethjau, fastaidethjau, salbodethjau" eene *d* wezen, en is „dailidudi" eene verkeerde lezing (Luc. 16 v. 1), evenals „sokideis", dat bij Hickes voorkomt.

In de plaats van sokidedjau heeft Hickes „sokidedi", blijkbaar meenende, dat evenals in den indicatief zoo ook in den optatief de 1ste en 3de pers. sg. gelijk zijn. Een vorm „vrohidedjau" vermeldt hij, door de vertaling van den tekst Joh. 5 v. 45 op een verkeerd spoor gebracht, als een „Futurum contra regulam et analogiam grammaticalem". Overigens is ook het praeteritum van Hickes zonder fout.

In het passivum van Ten Kate loopen twee vervoegingen dooreen. Naast en tusschen de vervoeging: „ind. sg. 1. 3. dailjada, fastada. 2. dailjazai", fastazai" (voor -za, de schuld van den bedorven tekst Luc. 10 v. 15;). „plur. 2. 3. dailjanda. optat. sg. 1. 3. dailjaidau, fastaidau, salboidau" (oi is eene onjuiste conjectuur;). „2. dailjaisau, fastaisau. pl. 2. 3. dailjaindau, fastaindau", plaatste hij de conjugatie van dailnan, daar hij meende,

(en niet zonder grond) dat de Goten o. a. door de verba op -nan het passief vormden.

Vreemd zijn de vormen „dailjausa, fastausa" in den subj. sg. 1ste pers. Ik vond ze niet bij Junius. Beter had hij gedaan met dailjaidau, fastaidau hier in te vullen, in de plaats van ze tot het praeteritum te brengen.

Ten Kate meende, ook om het praeteritum -noda, verba op -non te mogen aannemen naar het voorbeeld van die op -nan. Te eerder kwam hij er toe, omdat hij hierin slechts bijvormen zag van de verba activa, zooals ook hieruit blijkt, dat Ten Kate het noodig oordeelde door een N.B. er op te wijzen, „dat het deponens als aflifnan, in 't Participium aflinnands heeft".

Ook de no-conjugatie is, voor zoover ze bij Ten Kate voorkomt, (praeteritum, infinitief, part. praes., praes. indicat. en optat. sg. 3) niet zonder fouten. „sg. 2 dailnais, fastnais, sg. 3 fastnaith, pl. 2 dailneith, fastnaith", van al deze fouten kan de schuld niet op Junius worden geschoven.

Ten Kate was te verstandig om niet te begrijpen, dat zijn arbeid gebrekkig was. „Niettemin", zoo schreef hij aan zijn vriend Verwer, „verkoos ik mijne arbeyd met dit gebrek, U te laeten toekomen, éér „ik U onthouden zoude van iets daer ik dagt dat Uw E. naar ver- „langde. Ik twijffele niet, of door den tijd zal ik nog wel iets tot „volmakinge vinden, te méér, dewijl men op eenen ongebaenden weg, „schóón omzigtig in zijn treden, lichtelijk struykelen kan".

Op geheel anderen toon spreekt Hickes over zijn eigen werk, wanneer zijn hoofdstuk, „De Verbo passivo" getiteld, dus besluit:

„Hactenus non sine maximo taedio in re prorsus intentata sudavi, „ut Moeso-Gothorum verbum passivum, sua nocte obvolutum, in „lucem proferrem, ne quod mihi diu crux erat, et tantumnon a „discenda Ulphila Gothica deterruerat, foret offendiculo tyronibus, „quibus intricatiora et inventu difficilia non raro in causa sunt, ut „incaeptis praepropere valedicant".

Arme „tyrones", die uit de verhandeling van Hickes een goed denkbeeld der gotische verba passiva moeten krijgen. Zij werpt meer stof op, dan dat zij licht verspreidt. Hoe gunstig steekt de soberheid, de methode van onzen landgenoot uit boven het breed opgezette stuk van Hickes. Volgens dezen kan men op vier manieren het passief in 't Gotisch vormen. In de eerste plaats door middel van een participium praeteriti met een vorm der verba vairthan of visan. Ook Ten Kate vermeldt dit gebruik in een paar regels. Hickes wijdt er echter eene geheele bladzijde aan. Het verleden deelwoord kan elf uitgangen hebben, zegt hij, nl. manl.: -ns, -ths (waarom ook niet -na en

-da?) onzijdig: (niet -nata, -data?) -n, -no, -th, -do. vrouwelijk: -na, -da (niet -do en -no?), en bovendien „da et za, vel per adjectionem u paragogici, euphoniae gratia, dau et zau, communis". Reeds hier zien wij Hickes sterk afwijken van de goede richting, die Ten Kate hield. Eene reeks voorbeelden volgen nu, waaronder haitada, haitaza, *vocatus, a, um*, satjaidau *positus, a, um,* kunths en munths „contracta a kunthiths en muniths".

Bezien we wat nauwkeuriger den doolhof, waarin Hickes zich heeft begeven, des te meer rijzen in waarde de eenvoudige waarnemingen van Ten Kate. Op elkaar laat Hickes deze voorbeelden volgen van het participium -da.

Mascul. nu sa reiks this fairhvaus uswairpada.

Femin. ei faheths izvara sijai usfullida. Neutr. all bagme usmaitada. In het corollarium vult hij ze nog aan met: in baurh daveidis, sei haitada Bethaihaim. Na scheiding te hebben gemaakt tusschen het part. fem., dat met een vorm van het verbum substantivum wordt gebruikt, en de overige participia op -da, (op bladz. 52 verwerpt hij deze splitsing;) zegt hij daarvan, verward en willekeurig, geheel in strijd met de door hem op dezelfde bladzijde gegeven voorbeelden: „apprime „notetur quod da masculinum sit a suo masculino ds vel ths, mutando s „finale (et leniendo asperam th) in a suffixum, quod omnium tempo„rum (!) et personarum (!) verbi substantivi instar videtur habere, „quam ob rem semper legitur sine verbo substantivo, cui aequipollet in „eadem oratione; da neutrum pariter formatur d addendo suffixum a „et legitur sine verbo substantivo, cujus instar habet, in eadem oratione. A est suffixum vices gerens verbi substantivi.

„Za fit mutando terminationem masculinam ds in suum aequipollens „z, et ei adjiciendo a, suffixum passivum, dau et zau fiunt ex da en „za par additionem u paragogici sive euphonici". Aan onderscheid in wijze denkt Hickes niet. Maar wel ziet hij in, dat hij veel passiefvormen toch niet in verband kan brengen met het verleden deelwoord, ook niet al smokkelt hij de verandering van ai, i in *a*, *ja* (nasiths in nasjada, habaiths in habada); de invoeging van eene i voor de uitgangen -dau en -zau, of al neemt hij voor alle verba een verleden deelwoord op -ths aan. Voor deze moet een andere verklaring worden gevonden en daarom „secundo igitur formatur verbum passivum apud Moeso„Gothos adjiciendo suffixum purum (a) vel paragogicum (au) personis „verbi activi in utroque numero, sic à haitais sit, mutato s in z, euphoniae „gratia, haitaizau, gasaihvaizau, liuganda etc.; gaumjaindau etc."

Volgens Hickes kan dus de uitgang zau zoowel achter het part. praet. als achter een 2den pers. sg. worden gevoegd. Van het eerste

geval geeft hij echter geen enkel voorbeeld. Hickes toont hier op zeer lossen grond regels te durven bouwen. Het viel hem niet op, dat slechts van den 2den pers. sg. praes. optat. en den 3den pers. pl. praes. indicat. passiva zouden gevormd zijn, maar daarvan in grooten getale.

Gaumjaindau, enz. zouden weer op andere wijze ontstaan zijn, namelijk uit gaumjanda „interponendo i, quasi characteristicum modi potentialis". Merkwaardig is het, dat hij juist in den 2den pers. meerv., dien hij niet tot het actief kon terugbrengen, (hij wist, dat de vormen op anda en andau ook gelden voor den 2den pers. meerv.;) dit modusteeken ontdekt, en daarvan niet spreekt bij haitaizau en gasaihvaizau! Ten slotte trekt Hickes, om de kroon op zijn werk te zetten, uit al hetgeen hij over deze passiefvormingen heeft gezegd, deze conclusie: „certe inducor, ut credam, suffixum „purum a, vel paragogicum au non solum est praecise significare, sed „etiam in se implicité complecti nihil non, quod verbum substantivum in „toto suo ambitu temporum et personarum per omnes modos significat!"

In de derde plaats vermeldt hij de passiefvorming door middel van nan, doch aangaande de conjugatie van die verba merkt hij slechts op, dat zij in 't praeteritum gaan naar salboda, enz. En zijn stuk, dat zooveel onjuists bevat, eindigt hij nog met de juiste opmerking: „Quarto etiam „verba activa immutata non raro passive a Moeso-Gothis usurpan-„tur", daarbij wijzende op anameljan (Luc. 2 v. 5), usqiman (Marc. 8 v. 31), daupjan (Luc. 3 v. 7), uskiusan (Marc. 8 v. 31) en op het gebruik van de actieve voor de mediale vormen bij urreisan, gasvikunthjan, atgiban, vasjan, galeikon. Gakrotoda (Luc. 20 v. 18) heeft hij, evenmin als uflohjanda (Luc. 6 v. 21) begrepen als passivum.

Alle „ablautende Verba" en bovendien alle, wier vervoeging in eenig opzicht afwijkt van die van sokjan, haban, salbon, worden door Hickes in één hoofdstuk saamgevoegd, „caput undecimum", den grooten vergaarbak van alle „verba anomala et irregularia". Dit trof Ten Kate, toen hij het werk van Hickes las. Hij vond dit geen geringe fout. In zijn brief (pag. 12) schreef hij: „ik ben op geene onaengename wijze „verrast (*door den „Thesaurus" n.l.*), niettemin zie ik met eenen, dat die „Heer het waere onderscheyd der Verba niet getroffen heeft; als stel-„lende niet alleenlijk maer eenerleye Conjugatie, gelijkvormig aen de „mijne van de eerste Classis N°. 1 zonder eenig voorbeeld ofte melding „van dezulke, welke geconjugeert worden als N°. 2. Nemaer, ook zoo „noemt hij ten onregt Anomala diegene welke tot mijne twee volgende „Classes behooren, als zijnde ten eenemael onbewust van de geregelde „rooy, die bij dezelve gevonden wordt.

„De menigte dezer bij misslag Ongeregelt genaemde Verba is vrij

„gróót; en de Verba beslaen het aenzienlijkste déél van 't Lettter-„kundige; derhalven is ook de vervullinge van dit gebrek, die bij mijne „verdeelinge van classes te zien, te gewigtiger; behalven dat dit mijne, „en niet het zijne, toegepast is op onze spraeke, en gevolchelijk toe-„passelijk is op alle andere Noordse, welke met de Gottise in verwant-„schap staan. Hierom verbeelde ik mij, dat er nog iets in dezen „mijnen arbeijd steekt, waerom dezelve u aengenaem zal kunnen zijn „en blijven. Ten minsten indien gij zoo wel vergenoegt zijt met het „mijne, als ik met dat van Heer Hickesius; zoo heb ik geene reden „om mijner moeijte mij te beklagen".

Ten Kate zag terecht in, dat Hickes' „Thesaurus" de uitgave van zijne opmerkingen over de flexie in 't Gotisch niet overbodig maakte. De wetenschap der germaansche talen in 't algemeen en die van het Gotisch in het bijzonder heeft meer aan de „Gemeenschap" dan aan de gotische spraakkunst van „heer Hickesius" te danken.

Tot staving van die uitspraak zij het mij vergund een klein gedeelte aan te halen van het hoofdstuk, dat Rudolf von Raumer (een bevoegd beoordeelaar,) in zijne „Geschichte der Germanischen Philologie" aan Lambert ten Kate wijdt. Sprekende over de „Gemeen-„schap", zegt hij (pag. 141): „Er vermeidet darin mehrere Fehler des „Hickes; was ihn aber am meisten vor Hickes auszeichnet, ist, das „er mit dem Nachweis der Gemeinsamkeit des grammatischen Baues „bei allen germanischen Sprachen wirklich Ernst macht, und hier führt „ihn seine Forschung auf eins der folgenreichsten Ergebnisse, nämlich „darauf, dasz die bis dahin für unregelmäszig gehaltenen Verba gleich-„falls regelmäszigen Wandlungen des stammvocals folgen und zwar „bei allen germanischen Sprachen, nach bestimmten Gesetzen der ety-„mologischen Lautvertretung denselben Vocalwandlungen. Diese Ent-„deckung, die er schon in seinem ersten kleineren Werk mittheilt, „führt er dann in seinem Hauptwerk, der Aenleiding, mit groszem „scharfsinn und für seine Zeit sehr achtungswerther Belesenheit weiter „aus. Die ersten Anfänge, auch die starken Verba in gewisse Gruppen „zu sondern, finden wir zwar schon im 16. Jahrhundert (*cf. p.* 81) „und Hickes faszt sie bereits als „Conjugatio secunda" zusammen „gegenuber den schwachen, die er als „Conjugatio prima" bezeichnet. „Aber von diesem ersten Auftauchen einer richtigeren Einsicht bis zu „der Erkenntnisz, dasz die starken Verba den identischen Grundbau „aller germanischen Sprachen bilden, ist noch ein weiter Schritt, und „diesen Schritt hat Ten Kate gethan".

Daar de sterke werkwoorden het lievelingsonderwerp van Ten Kate waren en ook het voornaamste gedeelte van zijn taalkundigen arbeid,

wenschten we deze uitwijding aan de bespreking der ongelijkvloeiende werkwoorden te laten voorafgaan.

Tot de tweede klasse brengt Ten Kate de verba, vervoegd als speiwan, bindan, niman, ganiutan, gabairan en wairpan, die dit gemeen hebben, dat ze in den infinitief, het praeteritum sg. en partic. praeterit. verschillende wortelvocaal hebben. Ten Kate conjugeert speiwan in zijn geheel; de overige alleen in 't praeteritum en voor zoover hij dit verder noodig vond. „Speiwama" wordt nooit voor speiwam gebruikt, en evenmin „speiwam, speiwath" in den optatief. Optat. praet. sg. 1. heeft steeds -jau, niet ook wel „-au". Op den imperatief en het passief is hetzelfde aan te merken als bij dailjan.

Overigens is de conjugatie goed, mits men in 't praeteritum en 't particip. praet. „spiwum, spaiwum, ganutum en ganautum" niet aanzie als vormen, van één werkwoord werkelijk voorkomend, maar alleen als voorbeelden. Welke verba ai voor i, welke au voor u hebben, zegt Ten Kate niet. Wel vermeldt hij de breking getrouw.

Junius had vormen als gateih, gateiha, gataihun, gataihans, afgeleid van gatiuhan. Aan 't slot van zijn brief (bl. 13) wijst Ten Kate er op, hoe Junius „gantselijk heeft misgetast, en dat onbewustheyd van 't waere beloop dezer ten onregt voor onregelmatig gehoudene Verba oorzaak is van deze en diergelijke andere afdwaelingen".

De verba van de derde classe veranderen alleen in 't praeteritum en niet in 't participium van wortelvocaal. Het zijn verba als lisan, thwahan en bidjan, saihvan, hafjan, standan (wijzigingen ervan), benevens lukan. De conjugatie van Ten Kate vertoont leemten in dezelfde personen en tijden als bij de vorige classe. De afwisseling van b en f in de vervoeging van giban wordt in het bijzonder vermeld.

In de vierde classe worden de redupliceerende verba opgenomen. Daarin onderscheidt hij verba met en zonder ablaut in 't praeteritum. Als voorbeeld conjugeert hij tekan in indicatief en subjunctief, infinitief, participia, imperatief 2den pers. act. en vermeldt daarbij de afwijkende vervoegingsvormen van haitan.

Onjuist is de 2de pers. sg. praeterit. „haihaitt"; (dat t voor t tot s wordt, hadden plaatsen als Luc. 14 v. 22, 15 v. 30, Joh. 9 v. 34, Matth. 27 v. 46, Marc. 12 v. 32, met het op de volgende bladzijde genoemde vaist hem kunnen leeren;) en verder kleven ook de uiteenzetting van deze conjugatie de gewone gebreken aan. „Imperat. pl. 2. tekaith, subjunct. praes. pl. 1. 2. tekam, tekath en subjunct. praeterit. sg. 1. „taitokau". Het passief heeft Ten Kate niet ingevuld, daar hij slechts vier passieve vormen (haitaza, haitada, bilaikada en fraletanda 1) van die werk-

1) Gahaitada, dat ook door hem wordt genoemd, is eene vorm van het praeterit. act.

woorden had gevonden. „Hij zag zich niet in staat om het Passivum van zulke verba op te maken". Naar analogie van de andere werkwoorden de ontbrekende vormen aanvullen durfde hij niet bij deze verba, „die van die van de andere classes zoo merkelijk verschillen, dat van dusdaenige praeterita geene voetstappen onder onze levendige taelen, ja zelfs mijns wetens niet onder 't oude Franktheutsche nogte Angelsaxische gevonden worden". Toch was dat niet zoo moeilijk.

Bringan, thankjan, thunkjan en vaurkjan vormen de vijfde classe. Behoudens eenige uitzonderingen („bringaima, thankjama" in ind. praes.; „brahtedeith" in ind. praet.; „thankaith" en „vaurkaith" in imperat.; „bringath, thankjath, thankjam" in subjunct. praes.; part. praet. „brahtans, thahtans, vaurhtans") deelt hij de actieve vormen juist mede.

Ten slotte voegt hij de nog niet behandelde verba als anomala in eene classe samen. Het zijn magan, kunnan, witan, aigan, thaurban, viljan, visan en skulan. Slechts eenige zeer zelden voorkomende praeterito-praesentia (als wij bugjan, munan en ogjan uitzonderen,) vinden wij bij Ten Kate niet genoemd. Overigens heeft hij alle verba ingedeeld, en ze, behalve lukan en visan alleen, daar geplaatst, waar zij behooren. Hij heeft samengevoegd, wat bij elkaar past.

De vormen der door hem onregelmatig geheeten werkwoorden, welke hij in den tekst vond, heeft hij juist weergegeven. Maar wil hij naar het voorbeeld van andere werkwoorden zelf ontbrekende vormen „begissen", dan vergist hij zich somtijds. Voorbeelden daarvan bieden zoowel de sterke als de zwakke vervoeging en ook in zijn hoofdstuk der anomala ontbreken zij niet. De subjunct. praes. is er rijk aan („magjeimai, magjeith, magjeina, kunnau, kunneimai, vitau, viteimai, aihjau, aihjeimai, thaurbau, thaurbeimai, vilith"). Verder „mahtethjau", enz. (th voor d) en de deelwoorden „veisiths" en „kunthans".

De imperat. kunnaith behoort niet bij het praeterit. praes. „kann" maar bij gakunnan, dat, zooals Ten Kate opmerkt, als fastan wordt vervoegd. Dat dit ook met ufkunnan in het praesens het geval is, is hem ontgaan. „Ufkunnaida" is eene tekstfout.

Eenige opmerkingen over de gotische vervoeging in 't algemeen verdienen nog vermelding. Over het futurum zegt Ten Kate:

„Voor 't Futurum Indicativi word veelal dit Praesens gebruykt, dog in gevallen van Bevelgevinge of Ondervraeginge vind men ook het Praesens Subjunctivi". (Hickes noemt ook de omschrijving van dezen tijd met de hulpwerkwoorden skulan, munan, haban.) Verder spreekt hij ook over de omschrijving van het imperf. act. als dailjands vas, en van het praet. pas. als dailiths vas of varth. Dat men in twijfelachtige gevallen aan de plaats van het pronomen kan zien of men met een

imperatief dan wel met een subjunctief te doen heeft, is eene opmerking, die door Ten Kate meermalen wordt gemaakt, zonder dat hij ze echter met een voorbeeld opheldert.

Elk voorbeeld van conjugatie wordt gevolgd door een grooter of kleiner aantal werkwoorden, die dus vervoegd worden. De meeste fouten daarin zijn reeds bij de woordenlijst ter sprake gekomen; alleen zij hier aangemerkt, dat fijan en skathjan niet als dailjan worden vervoegd. Van fijan kon hij dit weten. En skaidan, vakan, valdan, haldan en gabatnan volgen niet in hunne conjugatie fastan. Doch alleen bij de laatste twee bleek dit uit de hem bekende vormen. Ook komt de verkeerde indeeling van brikan, vrikan en trudan niet op zijne rekening; wel die van tairan.

Niet alle in de woordenlijst genoemde verba vinden we onder de voorbeelden terug. Van beidan, hvairban, vinnan, malan, hlaupan, stautan, bauan, gaggan en aistan wist Ten Kate te weinig, om ze in te deelen. Doch voor kaupon, gasleithjan en andsakan geldt deze reden niet, en evenmin voor anatrimpan en hilpan, waarbij hij niet had behoeven te weifelen, zooals hij in de lijst i. v. doet, tusschen de conjugaties van lisan en bindan. Faldan, ganisan en fraliusan, die wel met het cijfer hunner classen in de lijst worden genoemd, zijn onder de voorbeelden vergeten. Verkeerde opgave van classe in de lijst komt voor bij malan, thaursnan en ook bij gaggan, waarbij hij uit het praeterit. gaggida besluit tot de ja-conjugatie. In de conjugatie komen deze fouten niet voor. Wel staat daar „flekan" voor flokan. (Alleen faiflokun geeft de tekst.).

Leggen we naast de bladzijden, die Ten Kate wijdt aan de sterke werkwoorden, pag. 55 en 56 van den „Thesaurus", zoo blijkt reeds dadelijk, dat Hickes hier de mindere is. Bij hem gelden alle niet regelmatig zwak vervoegde werkwoorden voor verba anomala. En daarin onderscheidt hij de volgende tien soorten, waarvan hij telkens voorbeelden en verschillende praeteritum-vormen, juiste of verkeerde, mededeelt.

I. Fravilvan, enz., gaggan (iddja), giban, enz., niman, enz. Hier maakt hij de opmerking, dat die verba, welke eene i hebben in den infinitief, in den praeteritum-stam sg. a, pl. e wellicht hebben, en dat qamt voor „qamst" staat.

II. Beitan, enz. Alleen: threihan, thraihun. Overigens alleen voorbeelden van het praet. sg.

III. Vahsjan, enz.; vaian; ushahan.

IV. Tiuhan, enz.; driusan, enz.; gasaihvan. Ook gatiuhan, gataih.

V. Standan.

VI. Vaurkjan, enz.; aigan; magan; kunnan.

VII. Usvairpan, enz. praeterit. „usvairp of usvaurp; atbairau", enz.

VIII. Fretan; „frahan" en fraihnan.
IX. Redupliceerende verba.
X. Vairthan en de conjugatie van im, visan (bl. 38), vrij volledig en nauwkeurig.

Uit deze verdeeling blijkt, hoe èn in volledigheid èn in juistheid de behandeling van Ten Kate gunstig boven die van Hickes uitsteekt. Deze miste, wat onze landgenoot had, regelmaat in zijn werk en de juiste methode om de conjugatie recht te begrijpen.

Voor Ten Kate tot eene nieuwe afdeeling der werkwoorden overgaat, herhaalt hij telkens, wat het „karakter" is der behandelde soort. Bijvoorbeeld „Classe I:

„Het character van deze classis is in 't Gothisch: speiwan, spaiv, „spi- en spaiwans. Bindan, band, bundans. wairpan, warp, waurpans. „enz. Zijnde in 't Nederduytsch: spygen, speeg, gespegen. binden, „band en bond, gebonden. werpen, wierp, geworpen. enz."

Op de basis, door Ten Kate gelegd, kon het gebouw der gotische taalstudie worden opgetrokken, maar den naam basis mag hetgeen Hickes over de conjugatie in 't Gotisch schrijft niet dragen. Hij bracht wel steenen aan voor dat fondament, maar legde het niet. Een vasten regel voor de conjugatie van een sterk werkwoord durfde hij niet geven. „Forsan" (zegt hij, pag. 56) „ex supradictis hand temere statui possent „duae conjugationes verborum apud Gothos: Una eorum, quae formant „praeteritum indicativi, mutando ultimam praesentis in ida, aida, da. „Altera eorum, quae formant praeteritum abjiciendo ultimam praesentis „et mutando vocalem, vel diphtongum penultimae in aliam vocalem „vel diphtongum. Et nota, quod omnia secundae Conjugationes faciant „praeteritum passivum in ns: ut, bundans". Verdere regels voor de „verba anomala" te geven, waagde hij niet. Dit was het besluit, dat hij uit de voorbeelden trok.

Van de verba gaat Hickes over op de partikels, waaraan hij vier hoofdstukken wijdt. Ten Kate sluit met de onregelmatige werkwoorden zijne studie over de gotische spraakleer. De gewichtigste gedeelten er van heeft hij behandeld. Eene beschouwing der niet flecteerende woordsoorten lag geheel buiten zijn plan. Belangrijk is overigens wat Hickes over de partikels zegt en wij bij Ten Kate missen niet. Hij bepaalt zich tot het opsommen der adverbia loci, temporis, qualitatis, etc., der conjunctiones en interjectiones, met hare beteekenis in 't Latijn. Van de door hem genoemde woorden worden er niet weinig van de eerste zoowel als van de tweede en alle van de derde soort ook gevonden in de lijst van Ten Kate.

Wat uitvoeriger behandelt Hickes de praeposities. Vrij nauwkeurig deelt hij hare beteekenis mede, ook met het oog op den naamval, dien het voorzetsel regeert. Slechts alja noemt hij niet, maar wel rekent hij (dat verkeerd is,) unte, vithravairths, ut, uta en fruma tot die woordsoort. Niet altijd geeft hij de regeering juist op. Daartoe was betere kennis van de declinatie en een juistere tekst noodig geweest. (faurthis is niet faur this, uit bi vastjos volgt niet bi cum gen., inuh is niet in en uh). Wel had hij nauwkeuriger en vollediger kunnen melden, welke casus nehva, und, at, hindana, hindar en nog eenige regeeren.

Ten Kate heeft achter de voorzetsels, die hij opnam in zijne lijst, ook „het Regimen" aangegeven. Doch daar was de hoofdzaak overeenkomst van het Gotisch met het Hollandsch aan te wijzen. Had Ten Kate in het tweede gedeelte van zijn werk de voorzetsels besproken, zij zouden vollediger en nauwkeuriger zijn medegedeeld, dan wij nu van hem kunnen eischen. Dat Hickes dus beter werk levert dan Ten Kate, volgt uit den aard van hun geschriften. Veel voorzetsels laat Ten Kate achterwege, en daaronder uf, und, ana, du. Hij noemt echter, ten onrechte, ook ut en uta voorzetsels.

De fouten van Hickes in de bepaling der regeering worden (bi uitgezonderd) niet verbeterd door Ten Kate, die bovendien bij afar, fram, and en vithra of in het geheel niet of niet goed den naamval opgeeft.

Ook de beteekenis der voorzetsels geeft Ten Kate vaak onvoldoende weer. Gewoonlijk geeft hij het overeenkomstige hollandsche woord en duidt dan door eene of meer latijnsche praeposities den zin aan. Alleen bij in en afar wijst hij op verschil in beteekenis in verband met den naamval, die de voorzetsels regeeren; bij faur, bi, at en ufar zwijgt hij ervan.

Het laatste hoofdstuk van Hickes' grammatica bevat eenige opmerkingen over de syntaxis. Hij spreekt daarin over den nom. en abl. absolutus; de regeering door verba, superlatief en comparatief; den gen. partitivus; verba reciproca; het gebruik van 't part. praes.; de weglating van 't hulpwerkwoord; de beteekenis der suffixen lauths, faths en vairths. Reeds vroeger (bl. 18) had hij iets over het gebruik van het lidwoord gezegd.

Ook bij Ten Kate missen wij dergelijke opmerkingen niet geheel; zie b.v. „effen" en „beiden" in de lijst. Maar zij lagen verder buiten zijn bestek.

Hoeveel goeds dit hoofdstuk ook bevat, wij aarzelen, terugziende op hun beider gotische studiën, niet deze slotsom te maken: Hickes moge meer hebben geweten dan Ten Kate, maar beter en vruchtbaarder dan zijn *multa* is het *multum* geweest van Ten Kate.

HOOFDSTUK III.

Lambert Ten Kate's Verhandeling over de Klankkunde.

Deze verhandeling is het oudste der geschriften van Ten Kate. Nog voor het eind der zeventiende eeuw was zij voltooid.

Evenals later de „Gemeenschap", schreef hij ook dit opstel ten dienste van een zijner vrienden (Aanl. I, 110). Daarin legde hij de uitkomsten neer van zijn onderzoek naar de klanken, „wel eer ondernomen om mij zelf te voldoen", schrijft hij (Aanl. I, 110). „Op eigene riemen drijvende" had hij uit weetlust deze zaken onderzocht en voor zich zelf op het papier gebracht en in de „Aanleiding" (I, 133), die in het jaar 1710 is uitgekomen, betuigt hij, dat hem nog niets in de natuur is voorgekomen, dat in strijd is met zijne „daer op gevondene oplossingen".

Over door hem gebruikte bronnen en de oorspronkelijkheid van zijn werk vernemen wij het volgende van hem (Aanl. I, 109, 132, 144): „Weinigen vond ik 'er, die in 't verhandelen der Klanken opmerking „namen op der zelver verschillige vorming, terwijle nogtans daer uit „al haer onderscheid ontstaet, en ook weinigen, die zig teder genoeg „van gehoor toonden om 't fijne onderscheid te agterhalen.

„Waer in Physicè onze Letterklanken verschillen van alle ander „Geluid, dat door Werktuigen te maken is, hier over vond ik nog „niemand die mij eenige voldoeninge gaf.

„Ik weet niet, dat ik ooit Schrijver over Zang- of Klank-konst ont- „moette, die over dat Eigentlijke der Letterklanken iet op het papier „bragt. Dog, wie heeft alle boeken gelezen? Immers ik niet; ik „vermije den breeden omslag van boeken zoveel ik kan; en om te „vrijer te denken, en voor mij het spoedigst te vorderen, heb ik mij „doorgaends niet qualijk bevonden bij mijne gewoonte, of om ligtelijk „beter te spreken, bij mijne kinderlijke Grootmoedigheid, van op mijn „eigen' beenen te loopen, zonder steun van een Leiband, of handrei- „king, zo lange ik niet meene dat behulp van noode te hebben. „Dog heb ik ook wel eer, na 't afloopen van mijn onderzoek over de

„Klank-kunde, toen ik van de Schrijvers wat beter als te voren oor-„deelen mogt, mij van de voornaemste die ik vinden kon, voorzien, „om vergelijks wille; ik vond egter tot nog toe niets daervan gemeld, „schoon ik veel vond, dat ik overliep als de haen over de heete kolen, „vermits ik 'er van mijn spele-goed niet vond".

Ten Kate weet, dat voor hem, die grondig de taal wil bestudeeren, kennis der klankleer onmisbaar is (Aanl. Voorr. 5), en daarom wijdt hij haar zijne bijzondere aandacht.

Hij behandelt in dit stuk eerst de klankleer in 't algemeen en daarna de letterklanken meer in het bijzonder. En hij werkt zelfstandig, vooral aan het laatste gedeelte. Bij het onderzoek der letterklanken had hij geen werken van anderen om daaruit te putten. Op eigen waarneming berusten zijne conclusies.

Ten Kate is, zooal niet de eerste, dan toch een der eersten, die de leer van het geluid bestudeert met het oog op de taalkunde; die haar ook als taalgeleerde de aandacht schenkt, welke haar toekomt. En daarom verdient hij ook met betrekking tot dit gedeelte der taalwetenschap ten volle zijn eernaam van: „hoofdgrondlegger der Nederduitsche letterkunst", „Mitgründer der Germanischen Sprachforschung". (v. Raumer, t. a. p. bl. 139)

Toch mogen bij de beoordeeling van de waarnemingen van Ten Kate, die slechts beginselen (naar den tegenwoordigen stand der wetenschap gerekend) moeten geheeten worden, de woorden van Von Raumer in herinnering zijn gebracht, die hij naar aanleiding van Junius' studiën bezigt, maar die ook evenzeer op Ten Kate van toepassing zijn: „Wenn irgendwo, so tritt uns hier die Forderung nahe, die Leistungen „unserer Vorgänger nicht ungerechter Weise herab zu setzen, indem „wir den Maszstab der fortgeschrittenen Wissenschaft an sie legen und „sie mit diesem [gemessen für sehr ungenügend erklären. Viel mehr „haben wir sie mit den Leistungen ihrer eigenen Zeit zu vergleichen „und zu prüfen, welchen Fortschritt und Zuwachs der Wissenschaft „sie ihren Vorgängern gegenüber bieten" (v. Raumer, t. a. p. bl. 123). Historisch zij dan in de eerste plaats de critiek op deze verhandeling. Ik deel in de eerste plaats den inhoud van het eerste, het natuurkundig gedeelte mede, zooveel mogelijk in Ten Kate's eigen woorden, met aanwijzing der gelijkluidende plaatsen bij en vermelding van verschillen met Prof. 's Gravesande's: „Elemens de Physique" (Tome second), waarvan de eerste druk (in 't Latijn) in het jaar 1720 is verschenen, of met de „Beginsels der Natuurkunde" (eerste deel) van diens opvolger als hoogleeraar aan de Leidsche Universiteit, Petrus van Musschenbroek, twaalf jaren later uitgekomen.

Ten Kate verstaat door klank „eene zekere onderscheidene beweeging „van buiten in de lucht, door welke eerstelijk onze gehoordeelen worden „aangedaan en vervolgens ons verstand". Nader bepaalt hij, hoe deze beweging moet zijn. Niet voortschuivend, en evenmin draaijend om een middenpunt, maar in- en uitbuigend. Immers, zegt hij, „de luchtdeelen „die door eene voortschuiving hunne beweeging hebben ontvangen, zijn, „of voortgaande of heen en weêrkeerende. Niet meer als eenes streeks „kan de eerste soort haare beweeging aan anderen mededeelen, en de „laatste soort niet meer als voorwaarts en achterwaarts. Maar dewijl „tot den klank eene beweging verëischt wordt, die zich naar alle kanten „uitstrekt, zoo kan de voortschuiving der luchtdeelen geen' klank ver-„oorzaaken". Voor de kringgolving toont Ten Kate dit nog in het bijzonder (Aanl. I, 135) aan.

„Alle draaibeweeging om een middenpunt is, óf links- of rechts-om „en ieder omdraaijend deel moet, door zijne aanraaking aan alle de „naastömgelegene deelen, eenerlei omdraaijing geeven, en eenerleie maat „van beweeging. Insgelijks moeten twee deelen, die eenerlei omdraaijing „hebben, in 't aanraaken elkanders beweeging verhinderen; en in „eene gelijke maat van beweeging zijnde, beide zich ophouden te „beweegen. Dewijl dan een luchtdeeltje, 'twelk om zijn middenpunt „draait, niet anders dan eenerlei omdraaijing en eenerleie maat van „beweeging aan de naastömgelegene luchtdeeltjes kan mededeelen; en „dat vervolgens geen van alle deezen elkander kunnen aanraaken zonder „hun beider draaijing te stuiten: zo is ligt te begrijpen dat de gesta-„dige roering, die 'er in de lucht is, noodzaakelijk den voortgang der „draaibeweegingen van de luchtdeelen om hun middenpunt terstond „moet beletten: zodat deze draaibeweeging, die zich niet verre naar alle „kanten kan uitstrekken, ook geene overéénkomst heeft met de beweeging „van den klank: want die wordt verre van alle kanten gehoord.

„'t Is derhalven de derde soort van beweeging, die den klank ver-„oorzaakt, namelijk de In- en Uitwijking van ieder der luchtdeelen „in zichzelven.

„Deeze In- of Uitwijking moet veroorzaakt worden wanneer de aan-„gestootene zijden van ieder der luchtdeeltjes zo sterk aanbonzen of „werden aangebonsd dat ze eerder konden inwaarts, en alzo uit hunn' „evenwigtigen stand wijken als de andere deelen, waarmede zij ver-„knocht zijn, en die te saamen met hen een luchtbolletjes uitmaken, met „zich voortvoeren. De luchtdeeltjes, of luchtbolletjes, die, door eene „snelle aanbonzing, aan den eenen, en door 't belet van voortgang, „aan den anderen kant, geklemd zijnde, voorwaarts en agterwaarts „inwijken, moeten middelerwijl boven-, onder- en zijdewaarts uitwijken";

(*zoo ook Musschenbroek*, 719. *'s Gravesande*, 51) „even gelijk een „waterbel, platächtig gedrukt wordende, eene schijfächtige gedaante „krijgt: en wijders moet verder ook het uitgeweekene wederom in- en „het ingeweekene weder uitspringen, vermits de deelen van de lucht- „bolletjes uit hunn' evenwigtigen stand waren gedreeven.

„Terwijl de luchtbolletjes dus rondöm of in- of uitwijken, moeten „zij ook zulk eene beweeging mededeelen aan alle de andere luchtbollen, „die rondom hen en onder hun bereik zijn. Voorder zullen deeze „wederom hetzelfde moeten doen aan andere luchtbollen, en zo voort.

„Dewijl een luchtbolletje zijne inwijkende beweeginge aan meer als „één tegelijk mededeelt, zo moet ook deeze beweeging, hoe verder dat „ze medegedeeld wordt, al meer en meer verflaauwen. Hieruit blijkt „waarom de klankaandoening ons sterker wordt, wanneer men nadert „aan de beweegende oorzaak, en waarom ze ons verflaauwt als men „daarvan afwijkt.

„Vermits de luchtdeeltjes hunne inwijkende beweeging door die aan „anderen over te geeven, verliezen; zo moet die beweeging telkens ver- „nieuwd worden, om de klanken te onderhouden: En hierom is 't, „dat de klanken, zonder deeze vernieuwing terstond ophouden". (*Zoo ook 's Gravesande*, 54.)

Zietdaar het eerste hoofdstuk.

Volgens Musschenbroek is het geluid eene zekere aandoening der lucht, veroorzaakt door de geluidgevende lichamen (711), of, nauwkeuriger gezegd, door de opspringende beweging der deelen buiten het oppervlak des lichaams (713). Deze aandoening stelt de Leidsche hoogleeraar eenigszins anders voor dan Ten Kate. „Laat ons begrijpen," zegt hij (718) „dat er eenige luchtdeeltjes even ver van malkanderen af liggen, „als a, b, c, d, e, f, g, h enz. Laat bij a een ligchaam slaan, wiens „deelen de lucht a bewegen naar f; de deeltjes a, b, c, zeer snel be- „wogen zijnde, lijden van de andere deelen, welke zij ontmoeten, „tegenstand; hierdoor zal ergens in het midden als in e de lucht het „meest opeengestapeld, en dus dikst worden; deze dikte zal minder „in d, minder in c, nog minder in b zijn.

„Hoe dikker de lucht is, hoe sterker zij veerkracht heeft; dus is nu „de lucht in e, waardoor zij weder de deelen terug zal persen, welke „uit hare plaats gestooten waren. Nu is de eerste luchtgolf gemaakt; „maar omdat de deelen e en f eene beweging van e naar g gekregen „hebben, en zij met hunne veerkracht zich in dezelve leidinge uitzetten, „moeten zij eveneens blijven voortloopen; men stelle dan af = fm, „zoo zal de lucht weder 't dikst tusschen k en m en het dunst tusschen „f en k worden, terwijl onderwijlen e en f tot hare vorige dikte

„komen, waarom door de grooter veerkracht tusschen k en m de deelen „in de leidinge ef zullen terug gestooten worden, totdat, die midden „in liggen, op hunne oude plaats gekomen zijn en hunne vorige dikte „weder gekregen hebben. Dus is de tweede golf gemaakt, de volgende „worden eveneens gemaakt."

Uitvoeriger dan Musschenbroek spreekt 's Gravesande over „l'air le véhicule du son". Bij hem (51, 58) lezen wij: „Les parties des corps, „qui produisent le son, ont un Mouvement de tremblement; les corps, „qu'on frappe, ne rendent point de son à moins qu'ils ne soient élas-„tiques. De quelque manière que l'Air soit agité, les Particules, qui „sont mises en mouvement, en quitant leur places, obligent les Parti-„cules voisines à occuper un plus petit Espace; et l'Air, par cela même „qu'il est dilaté dans un endroit, est comprimé dans l'endroit voisin. „L'Air comprimé, devenant par cela même plus Elastique, se dilate „de nouveau, non seulement autant qu'il l'était auparavant, mais „encore au delà; les particules, qui le composent, s'éloignant l'une „de l'autre, par le mouvement acquis, à une plus grande distance que „celle qui les séparoit au commencement. L'Air, dilaté par ce Mouve-„ment, revient à son premier état, et est comprimé ensuite dans un „sens contraire. Cette compression produit de nouveau un Mouvement „de Dilatation, et ainsi de suite".

Het tweede hoofdstuk van Ten Kate's Verhandeling handelt over het onderscheid in de klanken.

Hoe sterker de inbuiging der luchtdeelen is, des te helderder en sterker is ook de toon, en des te verder kan hij gehoord worden, meent Ten Kate. Musschenbroek (713) gaat op de oorzaak daarvan terug, als hij schrijft: „Dewijl dan het geluid in eene opspringende beweging der deelen buiten „het oppervlak des ligchaams bestaat, begrijpt men haast, dat deze „beweging der deelen grooter en kleiner kan zijn, waarom de sterkte „van het geluid van de grootheid dezer beweging en van de menigte „der bewogen deelen, afhangen zal". Vollediger en nauwkeuriger bewijst 's Gravesande (64) dat „pour déterminer l'Intensité du son, il faut „considerer la Densité de l'Air, la Vitesse du son, l'Espace que les „Particules parcourent en allant et en revenant, et le nombre des „Ondes, qui donnent contre l'Oreille dans un certain Temps".

Naarmate men sneller of langzamer de beweging der luchtdeeltjes vernieuwt, krijgt men lager of hooger toon (ook wel grover of fijner, zachter of scherper toon geheeten). Hiermede komen 's Gravesande (66, 74)

en Musschenbroek (714) overeen, die van het aantal trillingen in een bepaalden tijd de toonshoogte laten afhangen.

Of de slingerbeweging snel dan wel traag is, hangt volgens Ten Kate af van den grooteren of kleineren tegenstand, dien het aangebonsde of aangedreven lichaam of luchtdeel vinden.

In de „Aanleiding" (I, 137) vult Ten Kate wat hij over de hooge en lage tonen gezegd heeft aan met de opmerking, „dat de traegste trilling bij „den laegsten toon zo snel is, dat geene grooter tussenpoozing van ver„nieuwen daer bij op 't gehoor te vinden is, dan bij een toon van vier „octaven hooger, schoon die zestienmael zo snel in een zelfden tijd „vernieuwt; even gelijk ook bij de slingeringen van een gespannene „snaer daer dezelfde rede (ratio of proportia) van vernieuwingen plaets „heeft, het min of meerder snel gaen met het oog' niet te vermerken „nog te agterhalen is".

De volgende onderscheidingen van Ten Kate worden bij genoemde natuurkundigen niet gevonden.

Een heesch of schor geluid ontstaat, als de vernieuwing der beweging met kleine tusschenpoozen geschiedt. Heesch heeft betrekking op flauwe, schor op sterke klanken. Een niet afgebroken geluid noemt men zuiver of glad. Een zwaar geluid is laag en sterk; een schel geluid sterk en hoog.

„Wanneer een geluid alleenlijk gemaakt wordt ter oorzaake dat „eenige luchtdeelen eenigzins sneller beweeging hebben ontvangen, als „wel diegeene, waarop zij aangedreeven worden kunnen ontwijken, en „alzo eene inwijking en vervolgens een zeker zacht en stilächtig „geluid veroorzaaken (vermits deeze beweeging niet vinnig beginnende, „alzo ook de ontwijking en snelheid niet zeer veel kunnen verschillen;) „zo noemt men zulks een sisgeluid. Hetzelfde gebeurt, wanneer de „luchtdeeltjes tusschen of op zachte of wollige stoffen geperst worden".

Een snorgeluid is een laag, sterk, schor sisgeluid. Alleen door zijne gladheid is het gonsgeluid ervan onderscheiden. En eene zeer schielijke en geweldige luchtbreking baart het zware en schielijk uitbarstende geluid, bons genoemd.

Het derde hoofddeel heeft tot opschrift „Van de verscheidene werktuigen der klanken".

De klankbewegingen worden volgens Ten Kate veroorzaakt of door eene aanbonzing van eén hard lichaam op luchtdeelen (bijv. de einden eener gespannen, trillende snaar), of door eene persing van luchtdeelen op harde lichamen (bijv. het blazen op de fluit), of door eene geprangde

uitpersing (bij de stem), of door eene luchtbeklemming tusschen twee harde voorwerpen (het bonzen op eene klok o. a.), of door eene sterke aandrijving van lucht op lucht (als bij het ruischen van den wind).

Het derde noch het laatste geval wordt bij Musschenbroek genoemd. Integendeel, terecht verwerpt hij het laatste (712). „Niemand heeft „ooit gehoord," schrijft hij, „dat de lucht alleen zijnde, geluid gaf; „tot het geluid wordt vereischt, dat er vaste ligchamen en de lucht „tegelijk zijn, en het een tegens het ander aan snel bewogen worde".

Aan het slot van dit hoofdstuk geeft Ten Kate twee bewijzen voor de wet, dat elke slinger- of trilbeweging van een zelfde lichaam altijd denzelfden trillingstijd en denzelfden toon heeft. Musschenbroek (715) vermeldt wel deze eigenschap, maar bij hem vinden wij evenmin als bij 's Gravesande het tweede, het wiskunstige bewijs van Ten Kate, dat hier volgt:

(*Mm* de stof, *Cc* snelheid, *Vv* kracht, *Tt* tijd, *Ss* spatie of ruimte). De hoofdletters behooren bij de lange, de kleine letters bij de korte slingering.

$$S : s = V : v \text{ dus } \frac{S}{V} = \frac{s}{v}. \quad MC : mc = VT : vt.$$

$$C : c = \frac{VT}{M} : \frac{vt}{m}.$$

$$S : s = CT : ct. \qquad CT : ct = \frac{VT^2}{M} : \frac{vt^2}{m}.$$

$$S : s = \frac{VT^2}{M} : \frac{vt^2}{m}.$$

$$S : s = VT^2 : vt^2. \quad \frac{VT^2}{S} = \frac{vt^2}{s}. \quad T^2 = t^2. \; T = t.$$

Dit bewijs berust eigenlijk op het uitgangspunt $S : s = V : v$, eene uitdrukking van de wet, welke door Hoobe in 1676 in anagramvorm en in 1678 in gewonen vorm werd gegeven.

In het volgende hoofddeel heeft Ten Kate verschillende opmerkingen, het geluid betreffende, saamgebracht.

I. Wanneer eene gespannen snaar wordt aangestreken, ontstaan er geluidsgolven aan de beide einden der snaar, want de voortschuiving van luchtdeelen, die dan aan het midden der snaar plaats heeft, kan geen klank voortbrengen.

(*Niet alzoo Musschenbroek*, 712.)

II. Wanneer eene klok wordt aangebonsd, moet, ter oorzake van de vastheid zijner stof en de eenigermate buigzaamheid eene snelle trilling in de klok veroorzaakt worden.

III. De toonhoogte is onafhankelijk van de toonsterkte.

IV. Hoe dikker eene snaar is, des te meer tegenstand biedt zij, en des te lager is haar toon. De middellijnen der snaren verhouden zich als de hoogte der tonen.

(*Zoo ook Musschenbroek*, 717. *'s Gravesande*, 67.)

Aanl. I, 137: „De ware Redigheid (Proportio) van den Tusschentijd „van klankvernieuwing, ten opzigte van een zelfde onbezette, en be- „zette Snaer, is even eens als die van hare geheele Lengte tot haer „Deel; en 't getal van de Slingergangen in een zelfde tijd is in Omge- „keerde reden.

„Ten opzigte van de onderscheidene spanning der snaren met gewigten, „zo word vereischt, dat de gewigten genomen werden in de dubbelde „reden van de begeerde snelheden der snaerslingeringen". (Aanl. I, 138.)

V. Door verkorting of sterker aanspanning van eene snaar wordt de toon hooger, want op beide wijzen wordt de slingering strakker gemaakt.

(*Zoo ook Musschenbroek*, 717. *'s Gravesande*, 67.)

VI. Naarmate de klokken grooter en vervolgens trager van tril- beweging zijn, moeten zij hoog of laag van toon zijn.

VII. Wanneer men zeer sterk blaast op eene fluit, maakt men een zeer hoogen toon (een giltoon), want de luchtdeelen in de buis zijn in eene zekere mate van ontwijking; bijaldien dan de aanblazing sneller is dan de ontwijking in de buis, zoo moeten de aangebonsde luchtdeeltjes buitenuit bij het gat van den windbreker hun uitgang nemen, waar zij eene volkomen ruime ontwijking vinden.

VIII. Wanneer men alle luchtgaten van de fluit behalve dat van den windbreker toestopt, maakt men ook een giltoon, en deze is altijd even hoog, omdat de aangebonsde luchtdeelen altijd dezelfde vrije ontwijking vinden.

IX. Indien men zoo krachtig mogelijk op de fluit blaast, maakt men slechts een flauwen sisklank, omdat de luchtdeelen, die tusschen het mondgat en den windbreker zijn, zoo gereed niet kunnende ont- wijken, veroorzaken, dat de aanblazing over den windbreker heenglipt zonder daarop af te stuiten.

X. Hoe men lager toon make op de fluit, hoe zachter de aanbla- zingen moeten geschieden; en hoe men hooger toon neme, des te minder nood heeft men om sterk te blazen, want bij de lage tonen is de ontwijking in de buis trager, waardoor dan de aangeblazen lucht- deelen lichter buitenwaarts bij het gat van den windbreker hun uitgang nemen. Bij de hooge tonen integendeel is de ontwijking in de buis gereeder en loopt derhalve zulks te minder gevaar.

XI. Naarmate de gaten van de buis der fluit gedekt worden met

de vingers, dat is, naarmate de luchtdeelen in de buis gereeder uitwijking hebben, worden de klanken hooger of lager van toon.

XII. De ervaring geeft ons aan de hand, dat een sterk blazen op eene fluit den toon omtrent het octaaf verhoogt. Dat door het sterk aanblazen verhooging van toon kan teweeggebracht worden, (te weten dan, wanneer men zoo sterk aandringt met de blazing, dat de luchtdeelen, die onder het tongetje of windbreker voorbijsnappen, eene snelle winddrift door het kanaal van de fluit maken,) valt niet zwaar te begrijpen, want de winddrift maakt ruimte voor de luchtdeelen, die in eene klankbeweging gebracht zijn, en helpt in staat om gereeder den ander te ontwijken, waardoor sneller vernieuwing en vervolgens verhooging van toon veroorzaakt wordt.

Maar waarom deze verhooging om en bij of op het octaaf vervalt, zulks komt vrij duisterder voor. Dit nochtans wordt opgehelderd, als men beseft, dat het tongetje van de fluit in 't maken alzoo gesteld wordt tegenover het groefje van den mond der fluit, dat maar omtrent de helft van de lucht, die door het groefje gedreven wordt, op het tongetje afstuit, terwijl de andere helft onder door snapt.

Dit gedeelte nu, dat onder het tongetje, zonder daarop af te stuiten, voorbijgaat, geeft wat speling en beweging aan de andere luchtdeelen, die in de buis der fluit zich onthouden, waardoor de afgestuiten luchtdeelen, die de klankbeweging hebben aangenomen, naar binnen in de buis van de fluit (alwaar aldus de beweging reeds gaande en gemakkelijker gemaakt is) moeten schieten en aldaar vervolgens hunne bepaling van toon ontvangen. Doch bij gebrek van deze voorbereidende beweging stonden de luchtdeelen, die op het tongetje hunne klankbeweging verkregen hadden, buitenwaarts uit te vervallen en alzoo buiten staat te geraken om in toon bepaald te worden.

Wanneer nu de aanblazing niet sterk is, valt het licht te bevatten, dat de gemelde voorbijsnappende luchtdeeltjes in de buis van de fluit niet meer als eene spelende beweging toebrengen en dat zij door de andere, die tot eene klankbeweging zijn overgegaan, terstond achtervolgd, achterhaald en mede in eene klankbeweging staan overgebracht te worden. Doch bijaldien de winddrift zoo sterk is, dat zij eensstreeks de buis snellijk doorvliegen, moeten zij, naar mate van hunne veelheid ruimte maken en vrijheid van beweging geven aan de andere luchtdeelen. En dewijl, als gezegd, deze snelheid om en bij op de helft uitkomt, moet ook de meerdere vrijheid en gemakkelijker beweging om en bij zijn als twee tot een en derhalve de toon overgaan tot om en bij het octaaf hooger.

XIII. Wanneer men met een hard lichaam op een ander hard

lichaam slaat, maakt dit eene klankbeweging, omdat de luchtdeelen, die aangedreven worden, zullen komen te stuiten op het harde lichaam, en dewijl de hamer b.v. ze schielijk achtervolgt, zullen zij tusschen dezen en het andere harde lichaam geklemd en zoover uit hun evenwicht gebracht worden, totdat de aanvoerende kracht ten einde is. Maar vermits de hamer zijne bewegende kracht verloren heeft, en de luchtdeelen ver uit hun evenwichtigen stand gebracht zijn, moeten deze door de kracht van hun evenwicht, (die nu gelijk moet zijn aan de voorgaande kracht van den hamer,) weder ontspringen in het evenwicht, en meteen den hamer weder terugvoeren. Dus wordt er dan eene in- en uitwijking in de luchtdeelen en vervolgens een klank veroorzaakt, en dus blijkt ook, waarom de harde lichamen op elkander wederom stuiten.

XIV. De toon, die door de aanbonzing van twee harde lichamen op elkander gemaakt wordt, is hoog of laag, naarmate van de trilbeweging, die elk heeft. Indien maar een van beide eene trilbeweging aanneemt, is de toon volgens de trilling van dat eene; doch in geval zij beide na de aanbonzing trillen, maakt zulks een dubbelen toon, want elks klankvernieuwing is naarmate van zijne trilling.

XV. De klanken, die gemaakt worden in vaten, terwijl de grove luchtdeelen daaruit getrokken zijn, zijn dof en flaauw, omdat de fijner luchtdeelen, beweeglijker zijnde, sneller ontwijken, waardoor dan minder van die luchtdeelen geklemd worden en vervolgens de mededeeling hunner beweging zwakker moet zijn.

Omdat de veerkracht van die luchtdeelen minder wordt, zegt Musschenbroek (727), zijn zulke klanken dof; doch 's Gravesande (60) schrijft: „la densité diminue quoique l'élasticité reste la même".

XVI. Met de beantwoording der vragen, waarom de handplakking en het sterk toezuigen met het schielijk weder openen der lippen geluid voortbrengt, besluit Ten Kate dit hoofdstuk. Over het laatste geval schrijft hij: „Wanneer de luchtdeelen besloten zijn, (gelijk in „den mond, als de lippen toe zijn,) en de grover luchtdeelen alsdan „daar uitgezogen worden, zal het schielijk weder inlaaten van grover „luchtdeelen een klank veroorzaaken; doordien de grover luchtdeelen „van buiten vinnig naar binnen zullen invallen, ter oorzaake van de „vrijer beweeging, en aldaar op de fijner luchtdeelen, en deeze weder „op de grover ligchaamen, daarin zij besloten waaren, aanbonzende, „elkander doen inwijken, en vervolgens een klank maaken". En als toegift voegt Ten Kate hierbij: „Alle harde ligchaamen, die zoo gesteld „zijn, dat ze, aangebonsd zijnde, eene strakke slingerbeweeging ver-

„krijgen, moeten eene onderhouding van klank bij zich hebben, waarom „men die in het bijzonder klinkende ligchaamen noemt".

„Van de bevindelijke en zichtbaare mederoerendheid der klankbeweegingen", is de titel van het volgend hoofdstuk. Ten Kate heeft deze eigenschap ontdekt bij voorwerpen, die even hoogen toon hebben of wier tonen zich verhouden als een tot twee. (*vergelijk 's Gravesande*, 67. *Musschenbroek*, 726.)

De verklaring der mederoerendheid in het laatste geval geeft Ten Kate anders dan deze beide. Volgens hen worden de snaren unisoon, omdat het niet aangeroerde lichaam (den laagsten toon hebbend,) in zooveel gelijke deelen verdeeld wordt, als het cijfer harer toonhoogte op dat der toonhoogte van de eerste snaar begrepen is. Dus stellen zij de mederoerendheid ook mogelijk bij eene andere verhouding als die van twee tot een. Ten Kate verklaart het verschijnsel als volgt: in geval ieder der ongeroerde tweemaal zoo hoog van toon moge zijn als het aangeroerde, zoo wordt net een heen- en wedergang door het eerste volbracht, tegen een heen- of wedergang van het laatste, zoodat de vernieuwingen, hoewel zij maar half zoo dikwijls komen als in het eerste geval, en daardoor ook maar half zoo krachtige trilling mededeelen, telkens nochtans verschijnen net op den behoorlijken tijd om onderhoud toe te brengen tot de medetrilling der onaangeraakte. Deze mederoering zou men zinnelijk gewaar worden, wanneer ieder der onaangeraakte werktuigen drie- of viermaal zoo hoog van toon was als het aangeraakte, bijaldien hunne gespannenheid niet te strak en hunne slingering daardoor te smal was, om door zulk eene zwakke middeloorzaak als de in- en uitwijking der luchtdeeltjes (die niet eerder als om den derden of vierden gang vernieuwingen kan toebrengen,) eenige kenbare trillingen te onderhouden. In strijd daarmede schrijft 's Gravezande (67): „une corde agitée communique du Mouvement à „une autre corde, qui fait deux on trois vibrations, pendant que la „première n'en fait qu'une seule".

Dat de klinkende werktuigen, die hooger van toon zijn, geene kenbare trilling mededeelen aan andere, die lager van toon zijn, schoon zij tot elkander staan als twee tot een of drie tot een, zulks is integendeel te wijten aan de zwaarmoedigheid en breede slingering van die van lager toon, als kunnende niet genoegzaam aangezet en onderhouden worden door zoo zwakke in- en uitwijking der luchtdeelen, gelijk de werktuigen van hooge tonen teweegbrengen.

Uit dit verhaalde is licht verder op te maken, waarom deze mederoering bij de andere gevallen wordt uitgesloten, te weten wanneer het onaangeraakte werktuig tot het aangeraakte staat als 3 : 2, 4 : 3, enz., want de tweede vernieuwing van de trilbeweging bij het aangeraakte komt telkens te onpas uit bij ieder der onaangeroerde, zulks, dat de eerste aanbonzing en mededeeling der uitwijkende luchtbolletjes terstond van de tweede wordt gekeerd, en die weer van de derde, en alzoo de volgende de mededeeling van de vorige telkens beletten en weerhouden.

Door deze mederoerendheid verklaart Ten Kate ten slotte, „dat iemand, „die, den toon van een dun drinkglas beproefd hebbende, denzelven „aanstonds met zijne stem net weet te vinden, of eenen die een octaaf „laager is, alsdan door het zeer sterk uitschreeuwen en een weinig „aanhouden van dien toon, 't zelve glas kan doen barsten. Want „vermits de toonen gelijk zijn, of die van het glas een octaaf hooger „is, zo moet er een trilling en klankbeweeging aan het glas medege„deeld worden. En wanneer de aanzetting en mededeeling van de uit„wijkende luchtbolletjes, ter oorzaake van de zeer sterke uitschreeuwing, „vinniger zij als de inbuiging van het trillende glas kan toegeeven, „zo moet het zelve aan stukken of te bersten springen".

Dat Ten Kate juist deze bijzonderheid vermeldt en tracht te verklaren, kan ons niet verwonderen. Waarschijnlijk heeft hij deze proef meermalen zien gelukken. Niet onaardig bevestigt deze alinea, wat wij lezen in de „Geschichte der Physik von August Heller" II 339: „Mehrere „Schriftsteller erwähnen der eigenthümlichen Erscheinung des zer„schreiens der Gläser. So erzählt der Jesuit Daniello Bartoli in seiner „Schrift: Del suono, dé tremori armonici e dell' udito (Bologna 1680), „er habe einen holländischen Ingenieur, Cornelius Meyer gekannt und „dieser sei im stande gewesen, ein Glas durch Hineinsingen des Eigen„tones desselben in dessen Oeffnung zu zersprengen. Aenliches erzählt „Daniel Georg Morhof in seinem Stentor hyalokastes (Kilon 1672) von „einem Amsterdamer Wirthe".

Voor eene beoordeeling van dit natuurkundig gedeelte van Ten Kate's verhandeling is het hier de plaats niet. Alleen deel ik hier het merkwaardig oordeel van een natuurkundige, die honderd jaar na hem leefde, mede. Dr. J. T. L. Schröder, hoogleeraar in de wiskunde en bespiegelende wijsbegeerte aan de hoogeschool te Utrecht, schreef in een brief, gedagteekend 13 November 1815, die waarschijnlijk gericht was aan zijn amsterdamschen collega, Prof. Cras: „Ik heb met ge„noegen het hs. van Ten Kate gelezen. Het doet den schrijver eer

„aan. Het geluid is in eene goede orde zaamgesteld, rijk in belangrijke „onderwerpen en aanmerkingen, welke kunde, oordeel en scherpzin„nigheid aantoonen, zoodat het een belangrijk overblijfsel is uit het „begin der 18[de] eeuw. Hier en daar mist men naauwkeurigheid. Som„mige stellingen verdienden een nader betoog, wil men niet in de „noodzakelijkheid zijn om ze op goed geloof aan te nemen. Doch wat „de hoofdzaak is, sedert 1724 1) zijn er in de Theorie van den klank „zeer groote vorderingen gemaakt; gewigtige ontdekkingen, vooral van „Chladni; nauwkeurige nasporingen en berekeningen van Euler, Ber„noville, Lambert enz. hebben een nieuw licht verspreid, waardoor „verscheidene stellingen van Ten Kate geheel vervallen en zijne theorie „zelve, in de eerste principien, onvolledig wordt. Zoo b.v. vindt men „bij Ten Kate niets, en zulks kan men ook niet verwachten, van de „oscillationum nodi; van de vaste, bepaalde figuren, welke het zand „naar de verschillende toonen der snaar, waardoor het in beweging „gebragt wordt, vormt en van de gewigtige gevolgtrekkingen, welke „hieruit kunnen afgeleid worden."

Dit uittreksel van den brief wordt bewaard in de bibliotheek der Amsterdamsche hoogeschool.

Het zuiver klankkundig gedeelte van de „Proeve" (de overige hoofdstukken VI, VII en VIII,) volgt hier onveranderd naar het Amsterdamsche hs.

ZESDE HOOFDDEEL.

Van de stem.

I. Bepaaling van de stem.

De stem is een geluid hetwelk wij maaken, terwijl onze ademlucht, door toenijping van de luchtbuizen in de long, boven uit den mond der longpijp, tusschen het keelklapken dat dezelve tot een deksel verstrekt, wordt uitgeperst, en verder zijnen uitgang neemt óf door de neus, óf door onzen mond.

II. Wat het zij 't geen 't geluid van de stem veroorzaakt.

De blaazing of uitpersing der luchtdeelen veroorzaakt geene inwijking der luchtdeelen in zich zelven, dat is, geen helder geluid, tenzij dezelven een geprangden uitgang hebben, of ergens op afstuiten.

1) De schrijver noemt dit jaartal, als staande aan het slot van den eersten band van Ten Kate's hss. Doch dit getal heeft slechts betrekking op het laatste stuk daarin.

Indien nu de afstuiting der luchtdeelen de oorzaak was van het helder geluid onzer stem, zo moest ook de uitädeming, die dezelfde wegen gaat, en vervolgens dezelfde afstuitingen onderworpen is, zo ze sterk werd aangevoerd, een helder geluid maaken. Integendeel leert de ondervinding klaar, dat hoe sterk onze adem worde uitgedreeven, zulks niet meer als een dof of heesch geluid maake. Waarüit men dan besluiten moet dat het helder geluid van de stem niet door eene afstuiting der luchtdeelen, maar door een' geprangden uitgang wordt veroorzaakt; namelijk door middel van het keelklapken, want anders is daaromtrent niets dat prangen kan.

III. Wat het zij dat de stem sterker en zwakker maakt.

Deeze geprangde uitgang der luchtdeelen moet onderscheiden zijn, naar maate dat het keelklapken min of meer opening voor den uitgang maake. Hoe kleiner deeze opening is, hoe de luchtdeelen in 't uitgaan meerder geprangd worden, hoe ze meerder inwijken en vervolgens sterker geluid maaken. Integendeel hoe deeze opening ruimer is, hoe flaauwer de pranging, de inwijking, en vervolgens het geluid moet zijn.

IV. Wat het zij dat de verhooging en verlaaging der toonen in de stem veroorzaakt.

Naar maate dat de luchtplaats boven het keelklapken, door het agterdeel van den tong, enger of ruimer wordt bepaald moeten de luchtdeelen, die der longpijp zijn uitgeperst, en nu hunne klankbeweeging verkreegen hebben, minder of meerder tegenstand vinden om voort te gaan; rasser of traager plaats maaken voor de volgende luchtdeelen; de vernieuwing van klank daardoor te sneller of traager, en vervolgens de toon hooger of laager zijn.

V. Hoe de heeschheid en schorheid in de stem veroorzaakt worde.

Wanneer het keelklapken de opening niet in éénen stand houdt, maar temets zich toesluit, of dat de uitblaazing nu en dan ophoudt, moet zulks tusschenpoozingen in den voortgang des klanks en vervolgens een heeschheid of schorheid veroorzaaken.

VI. Waarin de gladheid en zuiverheid van de stem bestaa.

Als het keelklapken in éénen stand blijft, en de uitblaazing aanhoudt, zullen 'er geene tusschenpoozingen in een toon komen, en de stem zal vervolgens zuiver en glad zijn.

Als de klinkende luchtdeelen, die der longpijp zijn uitgeperst, veel tegenstand vinden, dat is, laag van toon zijn, en als ze metëen een' naauwen uitgang hebben gehad, dat is, sterk van klank zijn, zulks zal een zwaare stem uitmaaken. Integendeel zo ze een' naauwen uitgang gehad hebben, dat is sterk van klank zijn, en tevens weinig tegenstand vinden om voort te gaan, dat is, hoog van toon zijn, zulks zal de stem schel maaken.

VII. Waarin een zwaare en waarin een schelle stem bestaa.

Waarom dat de uitädeming nooit een helder geluid maake valt nu ligt te begrijpen: want het keelklapken laat alsdan de opening zeer ruim en onbelemmerd, opdat de verfrissing van lucht te vaardiger en onbelemmerd geschiede: zodat al 't geluid van den ädem alleen bestaat, voor zo veel de beweeging zijner luchtdeelen sneller mogt zijn, als wel diegeene, welke in de ruimte zijn, ontwijken kunnen; welk verschil, alzo 't niet groot kan zijn, ook weinig geluid kan veroorzaaken.

VIII. Waarom de uitädeming, hoe sterk die geschiede, nooit een helder geluid maake.

ZEVENDE HOOFDDEEL.

Van de Letterklanken.

De gevallen van den klank, in 't voorgaande hoofddeel verhaald, vindt men ook bij andere geluidmaakingen als bij de stem, maar hetgeene wij met onze stem bijzonder kunnen uitvoeren is de spraak, of Letterklankmaaking.

I. Waarin de stem van de andere geluidmaakingen verschille.

Als men den mond toesluit, en den klank alleen bij de neus laat uitgaan, kan men wel alle zangveranderingen maaken, maar in 't minst geene letterklanken: waaruit blijkt dat de letterklanken hunne veranderingen in den uitgang door den mond verkrijgen.

II. Waar de letterklanken hunne verandering verkrijgen.

De letterklanken worden verdeeld in twee soorten, te weeten, klinkers en medeklinkers.

III. Van de twee soorten der letterklanken.

De verandering die aan den klank, in 't uitgaan door den mond wordt toegebragt, en haar opzicht heeft op de klinkers, is deeze, dat ze in den mond komende,

IV. Hoe de klank der klinkers in 't algemeen veröorzaakt worde.

tegen het verhemelte aanstuit, en alzo een' wederklank of vernieuwing van sterker inbuiging en kracht ontvangt.

V. Hoe de onderscheiden klank der klinkers veroorzaakt worde.

Deeze wederklank moet ook zijne bepaalde tijden van vernieuwing hebben: en naar maate dat de tong en lippen den doorgang door den mond enger of ruimer maaken, moet deeze wederklanksvernieuwing sneller of traager geschieden, en zulks vervolgens een' onderscheiden klank aan de klinkers toebrengen.

VI. Hoe de klinkers in 't bijzonder gemaakt worden.

Als de doorgang, van de keel af tot het midden of hoogste van het verhemelte toe, eng bepaald is, (echter zo ruim dat de klank van zijn aangenomen kracht en toon niet behoeve te verliezen, 't welk met weinig ruimte kan verzorgd worden, vermits de luchtdeelen klein zijn,) als de doorgang dus bepaald is, noemt men de wederklanksbeweeging die de klank dan verkrijgt, de lange zachte ie.

Als de bepaaling van deezen doorgang een weinig ruimer en laager is, noemt men den wederklank die 'er dan gemaakt wordt de scherpe korte i, en lang zijnde ij, en de daaraanvolgende de hooge of zachte e.

De bepaaling nog wat ruimer en laager zijnde, wordt de wederklank de laage of harde é genaamd.

Dus neemt men telkens de bepaaling wat ruimer en laager en alsdan maakt men vervolgens in rang de a.

Daarna de harde ó, en verder de zachte o, de korte ú en ter zelver plaatse de lange; nog verder de eu; en wijders de lange uu, of ue.

Eindelijk en ten laatsten de bepaaling agter aan de tong op het uiterste komende, maakt men de oe.

Terwijl de bepaaling des doorgangs, van de ie af tot de oe toe, veranderde, heeft de tong op elke verandering zich verwijderd van 't verhemelte, opdat alzo de klank zijnen onderscheiden wederklank verkreege.

Als men tot aan de o is gekomen, voegt men de lippen wat nader bijéén, opdat de klank, wegens de ruime opening die hij dan begint te verkrijgen, niet door den mond uitgaa zonder een wederklanksbeweeging aan te neemen.

Bij zeer veele menschen is dit onderscheid van de

harde en zachte e, en van de harde en zachte o, door gebrek aan opmerking, onbekend, hoewel ze 't onderscheid in de uitspraak waarneemen.

VII. Waarin het onderscheid der klinkers bestaa.

Vermits bij de ie de tong naast aan 't verhemelte, en vervolgens de wederklanksvernieuwing de snelste is, zo moet de lange zachte ie de hoogste van wederklankstoon zijn. Hieräan volgt de korte i, dan de zachte e, en dan de harde; daarna weder de a; na deeze de harde o, en dan de zachte. Verder de harde ú en úe 1), en eu; dan weder de zachte lange ue, en eindelijk de oe, die de laagste van wederklankstoon is, vermits de tong dan 't verste van 't verhemelte af is; hierin is het dat het onderscheid der klinkers voor ons gehoor bestaat.

VIII. Waarom ieder klinker allerlei klanktoon aanneeme.

Wanneer men aanmerkt dat de klank in 't doorgaan bij alle de klinkers zoveel ruimte vindt, dat zijn kracht en toon daardoor niet verandert, maar alleen eene zekere wĕderklanksbeweeging aanneemt, die, na dat ze hoog of laag is, deeze of geene klinker genaamd wordt; zo is ligt te begrijpen dat ieder klinker bij alle de klankstoonen kan gemaakt worden.

IX. Waarom 'er geen meer klinkers zijn dan de gemelden.

Verder en enger als bij de lange ie kan men de bepaaling niet neemen, omdat zo de doorgang enger was, de klank in een sis-geluid zoude veranderen; en indien de bepaaling nog verder mogt zijn, zoude de klank zo vlak tegen de nederdaalende kromte van het verhemelte aangedreeven worden, dat hij in deeze engte daardoor noodzaakelijk zijn beweeging zou moeten verliezen, en die van het sis-geluid aanneemen.

Wederom korter en ruimer kan de bepaaling niet geschieden als bij de oe, omdat dezelve agteräan, op het uiterste van de tong gemaakt wordt.

Wijders, zo de graaden van verandering korter genomen wierden, zoude haar onderscheid niet kennelijk genoeg zijn.

Dus blijkt dan waarom dat 'er geen hooger klinker is als de lange ie, en geen laager als oe, en waarom dat 'er geen meer tusschen komen als de gemelden.

De eene landäart verschilt wel iets bij den anderen,

1) Hs. *e*.

in de uitspraak der klinkers, doordien ze de graaden van verandering wel een weinig onderscheiden neemen: nogtans zal niemand hooger klinker maaken als ie, noch laager als oe.

X. Waarin de voorn̄. klinkers onderscheiden zijn van alle de andere letterklanken.

Hetgeene deeze voornoemde klinkers eigen is, en waarin zij van alle de andere letterklanken verschillen, bestaat hierin: dat ieders wederklankstoon, hoe lang denzelfden klinker worde onderhouden, en schoon men den klanktoon en kracht onderwijlen mogt veranderen, — altijd in 't begin, in den voortgang en tot het einde toe dezelfde blijft.

XI. Van de dubbelklinkers.

Als twee onderscheidene klinkers in eenen adem onmiddelijk op elkander volgen, noemt men ze dubbelklinkers;

de y bestaat uit de zachte e, die onmiddelijk tot de i overgaat; de ei bestaat uit de harde é en i; de ai uit de a en i; de ooi uit de oo en i; de ui uit de u en i, en de oei uit de oe en i.

Men heeft tot nog toe de oe en eu onder de dubbelklinkers geteld, schoon met weinig aandacht klaar te vinden is, dat haare klanken onveranderlijk blijven van het begin tot het einde, waarïn de bijzondere eigenschap der klinkers bestaat. Onkunde van de waare bepaaling der klinkers zal hiervan de oorzaak geweest zijn.

XII. Van de lang- en kortheid der enkelde en dubbelde klinkers.

Tot ieder klinker wordt noodwendig een zekeren tijd in de uitspraak besteed.

Diegeenen tot welker uitspraak een' enkelden tijd gebruikt wordt, noemt men korte klinkers. Deeze zijn de a, de hooge en laage e, de korte i, en de hooge en laage o, en de u, wiens klank dezelfde is als de korte eu, en wiens naam dezelfde is als de lange uu of ue.

Lange klinkers worden dezulken genaamd tot welker uitspraak men ten minsten een' dubbelden tijd besteedt. Onder deezen zijn de bovengem̃. korte klinkers, wanneer ze verlengd worden, en de volgende tekens aanneemen, als aa, ee, éé, ij, ie, óó, oo en uu; hierönder behooren ook de eu en oe, gelijk ook de volgende dubbelklinkers, als ei, ai en ui. Alle deeze gemelden hebben niet meer

als twee tijden voor elk van nooden: doch tot de andere dubbelklinkers, namelijk de aai, de ooi, en de oei moeten ten minsten drie tijden gebruikt worden, waarvan 'er twee behooren voor de aa, de oo en oe, en de derde voor de i.

AGTSTE HOOFDDEEL.

Van de Medeklinkers.

I. Van de bepaling der medeklinkers.

De medeklinkers zijn niet anders als onderscheidene vóór- en na-geluiden van de klinkers.

De algemeene bepaling die de letterkundigen van de medeklinkers maaken, is, dat ze geen geluid in zich zelven hebben, maar door behulp der medeklinkers hetzelve ontvangen.

't Is nogtans zeker dat 'er bij de medeklinkers iets is waarvan onze gehoordeelen anders als van 't geluid der klinkers worden aangedaan. Maar dewijl onze gehoordeelen daarvan worden aangedaan, zo volgt ook dat het een zeker geluid is, onderscheiden van dat der klinkers.

Als men aanmerkt op wat wijze de klank der medeklinkers gewerkt wordt, zal men zulks te duidelijker kunnen bevatten. — Het is óf door eene verwijdering óf door eene vernaauwing van opening dat de klank der medeklinkers gemaakt wordt.

Tot de klinkers wordt zulk eene opening verëischt, dat de klank onverhinderd kan doorgaan, om zijn' wederklank in den mond te verkrijgen.

Doch alvoorens de opening, (van de naauwste geslotenheid af te rekenen,) zo verre koomt, moet 'er een minder opening zijn, die trapswijze tot zulk eene wijdte overgaat. Terwijl deeze enger opening nog duurt, moet 'er een geluid gemaakt worden, dat anders is als dat der klinkers, dat nieuw is, en naar maate van zijne bepaaling en trapswijze verandering onderscheiden wordt.

Dus blijkt dat 'er een ander soort van geluid bij de medeklinkers gemaakt wordt als bij de klinkers. Dit nieuwe geluid der medeklinkers is niet anders als een sisgeluid, hetwelk in 't geval van de verwijding zo lang vergroft, totdat de opening groot genoeg is om den klank

van den toon, die tot de klinkers behoort, onbelemmerd te laaten doorgaan. In 't geval van de vernaauwing verfijnt het sisgeluid: het eerste geschiedt vóór, het laatste na de klinkers.

De medeklinkers ontvangen hun onderscheid uit de onderscheidene werking van tong en lippen, en van de onderscheidene plaatsen daar de werking geschiedt.

II. Waaruit het onderscheid der medeklinkers ontstaa.

De onderscheidene plaatsen zijn:

1. Van het agterste der tong en van 't verhemelte af, tot omtrent het midden van die beide, alwaar de g, de ch, de k, de ng en nk gewerkt worden.

III. Op wat plaatsen van den mond de medeklinkers gewrocht worden.

2. Het middenste van 't verhemelte en van de tong, alwaar de j gemaakt wordt.

3. Het voorste van de tong en 't verhemelte, te weeten, van het midden omtrent af tot op de boventanden; hier worden de r, de l, de n, de s en z, de d en t gemaakt; doch de r wel meest naar 't midden om te gemaklijker trilling te hebben, en de anderen integendeel meest naar vooren, aan 't begin van het tandvlees, om geene trilling onderworpen te zijn.

4. De boventanden stelt men op de onderlip, bij f en v.

5. Tusschen de beide lippen maakt men de b, de p, de m en w.

Tot de h wordt geen bijzondere plaats gebruikt, dewijl ze niet anders is dan eene schielijke verheffing van sterkte in 't uitblaazen en 't maaken van 't geluid der klinkers.

De onberscheidene werking bestaat hierïn, dat de toesluiting òf volkomen is òf niet volkomen.

IV. Van de onderscheiden werking in het maaken van 't geluid der medeklinkers.

Als ze volkomen is, dan wordt de agterste doorgang tusschen tong en huig zo ruim opengehouden, dat al de gemaakte klank op de toegeslotene deelen werkt; of zo opgetrokken en verëngt dat een groot deel ter neus uitgaat. Het laatste geval vindt men bij de m, bij de n, ng en nk. Het eerste bij d, t, b, p en k.

Wanneer de toesluiting onvolkomen is, dan is de vóór- en na-sissing verzeld, (ter oorzaake van de holle kromte, en den schudbaaren stand van het voorste deel der tong,)

óf met een enkele trilling, als bij de r, óf met een dubbele sissing, ter wederzijden van de tong, gelijk bij de l, óf met een doorgaande effen sissing, ter oorzaake van den vasten en onschudbaaren stand van tong en lippen, gelijk bij de g en ch, de i, de s en z, en de f, v en w.

Doch in beiden de gevallen, 't zij de toesluiting volkomen zij of niet, vindt men medeklinkers die geen onderscheid hebben, als voor zoveel de opening met een sterker of zwakker uitbersting; en de toesluiting met een sterker of flaauwer afsnijding geschiedt. Hierin bestaat het onderscheid tusschen de g en ch, z en s, d en t, b en p; w, v en f, van welken de voorsten de zachtsten, en de agtersten de scherpsten zijn.

V. Wat medeklinkers 'er kunnen onderscheiden gemaakt worden, en waarom geen anderen meer.

Om te vinden dat alle de veranderingen, die 'er, ten opzichte van de onderscheidene plaatselijkheid, kunnen zijn, in 't maaken der medeklinkers worden waargenomen, behoeft men niet lang zijne gedachten over het voorverhaalde in het III^de lid te laaten gaan. Wanneer men nu alle de mooglijke onderscheidene werkingen op elke plaats in acht neeme, zo zal men alle de mooglijke medeklinkers gemaakt hebben.

1. Op de eerste plaats kan de trilling geen plaats hebben, vermits het agterste van de tong te strak, en niet schudbaar staat.

De dubbele sissing is 'er ook onëigen, doordien 'er de behoorlijke naauwe bepaling voor het sis-geluid niet kan gemaakt worden zonder dat de zijden van de tong reeds gesloten zijn, en dat ter oorzaake van de verheven rondte van 't verhemelte.

Dus zijn hier niet meer eigen als de neusklank, de doorgaande effen sissing, en de volkomene toesluiting.

De neusklank is 'er bij ng en nk, de sissing is 'er beiderlei, als hooger in ch, laager in g.

De volkomene toesluiting is 'er sterk, als wanneer men dien klank k noemt: de zachte manier is hier niet gebruikbaar, vermits de sluiting hier niet anders kan geschieden, als met eene sterke opbuiging van de tong, ter oorzaake van de holle groef aan het verhemelte.

2. De tweede plaats, namelijk het midden van 't verhemelte, sluit alle de onderscheidene werkingen uit,

behalven die van de zachte sissing, waarüit de i bestaat. De trilling en de dubbele sissing zijn hier als onëigen, om dezelfde reden als op de eerste plaats.

De toesluiting noch de neusklank mag hier ook niet geschieden, omdat, ter oorzaake van de opgaande en nederdaalende kromte in 't verhemelte, de tong tegen het midden niet kan sluiten, zonder verder agterwaarts en voorwaarts aan te raaken en dus andere letterklanken, die tot de 1ste en 3de plaats behooren, voorttebrengen: te weeten agterwaarts k, of ng, en voorwaarts t. Om dezelfde reden mag de tong zo na niet aan 't midden van 't verhemelte gevoegd worden, dat ze daar het scherpe of hooge sisgeluid kan veroorzaaken.

3. De derde plaats, integendeel, neemt alle de onderscheidene werkingen aan. — Het trilgeluid bij de r. — Het dubbele sisgeluid bij de l. — De zachte sissing bij de z, de harde bij de s. — De scherpe toesluiting bij de t, en de zachte bij de d. — De neusklank bij de n.

4 en 5. De vierde en vijfde plaats worden maar om des gemaks wille onderscheiden gebruikt. Op elk-alléén kunnen alle de overige medeklinkers gemaakt worden, te weeten de f en v, p en b en m en w.

Wanneer men ze dan beide als maar eene plaats aanmerkt, zo vindt men bij dezelve niets uitgesloten als de trilling en de dubbele sissing. Het eerste omdat de lippen te strak in deeze bepaaling moeten gehouden worden, als datze, door eene gestadige aanblaazing, een trilling zouden kunnen aanneemen. Het laatste, vermits de lippen, ter oorzaake van haare gedaante in 't midden geen toesluiting kunnen maaken, en tevens zijdewaarts twee openingen over laaten, 't geen tot de dubbele sissing verëischt wordt. De andere onderscheidene werkingen, die op deeze plaats voorvallen zijn: de neusklank bij m, de zachte toesluiting bij b — de scherpe bij p — de scherpe sissing bij f, de zachte bij v, en de nog zachter bij de w.

Deeze derde graad van ruimer opening voor 't sisgeluid, waardoor de w gemaakt wordt heeft hier plaats, omdat de grooter menigte van luchtdeelen in den hollen mond zo gereed niet hunnen uitgang tusschen de lippen kunnen neemen, of 'er kan een derde graad van opening

voor het sisgeluid zijn, eer die opening zo groot is dat de gemaakte wederklank, zonder verandering aante neemen, kan doorgaan; terwijl op de andere plaatsen de luchtdeelen, minder zijnde, gereeder staan tot den uitgang, en daardoor eerder zo ruime opening krijgen, dat 'er de klank onverhinderd doorgaat. Dus wordt ook verstaanbaar waarom het onderscheid tusschen de g en ch zo groot en kennelijk niet is, als dat tusschen z en s, als zijnde bij de laatste de meeste luchtdeelen om uitgang te neemen, en kunnende daardoor de graadswijze verandering te grooter genomen worden.

Dus heeft men alle de mooglijke medeklinkers: want de h is noch voor medeklinker noch voor klinker te tellen, gelijk ze ook in de griekscbe taal voor geen van beiden gehouden wordt, maar alleen den naam voert van sterke uitblaazing: zij is ook niet anders als een schielijke ophef en nederdaaling van 't begin eens klinkers, als reeds gezegd is.

VI. Dat in de nederd: taal alle mooglijke medeklinkers in gebruik zijn.

Alle deeze voorgem̃. letterklanken zijn bij onze nederl: tale in gebruik, en derhalven alle de mooglijke medeklinkers.

In de uitspraak van de medeklinkers verschillen de verscheidene landäarten niets, als voor zoveel de een of de ander wat hooger of laager, of wat minder of meerder vóór- of nasissing geeft.

VII. Van 't verschillend gebruik der Lettertekens.

In de toepassing en 't gebruik der lettertekens verschillen ze egter kennelijk.

De Franschen verbeelden denzelfden klank met het letterteken j en g, voor een i en e, als wij met zj.

met ch 't zelfde als wij met een sj.
met gu, voor een e, als wij met g.
met hu, voor een i, als wij met w.
met au en eau, als wij met oo.
met qu als wij met k, en zovoort.

Zelfs bij ons Nederlanders was het van ouds algemeen, en is hedendaags nog niet t' eenemaal uit het gebruik, dat men het teken c, als het voor een e of i stond, uitsprak als een s; doch indien het voor een a, o of u stond, of agter een van de klinkers, als een k; — dat

men het teken qu gebruikte om de uitspraak van kw, en het teken x om die van ks, te verbeelden: waardoor de c, de q en de x, alsöf 't bijzondere medeklinkers waaren, in den rang van het a, b, c. plaats hebben gekreegen; 't zijn egter noodelooze tekens.

VIII. Waarïn het onderscheid van ieder medeklinker voor ons gehoor bestaa.

Naar maate dat in 't maaken van het sisgeluid der medeklinkers veel tegenstand is van besloten luchtdeelen om voort te beweegen, moet de mededeeling van beweeging traager geschieden, en daardoor een hooger of laager trapswijze verandering van 't sisgeluid der medeklinkers gemaakt worden.

Ingevolge van dit is de trapswijze verandering in g, ch, k, en ng, die op de eerste plaats gemaakt worden, het laagste. Daaräan volgt die van de j, die op de tweede plaats gemaakt wordt. Nog wat hooger zijn ze die op de derde plaats gevormd worden, namelijk, r, l, n, s, z, d en t. Die van de vierde en vijfde plaats vinden in hunnen uitgang terstond de ruimte: zodat die de hoogste zijn, te weeten, f, v, w, m, b en p. Dus zijn 'er vierderlei voornaame trapswijze veranderingen van het sisgeluid.

In een tweede opzicht zijn ook de medeklinkers onder zich onderscheiden, namelijk in 't begin of den uitgang van de trapswijze verandering.

Sommigen hebben een sisgeluid, g, ch, j, l, r, s, z, w, v en f, en de anderen niet, als d, b, t, p en k.

De laatste soort is niets onderworpen als de trapswijze verandering, die traag gaat in d en b, maar snel in t en p, k en ch.

Het bijzonder sisgeluid van die van de eerste soort moet ook onderscheiden zijn in hoogte en laagte, voor zo veel bij de eene minder tegenstand van besloten luchtdeelen is om voort te beweegen als bij de andere. En dus aangemerkt zijnde, komen ze ons in de bovenstaande orde vóór, te rekenen van de laagte naar de hoogte: te weeten de eerste, g, het laagst, en de laatste, f, het hoogst.

Dus blijkt waarïn het onderscheid van ieder medeklinker voor ons gehoor bestaa.

IX. Aanmerking op de klanken ng, ch en nk.

De overlevering heeft ons een dubbeld letterteken nagelaaten, om den klank te verbeelden van de medeklinkers

ng en nk, zo als ze gebruikelijk zijn in de woorden ding en dank, en alle die woorden, daar de ng en nk in éénen lettergreep gevonden worden, in de hollandsche taal worden uitgesproken; en van den medeklinker ch, die in 't woord lagchen enz. koomt.

Hierdoor is het dat ieder in 't algemeen wordt aangemerkt als bestaande uit twee bijzondere medeklinkers, zulks dat zij ook in den rang van 't a, b, c niet geteld worden.

Bijaldien men egter zonder vooröordeel acht geeve op ieders klank, en hoe die gevormd wordt, zal men klaar kunnen vinden dat ieder een enkele medeklinker is, en ieder maar op één plaats gemaakt wordt.

't Is kennelijk te hooren, dat ng heel anders in het woord ding als in 't woord ingenomen gemeenlijk, (want het kan wel evenëens geschieden,) wordt uitgesproken.

In 't maaken van den agtersten klank, van de woorden ding en dank, die door ng en nk verbeeld worden, geschiedt geen zetting van 't voorste deel der tong op de 3de plaats, 't welk noodzaakelijk tot het maaken van den klank der n verëischt wordt: doch deeze toesluiting bij de ng en nk geschiedt op de eerste plaats, dat is, op dezelfde als die van de g en k, van welke de ng en nk niet verschillen als voor zo veel bij hun in de toesluiting, waaruit de klank van de g en k bestaat, een neusklank wordt bijgevoegd.

Uit deeze werking blijkt dat de ng en nk ieder zo zuiver een enkele medeklinker is als de n of m: want de eerste van deeze twee bestaat niet anders als uit een toesluiting die een d of t maakt, en van een neusklank verzeld is; en de laatste is niet anders als een b of p met een neusklank, zodat de ng is tot de k gelijk de n tot d of t, en de m tot b of p.

Dat de ch van de g niet verschilt, als voor zo veel de toesluiting voor het sisgeluid wat sneller, scherper en naauwer wordt genomen, en dat ze even zo eenvoudig gewrocht wordt als de g, en vervolgens een enkelde medeklinker is, kan de minste aandacht op de wijze hoe elk gevormd wordt, ontwijffelbaar leeren.

X. Waarom de medeklinkers geen' zangtoon aanneemen.

Doordien in 't vormen der medeklinkers de bepaaling zo naauw is, dat een gemaakte klankbeweeging niet kan

doorgaan, zonder tot een' anderen en nieuwen klank, te weeten dien van den klinker over te gaan, zo kunnen deeze medeklinkers nooit eenen zangtoon aanneemen.

In hoeverre nu zijn de gedachten over de letterklankvorming, door Ten Kate op deze bladzijden medegedeeld, nieuw? In hoeverre heeft hij slechts herhaald, wat vóór hem reeds was uitgesproken? Willen wij Ten Kate's kennis en zelfstandigen arbeid recht laten wedervaren en ook niet overschatten, dan dient vooraf een antwoord op deze vragen te worden gegeven.

Vestigen wij daartoe in de eerste plaats onze aandacht op de geschiedenis der klankkunde voor en tijdens Ten Kate.

Ernst Brücke wijdt daaraan het eerste hoofdstuk van zijne „Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute". Wij vernemen van hem, dat bij de Indiërs het physiologische deel der klankleer reeds in de oudheid eene hooge volkomenheid bereikt had; bij de Grieken schijnt dit minder het geval te zijn geweest. Later hebben de Arabieren zich veel en grondig met de klankleer bezig gehouden; het West-Europa van de middeleeuwen daarentegen kan op geene phonetische studiën wijzen.

Met den nieuweren tijd brak ook voor de klankkunde een nieuw tijdperk aan. Zij begon ook in West-Europa beoefend te worden, niet om haar zelve, maar met een bijzonder doel. De onderzoekingen van de Spanjaarden Pietro Ponce en Juan Pablo Bonet kwamen in de eerste plaats aan het doofstommenonderricht ten goede; daarom alleen speurden zij de letterklankvorming na.

Bij den geleerden bisschop Johannis Wallis, die den grondslag legde voor de physiologische klankleer in Engeland, en bij zijn tijdgenoot Johan Conrad Amman, een in Holland levenden Zwitser, stond dit practische doel niet zoo op den voorgrond, hoewel ook zij het niet uit het oog verloren.

Een geschrift van Pietro Ponce (overleden in 1584) over de wijze, waarop hij den doofstommen de weldaad der spraak deelachtig maakte, is nooit tot ons gekomen. Het oudste werk, dat wij over het doofstommenonderricht bezitten is Bonet's „Reduction de las letras y arte para enseñar a hablar las mudos. Madrid 1620". Om het tweede gedeelte ervan verdient dit werk in de historie der klankkunde genoemd te worden. Daarin wordt namelijk op een vijftiental bladzijden de positie der monddeelen voor elk der spaansche letterklanken beschreven.

Grooter beteekenis in de geschiedenis der klankleer heeft het werk van den beroemden Wallis, die, dank zij zijne rijke taalkennis, zich niet tot de engelsche letterklanken bepaalde, maar ook aan die van het Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, Arabisch, Persisch, Duitsch, Fransch, Cymbrisch en Gälisch zijne aandacht schonk. Aan zijne, in het jaar 1653 voor het eerst verschenen engelsche grammatica ging een „Tractatus grammatico-physicus de loquela" vooraf, waarvan in het jaar 1740 te Leiden de zevende druk uitkwam 1).

Wallis, „Geometriae Professor in celeberrima Academia Oxoniensi", heeft zijn tractaat over de spraak in vier hoofdstukken verdeeld, die tot opschrift hebben: De Loquela in genere, ejusque affectibus; de vocalibus; de consonantibus; de sonis compositis. Vernemen wij uit de volgende citaten zijne gedachten over de lettervorming.

„Litera dicenda est Sonus in voce simplex seu imcompositus, in simpliciores indivisibilis.

Literas proferendi, et universam quidem loquelam perficiendi, instrumenta sunt praecipua, Pulmo et Larynx, cum adjacente Aspera Arteria; item Lingua, Nares, Labia, variaeque Oris partes.

Ex Pulmone per Asperam Arteriam efflatur Spiritus. Nulla alia a Pulmone provenit Sonorum variatio, nisi quatenus majori minorive violentia spiritum extrudit; unde vox evadit (caeteris paribus) magis minusve fortis et sonora.

Tonorum varietas, quoad Gravitatem scilicet et Acumen, partim ex aspera arteria ortum habet: nam, ut tubus, sic trachaea, longior et strictior Sonum efficit magis Acutum; brevior autem et magis dilatata Graviorem: Unde, saltem ex parte, oritur Tonorum varietas in diversorum hominum vocibus, aut quidem ejusdem hominis in variis aetatibus: Sed praecipue ex Larynge, seu nodo gutturis. Prout enim Laryngis rimula magis minusve aperitur; ita et vocis Tonus magis Gravis est aut Acutus. Estque haec totius modulationis Musicae sedes.

Ex eadem etiam sede petenda est ratio diversitatis, mollioris Susurri, ab aperta Loquela. Nam, si inter loquendum tremula fiat Laryngis et Trachaeae concussio, (nempe propter tensionem,) fit aperta Loquela; Sin minus, fit Susurrus, laxiori nempe trachaea et minus tensa.

Non sunt autem literae omnes hujusce diversitatis capaces; sed eae solummodo, quas Vocales, Semivocales et Semimutas infra dicimus, (et quae ex Semimutis ortum ducunt:) Nam quae simpliciter Mutae sunt *p*, *t*, *k*, earumque aspiratae, concussionem illam nunquam admittunt;

1) Deze druk heb ik gebruikt.

nec differt earum sonus in aperta Loquela, ab eo quem in Susurro habent.

Ad eandem etiam sedem referenda est Raucedo.

Vocum Articulatio, sive diversarum Literarum formatio, tunc incipit, postquam Spiritus extra Laryngem pervenit: Et, Naribus, Ore, Lingua, Labiis, fere tota perficitur."

„Plures audiri Vocalium sonos, quam sunt Characteres vulgo adhibiti, apud omnes fere in confesso est. Ego illas omnes in tres omnino classes distinguendas esse judico: Gutturales, Palatinas et Labiales; prout in Gutture, Palato, aut Labiis formantur. Si vero pro numero Sonorum vocalium, qui nunc dierum audiuntur, Vocalium Numerus censeatur, omnino Novem esse, dicendum erit; tres in Gutture, tres in Palato, et in Labiis totidem; pro triplici nimirum, in singulis sedibus, oris apertura, Majori, Mediocri, Minori.

Gutturales in summo Gutture formantur, seu posteriori linguae et palati parte, aëre moderate compresso.

Gutturales: majori apertura faucium: Germanorum *a*. Anglorum *o* apertum in *fâll*, *folly*, *laws*.

mediocri apertura faucium: Gallorum *e* foemininum; sono nempe obscuro.

Anglorum *e* in *vertue*, *etc.*

minori „ „ (labia propius accedunt) *ô*, vel *û*, obscurum. Eundem sonum fere proferunt Galli in postrema syllaba vocum *serviteur*, *etc.*; Angli in *turn*, *cut*, *some*, *country*, *love*, *etc.*

Vocales Palatinae in Palato formantur; aëre scilicet inter palati et linguae medium moderate compresso: Dum nempe concavum palati, elevato linguae medio, minus redditur, quam in gutturalibus proferendis. Suntque hae in triplici gradu, prout concavum magus minusve contrahitur. Quae quidem diversitas duobus modis fieri potest; vel fauces contrahendo, manente lingua in eodem situ; vel faucibus in eodem situ manentibus, linguae medium altius et ad anteriores palati partes elevando: utrovis enim modo fiat, vel etiam si utroque, perinde est.

Majori apertura formatur Anglorum *a*, hoc est, *a* exile. Quale auditur in vocibus, *bat*, *lamb*, *bare*, *same*. Differt hic sonus a Germanorum *a* pingui seu aperto; eo quod Angli linguae medium elevent, adeoque aërem in Palato comprimant, Germani vero linguae medium deprimant, adeoque aërem comprimant in Gutture. Galli fere sonum illum proferunt ubi *e* praecedit literam *m*, vel *n*, in eadem syllaba, ut *entendement*.

Mediocri oris apertura formatur Gallorum *é* masculinum. Hunc sonum Angli non modo per *e*, sed et non raro per *ea* et aliquando per *ei* exprimunt. Ut, *the*, *there*, *sell*, *beast*, *read*, *receive*.

Minori adhuc oris apertura formatur *i* exile. Hunc sonum, quoties correptus est, Angli per *i* breve exprimunt; quum vero producitur, scribunt ut plurimum per *ee*, non raro tamen per *ie*, vel etiam per *ea*. Ut *feel*, *friend*, *hear*.

Vocales Labiales, in ipsis Labiis (in rotundam formam collectis) formantur, aere ibidem moderate compresso.

Majori labiorum apertura formatur o rotundum. Ut *oat*, *those*.

Mediocri Germanorum *ü* pingue. Ut *good*, *full*, *mourn*.

Minori *u* exile. Ut *mute*, *knew*. 1)

Hos ego novem sonos vocales esse agnosco; nec scio plures.

Non nego, sonos quosdam intermedios efferri, (qualis forsan est Gallorum *e* neutrum, inter vocales Palatinas *a* et *é*:) est enim aperturae mensura, instar quantitatis continuae, divisibilis in infinitum.

Sunt autem hae vocales omnes tam productionis quam contractionis capaces, licet quaedam rarius producantur, (ut *u* obscurum et *e* foemininum:) aliae rarius corripiantur, (ut *ô* rotundum, et *u* exile, saltem apud nos.) Sed et consonae etiam productionis capaces sunt, (illae praecipue quae ad vocalium naturam propius accedunt:) praeter *p*, *t*, *k*, quae absolute Mutae sunt; nec ullum per se sonum edunt, sed solummodo sonum (sive praecedentem, sive subsequentem) modificant."

„Consonas item in tres Classes distribuimus, Labiales, Palatinas et Gutturales; prout labiis, palato aut gutture formantur: Nempe dum spiritus, ex pulmonibus emissus, his in sedibus vel intercipitur, vel saltem fortius comprimitur.

Notamdum autem est insuper, triplicem observari posse spiritus Directionem. Dirigitur vel I totus ad fauces, per labia scilicet egressum appetens; vel II ad nares fere totus dirigitur, inde exitum quaerens; vel denique III quasi aequaliter inter fauces naresque dividitur. Hujus autem Directionis diversitatem, ex varia uvulae positione, totam provenire credo.

---

1) «Hunc sonum extranei fere assequentur, si diphtongum *iu* conentur pronunciare, nempe *i* exile literae *u* vel *w* praeponentes, (ut in Hispanorum *ciudad*). Non tamen idem est omnino sonus; est enim *iu* sonus compositus.»

Consonae Clausae sive Primitivae consonae sunt, quae intercipiuntur. Quae solummodo arctius comprimuntur, Apertae appellantur.

Si Spiritus, per fauces ad labia directus, occlusis Labiis intercipiatur; formatur *P.*

Si vero ad Labia non perveniat, sed in Palato penitus intercipiatur, (admoto nempe linguae extremo ad palati partem anteriorem;) formatur consona *T.*

Si summo Gutture intercipiatur, (admota linguae parte posteriori ad posteriorem palati partem;) formatur *K.*

Has autem tres Consonas absolute Mutas dicimus.

Si spiritus, inter nares et fauces aequaliter divisus, occlusis Labiis intercipiatur, formatur consona *B.* Si, in Palato; formatur *D.* Sin in Gutture intercipiatur, (nempe inter posteriorem linguae et palati partem;) formatur *γ.*

Has ego Semimutas appello; exiguum enim sonum in naribus efficiunt, qui per se quidem audiri potest.

Si vero Spiritus totus, vel ipsius pars praecipua, ad nares dirigatur, (aërem in oris concavo manentem solummodo in transitu concutiens;) obturatis tantum Labiis, formatur *M.* Sin obturatio in anteriori Palato fiat, formatur *N.* Si in Gutture (hoc est, in posteriori palati parte) fit obturatio, formatur sonus ille, quem exprimunt Graeci per *γ*, ante *κ*, *γ*, *χ*. Latini aliquando per *g*, ut *aggulus.* (testibus Prisciano et Varrone) at nunc (sicut et aliae nunc dierum gentes) per *n* ante ejusmodi consonas. Alius enim auditur sonus literae *n* in voce *in*, alius in *thing*; aliter sonabitur *n* in *lon-ger*, aliter vero in *drinker.*

Has ego tres consonas Semivocales appello; majorem quippe sonum fortiuntur quam quas Semimutas nuper diximus.

Eadem vero manente formatura, si Spiritus, arcte compressus, exitum (aegre licet) inveniat; formantur Consonae, quas Apertas dicimus; illarum nempe omnium, a quibus derivantur, (semi-vocalibus exceptis) Aspirationes: Subtiliores quidem seu Tenuiores, si per rimulam oblongam; Crassiores vero seu Pinguiores, si per rotundum quasi foramen, spiritus exeat.

Referuntur autem ad easdem classes cum Primitivis, quibus sunt affines. Semi vocalibus vero nullas literas Aspiratas subjungo; quod sonus, qui sic efficitur, nondum (quod sciam) in literarum censu locum obtinuerit: vel enim boum mugitum, vel gemitum humanum refert.

Aspiratio literae *P*, *F* est, nec multum refert utrum per rimulam an per rotundum foramen exeat.

Aspiratio literae *B*, *V* est, si spiritus per rimulam exeat;

óf met een enkele trilling, als bij de r, óf met een dubbele sissing, ter wederzijden van de tong, gelijk bij de l, óf met een doorgaande effen sissing, ter oorzaake van den vasten en onschudbaaren stand van tong en lippen, gelijk bij de g en ch, de i, de s en z, en de f, v en w.

Doch in beiden de gevallen, 't zij de toesluiting volkomen zij of niet, vindt men medeklinkers die geen onderscheid hebben, als voor zoveel de opening met een sterker of zwakker uitbersting; en de toesluiting met een sterker of flaauwer afsnijding geschiedt. Hierin bestaat het onderscheid tusschen de g en ch, z en s, d en t, b en p; w, v en f, van welken de voorsten de zachtsten, en de agtersten de scherpsten zijn.

V. Wat medeklinkers 'er kunnen onderscheiden gemaakt worden, en waarom geen anderen meer.

Om te vinden dat alle de veranderingen, die 'er, ten opzichte van de onderscheidene plaatselijkheid, kunnen zijn, in 't maaken der medeklinkers worden waargenomen, behoeft men niet lang zijne gedachten over het voorverhaalde in het III[de] lid te laaten gaan. Wanneer men nu alle de mooglijke onderscheidene werkingen op elke plaats in acht neeme, zo zal men alle de mooglijke medeklinkers gemaakt hebben.

1. Op de eerste plaats kan de trilling geen plaats hebben, vermits het agterste van de tong te strak, en niet schudbaar staat.

De dubbele sissing is 'er ook onëigen, doordien 'er de behoorlijke naauwe bepaling voor het sis-geluid niet kan gemaakt worden zonder dat de zijden van de tong reeds gesloten zijn, en dat ter oorzaake van de verheven rondte van 't verhemelte.

Dus zijn hier niet meer eigen als de neusklank, de doorgaande effen sissing, en de volkomene toesluiting.

De neusklank is 'er bij ng en nk, de sissing is 'er beiderlei, als hooger in ch, laager in g.

De volkomene toesluiting is 'er sterk, als wanneer men dien klank k noemt: de zachte manier is hier niet gebruikbaar, vermits de sluiting hier niet anders kan geschieden, als met eene sterke opbuiging van de tong, ter oorzaake van de holle groef aan het verhemelte.

2. De tweede plaats, namelijk het midden van 't verhemelte, sluit alle de onderscheidene werkingen uit,

behalven die van de zachte sissing, waarüit de i bestaat. De trilling en de dubbele sissing zijn hier als onëigen, om dezelfde reden als op de eerste plaats.

De toesluiting noch de neusklank mag hier ook niet geschieden, omdat, ter oorzaake van de opgaande en nederdaalende kromte in 't verhemelte, de tong tegen het midden niet kan sluiten, zonder verder agterwaarts en voorwaarts aan te raaken en dus andere letterklanken, die tot de 1ste en 3de plaats behooren, voorttebrengen: te weeten agterwaarts k, of ng, en voorwaarts t. Om dezelfde reden mag de tong zo na niet aan 't midden van 't verhemelte gevoegd worden, dat ze daar het scherpe of hooge sisgeluid kan veroorzaaken.

3. De derde plaats, integendeel, neemt alle de onderscheidene werkingen aan. — Het trilgeluid bij de r. — Het dubbele sisgeluid bij de l. — De zachte sissing bij de z, de harde bij de s. — De scherpe toesluiting bij de t, en de zachte bij de d. — De neusklank bij de n.

4 en 5. De vierde en vijfde plaats worden maar om des gemaks wille onderscheiden gebruikt. Op elk-alléén kunnen alle de overige medeklinkers gemaakt worden, te weeten de f en v, p en b en m en w.

Wanneer men ze dan beide als maar eene plaats aanmerkt, zo vindt men bij dezelve niets uitgesloten als de trilling en de dubbele sissing. Het eerste omdat de lippen te strak in deeze bepaaling moeten gehouden worden, als datze, door eene gestadige aanblaazing, een trilling zouden kunnen aanneemen. Het laatste, vermits de lippen, ter oorzaake van haare gedaante in 't midden geen toesluiting kunnen maaken, en tevens zijdewaarts twee openingen over laaten, 't geen tot de dubbele sissing verëischt wordt. De andere onderscheidene werkingen, die op deeze plaats voorvallen zijn: de neusklank bij m, de zachte toesluiting bij b — de scherpe bij p — de scherpe sissing bij f, de zachte bij v, en de nog zachter bij de w.

Deeze derde graad van ruimer opening voor 't sisgegeluid, waardoor de w gemaakt wordt heeft hier plaats, omdat de grooter menigte van luchtdeelen in den hollen mond zo gereed niet hunnen uitgang tusschen de lippen kunnen neemen, of 'er kan een derde graad van opening

unanimiter creditur, Vocem efformari aërem per Laryngis rimam, solito plus coarctatam, expirando, exemplo desumto a Tibiis aliisque instrumentis pneumaticis, ubi aër sola canalis, quem transit, angustia sonorus fieri videtur. Verum rem aliter se habere sunt plures et non spernendae rationes quae mihi persuadent.

I. In instrumentis illis aër non tam a fistulae angustia, quam ejus aut dilaceratione, aut in motum tremulum celerrimeque undulantem coactione sonorus efficitur.

II. Experientia mihi constat aërem summo etiam conatu per Laryngem vel maxime coarctatum non reddi, nisi volentibus nobis, sonorum, cum alio modo expiratus parvo labore, et per rimam Laryngis multo patentiorem Vocalis fiat, quod sane juxta communem opinionem fieri haud posset.

III. Nobis multoties a Catarrho vocis usus plane pro tempore adimitur, licet Laryngis rimam pro lubitu contrahere possimus.

IV. Vox in demortuorum Larynge nulla arte excitari potest, quamvis Anatomicum quendam non imperitum Vocem mangonio quodam ementitum viderim.

V. Scire percuperem quanta rimae istius apertura ad Vocis formationem requiratur, diuturna enim observatione didici, nos, dum ut vulgo solemus, loquimur, sonum proferre quarta vel ad summum quinta a gravissimo, quem cantando edere possumus, distantem, qui tamen eadem Laryngis apertura, qua communiter respiramus, producitur. Hisce et similibus rationibus commotus aliunde Vocis origenem derivare tentavi.

Larynx ex quinque cartilaginibus constat, in sui medio rimam relinquentibus, quae non solum vinculis ligamentosis sibi invicem connectuntur, et mirando artificio inarticulantur, sed et diversis exiguorum musculorum paribus, Laryngi propriis, quibus ob nervos, a pari vago et intercostali, ut et a duriori nervi auditorii propagine acceptos, maximus cum Auribus, Oculis, Faciei partibus fere omnibus, cum Corde, Diaphragmate, Thorace etc. est consensus et vitale commercium, quique, ut ex ortus et insertionis modo patet, non nisi junctis viribus agunt, et ita, ponderibus suis aequilibrantibus, Laryngis rimam in eodem situ servant: quam tamen, non infiteor, mutarent, si modo hoc modo illud per seorsim agere posset.

Jam igitur superest, ut dicam, quod dum vocem edere cupimus, vitalem ex corde cerebroque characterem Laryngis musculis inspiramus, qui protinus in annexas cartilagines agunt, at quoniam eorum vis a cartilaginum renitentia superatur, et haec vicissim a musculorum activitate, Oscillatorius quidam tremulusque inde motus nascitur, qui aëri simul expirato impressus et eodem tempore pectoris imo et capitis

men het teken qu gebruikte om de uitspraak van kw, en het teken x om die van ks, te verbeelden: waardoor de c, de q en de x, alsöf 't bijzondere medeklinkers waaren, in den rang van het a, b, c. plaats hebben gekreegen; 't zijn egter noodelooze tekens.

VIII. Waarïn het onderscheid van ieder medeklinker voor ons gehoor bestaa.

Naar maate dat in 't maaken van het sisgeluid der medeklinkers veel tegenstand is van besloten luchtdeelen om voort te beweegen, moet de mededeeling van beweeging traager geschieden, en daardoor een hooger of laager trapswijze verandering van 't sisgeluid der medeklinkers gemaakt worden.

Ingevolge van dit is de trapswijze verandering in g, ch, k, en ng, die op de eerste plaats gemaakt worden, het laagste. Daaräan volgt die van de j, die op de tweede plaats gemaakt wordt. Nog wat hooger zijn ze die op de derde plaats gevormd worden, namelijk, r, l, n, s, z, d en t. Die van de vierde en vijfde plaats vinden in hunnen uitgang terstond de ruimte: zodat die de hoogste zijn, te weeten, f, v, w, m, b en p. Dus zijn 'er vierderlei voornaame trapswijze veranderingen van het sisgeluid.

In een tweede opzicht zijn ook de medeklinkers onder zich onderscheiden, namelijk in 't begin of den uitgang van de trapswijze verandering.

Sommigen hebben een sisgeluid, g, ch, j, l, r, s, z, w, v en f, en de anderen niet, als d, b, t, p en k.

De laatste soort is niets onderworpen als de trapswijze verandering, die traag gaat in d en b, maar snel in t en p, k en ch.

Het bijzonder sisgeluid van die van de eerste soort moet ook onderscheiden zijn in hoogte en laagte, voor zo veel bij de eene minder tegenstand van besloten luchtdeelen is om voort te beweegen als bij de andere. En dus aangemerkt zijnde, komen ze ons in de bovenstaande orde vóór, te rekenen van de laagte naar de hoogte: te weeten de eerste, g, het laagst, en de laatste, f, het hoogst.

Dus blijkt waarïn het onderscheid van ieder medeklinker voor ons gehoor bestaa.

IX. Aanmerking op de klanken ng, ch en nk.

De overlevering heeft ons een dubbeld letterteken nagelaaten, om den klank te verbeelden van de medeklinkers

ng en nk, zo als ze gebruikelijk zijn in de woorden ding en dank, en alle die woorden, daar de ng en nk in éénen lettergreep gevonden worden, in de hollandsche taal worden uitgesproken; en van den medeklinker ch, die in 't woord lagchen enz. koomt.

Hierdoor is het dat ieder in 't algemeen wordt aangemerkt als bestaande uit twee bijzondere medeklinkers, zulks dat zij ook in den rang van 't a, b, c niet geteld worden.

Bijaldien men egter zonder vooröordeel acht geeve op ieders klank, en hoe die gevormd wordt, zal men klaar kunnen vinden dat ieder een enkele medeklinker is, en ieder maar op één plaats gemaakt wordt.

't Is kennelijk te hooren, dat ng heel anders in het woord ding als in 't woord ingenomen gemeenlijk, (want het kan wel evenëens geschieden,) wordt uitgesproken.

In 't maaken van den agtersten klank, van de woorden ding en dank, die door ng en nk verbeeld worden, geschiedt geen zetting van 't voorste deel der tong op de 3de plaats, 't welk noodzaakelijk tot het maaken van den klank der n verëischt wordt: doch deeze toesluiting bij de ng en nk geschiedt op de eerste plaats, dat is, op dezelfde als die van de g en k, van welke de ng en nk niet verschillen als voor zo veel bij hun in de toesluiting, waaruit de klank van de g en k bestaat, een neusklank wordt bijgevoegd.

Uit deeze werking blijkt dat de ng en nk ieder zo zuiver een enkele medeklinker is als de n of m: want de eerste van deeze twee bestaat niet anders als uit een toesluiting die een d of t maakt, en van een neusklank verzeld is; en de laatste is niet anders als een b of p met een neusklank, zodat de ng is tot de k gelijk de n tot d of t, en de m tot b of p.

Dat de ch van de g niet verschilt, als voor zo veel de toesluiting voor het sisgeluid wat sneller, scherper en naauwer wordt genomen, en dat ze even zo eenvoudig gewrocht wordt als de g, en vervolgens een enkelde medeklinker is, kan de minste aandacht op de wijze hoe elk gevormd wordt, ontwijffelbaar leeren.

X. Waarom de medeklinkers geen' zangtoon aanneemen.

Doordien in 't vormen der medeklinkers de bepaaling zo naauw is, dat een gemaakte klankbeweeging niet kan

doorgaan, zonder tot een' anderen en nieuwen klank, te weeten dien van den klinker over te gaan, zo kunnen deeze medeklinkers nooit eenen zangtoon aanneemen.

In hoeverre nu zijn de gedachten over de letterklankvorming, door Ten Kate op deze bladzijden medegedeeld, nieuw? In hoeverre heeft hij slechts herhaald, wat vóór hem reeds was uitgesproken? Willen wij Ten Kate's kennis en zelfstandigen arbeid recht laten wedervaren en ook niet overschatten, dan dient vooraf een antwoord op deze vragen te worden gegeven.

Vestigen wij daartoe in de eerste plaats onze aandacht op de geschiedenis der klankkunde voor en tijdens Ten Kate.

Ernst Brücke wijdt daaraan het eerste hoofdstuk van zijne „Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute". Wij vernemen van hem, dat bij de Indiërs het physiologische deel der klankleer reeds in de oudheid eene hooge volkomenheid bereikt had; bij de Grieken schijnt dit minder het geval te zijn geweest. Later hebben de Arabieren zich veel en grondig met de klankleer bezig gehouden; het West-Europa van de middeleeuwen daarentegen kan op geene phonetische studiën wijzen.

Met den nieuweren tijd brak ook voor de klankkunde een nieuw tijdperk aan. Zij begon ook in West-Europa beoefend te worden, niet om haar zelve, maar met een bijzonder doel. De onderzoekingen van de Spanjaarden Pietro Ponce en Juan Pablo Bonet kwamen in de eerste plaats aan het doofstommenonderricht ten goede; daarom alleen speurden zij de letterklankvorming na.

Bij den geleerden bisschop Johannis Wallis, die den grondslag legde voor de physiologische klankleer in Engeland, en bij zijn tijdgenoot Johan Conrad Amman, een in Holland levenden Zwitser, stond dit practische doel niet zoo op den voorgrond, hoewel ook zij het niet uit het oog verloren.

Een geschrift van Pietro Ponce (overleden in 1584) over de wijze, waarop hij den doofstommen de weldaad der spraak deelachtig maakte, is nooit tot ons gekomen. Het oudste werk, dat wij over het doofstommenonderricht bezitten is Bonet's „Reduction de las letras y arte para enseñar a hablar las mudos. Madrid 1620". Om het tweede gedeelte ervan verdient dit werk in de historie der klankkunde genoemd te worden. Daarin wordt namelijk op een vijftiental bladzijden de positie der monddeelen voor elk der spaansche letterklanken beschreven.

quae instar Vocalium et Semivocalium pro lubitu produci et corripi possunt; vel Explosivae, quae subito et unico ictu quasi exploduntur. Sibilantes sunt *h*, *ch*, *s*, *sch*.

H non differt ab aëre, quem communiter per os apertum exspiramus, nisi quod in Laryngis rima paulo densius coarctetur.

Si fauces ope partis Linguae posterioris, in gibbum elevatae, ita arctantur, ut spiritus cum sibilo quodam vique erumpat, ex *h* fit Germanorum *ch*.

Si Linguae pars media leniter attollitur, et anterior ita Dentibus adaptatur, ut spiritus non nisi per Dentium instertitia tenui radio prodire queat, *s* inde formatur.

Si spiritui transitus, ob Linguam depressiorem, amplior est, *s* fit obtusius, quod Germani reddunt per *sch*.

F formatur, quando Labium inferius ita Dentibus superioribus applicatur, ut spiritui per eorum interstitia sit erumpendum.

G nimirum est *ch*, *z* est *s*, *j* est *sch*, *v* est *f*, nisi quod singulae, dum pronunciatur, leviusculum sonum habeant comitem, quare alteris illis fiunt leniores.

Explosivae nil aliud sunt quam Spiritus, qui vel in postrema vel in media, vel in anteriori oris parte coacervatus, et ab uvula per nares egredi prohibitus, subito exploditur. Sunt vel penitus mutae, nec soni quicquam admixtum habent, ut *k*, *t*, *p*: vel, at mitigandam asperitatem, cum levissimo quodam sono incipiunt, et lenius exploduntur, ut Gallorum *g*, si sequitur *a*, *o*, vel *u*, Germanis *d*, et ni fallor, Anglorum *th* et denique *b*.

Priores ita formantur: quando pars Linguae postrema firmiter admovetur palato, ut spiritus, quem interim expirare conamur, nec per os nec per nares erumpere possit, ex eo subito iterum laxato, fit *k*; si idem spiritus in media oris regione circa dentes aggeritur, ex eo relaxato fit *t*; quando autem spiritui, compressis Labiis in oris cavitate coacervato, solutis istorum repagulis, fores patent, *p* formatur.

Posteriores sunt totidem numero cum prioribus, eodemque modo formantur, praeterquam quod, cum eas profere cupimus, expirandi conatus minor est, easque cum sono obscuro, et, ob denegatum ei per os et nares exitum, brevissimo pronunciare incipimus: ita ex *k* fit *g*, prout Galli, Germani etc. id pronunciant, at Belgae eo carent: ex *t* fit *d*; ex *p* fit *b*.

Consonantes duplices sunt *x*, *z* vel *c* Germanorum, quando sequitur *i* vel *e*; Anglorum *j* et *g* ante *e* vel *i*" 1).

---

1) Het onderscheid tusschen eene hooge en lage stem verklaart Amman op

Voordat zoowel Prof. Wallis als Dr. Amman over de uitspraak der letters hadden nagedacht, in het jaar 1635, was te Delft reeds verschenen het: „Bericht Van Een Niewe Konst, genaemt De Spreeckonst: ontdect en beschreeven door Petrus Montanus van Delft, Bedienaer van Goots Woort in den Niewen Hoorn. Waerin verhandelt ende in 't licht gebracht wort, den rechten en tot nuu toe verborgen aert van alle uitspraec" enz. Evenals later Wallis (Praefatio 3) en Ten Kate verklaart dus ook Montanus zijn werk voor nieuw. Wij hebben in deze werken zelfstandige pogingen te zien, om tot hetzelfde doel te komen. Ook de inhoud der verschillende studies (die van Dr. Amman niet uitgesloten) geeft bewijzen te over voor hare oorspronkelijkheid.

Montanus had even als Wallis en Amman een practisch doel voor oogen. Hij had bespeurd „dat men tot noch toe oover al in de gemeene „Schoolen zoodaenigen wijs gebruicte in het leeren van de eerste begin-„selen en hulpmiddelen van alle weetenschappen en handelingen (naemelijc „het Leezen en Spelden) die zeer gebreckelijk en bezwaerlijc is, en daarom „had hij met grooten arbeit een Niewe Const bedacht en beschreeven, „daer in, neffens andere nutte dingen, de gronden zijn geleit waer door „men dit quaet lichtelijc can wech neemen, en zoodaenige middelen te „voorschijn brengen, die zelf de ongeleertste Schoolmeesters en School-„vrouwen connen aen de Cleinste Kinderen in 't werc stellen, om dezelve „met minder moeite in zeer weinich tijt, vaster en grondiger zulx te „leeren en oover zulx veel tijt te winnen, om die tot onderrechting in „de Godzaelichheit, en andere stichtelijke dingen te moogen besteeden".

Dat Montanus zijn doel bereikt zou hebben, mag op goeden grond worden betwijfeld. Niemand, die van den inhoud van zijn merkwaardig boek kennis heeft genomen, zal dit betwisten. De waarde er van ligt op een ander gebied, op dat der historische taalkunde. Om zijn werk, dat in veel opzichten afwijkt van Wallis' of Ammans geschriften, verdient Montanus eene eervolle plaats in te nemen in de voorgeschiedenis der phonetiek. Ook hem noemt Brücke niet.

Ontleenen wij aan dit bericht, omstandig maar omslachtig tevens, zooveel als noodig is om Montanus' gedachten over lettervorming te leeren kennen.

„Spreken is de voortbrenging van die Geluiden des Monts, welcke de „beteikende stof der Talen connen zijn (*bladz.* 1). De Spraeck is de Stem,

---

eenigszins andere wijze als Wallis (pag. 29 en 30). Hij zoekt dit wel in de breedte van den stemspleet, maar ook in de grootte en dikte der «Cartilaginum gutturalium».

„die tot beteikenende stof der Talen gebruict wordt (*bladz.* 5). De Stem „is een luchtasemend geluit, dat uit geen clanc, die buiten de keel haer „wesen crijcht, bestaende is. Ende verscheelt van de fleuiting: welc „mede wel een luchtasemend geluit is: maer uyt clanc bestaende, die „haer wezen buiten de keel crijcht" (bladz. 6).

Uitvoerig beschrijft Montanus het „asemtuich en het vormtuich", n.l. de werking der longen en vervolgens die deelen van het lichaam, welke tot de klankvorming medewerken. Daarvan zij alleen vermeld, dat Montanus in de keel onderscheidt: „1. De Knoc. 2. Het Beuitelton- „getje. 3. Het Lelletje, in 't Latijn Larijnx, Epiglottis en Columella". Aan den Bovenmond merkt hij op: „1. De Wortel. 2. Het Achtermidde. „3. Het Midde. 4. Het Voormidde of Tantvleis. 5. De blote Tanden. 1, „2 en 3 maken het verhemelte, ende de twe leste samen genomen „noem ic Tanden".

Ook de tong verdeelt hij in vijf deelen, welke met die van den bovenmond correspondeeren. Deze is onbeweegbaar.

„Geluit is zulk eene overgaende cracht, diens Stof weinich, en bijnae „geen plaetselijke beweeging hebbende, eevewel zelf een snelle tocht, „met vervolgens van de eene Stof inde andere haestelijc over te gaen, „en sich wonderlijc te verspreiden, doende is" (bladz. 25).

Het tweede boek der „spreeckonst" handelt over de letters. „Spreecletter „is Spraec, welc een Lettergront vervat. De Deelen der Enkelde Spreek- „letteren zijn drie: 1. Een Gront. 2. Een Voorcleefsel. 3. Een Naecleefsel.

„Een Lettergront is het voornaemste deel des Letters, daer haer „Form onscheidelijc meede vereenicht is. De Letters connen zonder die „niet bestaen. Den Gront is het hoochstluidende deel in de Letteren: „en dat, of inder daet, of in sommige alleen nae de pooging, als in „de *k*, *t*, *p*. Hij wort gevormt met des Letters Vorm, in zooveel als „se blijvende is.

„De Lettercleefsels worden veroorzaect door de verandering der „Vormen. Of door de Vormen in 't veranderen; door de toe- of af- „stapping der Vormen en de Aeseming ondertussen. Om deeze deelen „bij voorbeelt te vertoonen, zal den Leezer moogen letten op het „geluit, 't welc gehoort wort int uitspreeken van *sp* in *gesp*, tussen „de *s* en *p*, en ooc nae de verstomming van de *p* int aflaeten des uit- „spraecs: en zal daer door connen gewaer worden, dat in de *s* geruis „gehoort wort, voortcomende terwijl de Lippen oopen en stil staen, „'t welc haer Gront is. Daer nae zal hij connen vernemen, datter noch „een ander Geruis volgt, van 't eerste verschillende: 'twelc voortcomt „int toesluiten van de Lippen: waer van het begin, het Naecleefsel van

„de *f* is, ende het einde, het Voorcleefsel van de *p*. Nae deezen zal „connen bemerct worden, een verstomming, en pooging tot het geruis „alleen: 't welk den gront van de *p* is, en zoo lang duirt, als de „Lippen geslooten blijven. Eindelijc de Lippen ontsluitende, zal noch „connen een Gepuf gehoort worden: 'twelc het Naecleefsel van de *p* „is, int ontsluiten of afstappen van die Gesloten vorm, door den „Aesem die der dan uitberst, zijn weezen crijgende (*bladz.* 29).

„Ic heb mij verstout anders van deeze zaec te gevoelen als meest „alle andere. De geene die den aert der Letteren alderbest hebben „meenen te weeten, eñ op 't naewste te beschrijven, als Petrus Ramus, „Petrus Martinius, Alstedius, en veel andere, zeggen die te zijn: Sonos „in Syllabis individuos. Partes in dictionibus indivisibiles. Partes mini„mas Dictionum Prolatarum. Partes vocum quibus soni individui expri„muntur: alle daer in over een coomende, datse het rechte onderscheit „der Letteren stellen in de ondeelijkheit derzelver. Ic zeg, dat in de „Letteren wel driederlei deelen vallen aan te merken, die alle in eene „Letter dicwils gevonden worden".

Thans volgen verschillende indeelingen der spraakklanken. In de eerste plaats scheidt Montanus „de oopedeurige van de toedeurige" (sonoren en spiranten van explosieven, naar onze wijze van uitdrukking). De eerste kunnen weder zijn of vrij (de klinkers en *h*, *ch*, *f*, *s*, *g*, *z*, *v*) of verhinderd. Tot de laatste behooren de letter *r*, die door het trillen der tong een snorrend geluid heeft, en de *l*, „wier voornaemste Geluit „aen weeder-zijde van de Tonge ten monde uitgaet, door het tussen„staen van die, in tweeën gespleeten zijnde. Ic zeg haer voornaemste „geluit: om datter ooc eenich geluit door de oopen Neusdeur uitgang heeft.

„Het Geluit der toedeurige Letteren gaet ten monde niet uit. Zij „zijn tweederlei: 1. Oopeneuzige *ng*, *nj*, *n*, *m*. 2. Toeneuzige (door op„trekking van 't lelletje) of Gesmoorde *γ*, *d*, *b*, *k*, *t*, *p*".

Naar de groote der opening van de klankvormende engte onderscheidt Montanus smalle en breede letters.

„Smalle Letteren zijn de *hch*, *ch*, *f*, *s*, *k*, *t*, *p* en de *h*, *nh*, *ng*, *n*, „*m*, *l*, *r*, *aa* enz., wanneerze bij een of meer der voorige, in een „zelvde deel des Woordlits, en ooc wel andersins, worden uitgesproo„ken. Bree Letteren zijn de *hg*, *z*, *v*, *γ*, *d*, *b*. En de *h*, *nh*, *ng*, *n*, *m*, „*l*, *r*, *aa* enz., wanneerze bij de eerste in een zelvde deel des Woord„lits, en ooc wel andersins, worden uitgesprooken" (bladz. 162). 1)

1) De *ch* in *ik weech*, de *s* in *ic raes*, de *f* in *ic leef*, de *t* in *mont* luiden dikwijls tusschen breed en smal, en mogen daarom ook met *g*, *z*, *v*, en *d* worden geschreven.

Naar de plaats harer vorming onderscheidt verder Montanus de letters in: I. Keelletters, voortgebracht *a*) diep in de keel, bij den keelknok, *b*) voor in de keel omtrent het lelletje. Onder *a*) zijn te rangschikken *h*; onder *b*) *hch*, *hg*, *nh*; somtijds onder *a*) of *b*) *aa*, *oo*, *óó*, *γ*, *k* (bladz. 51, 160).

II. „Binnemontletteren", waartoe *a*) de verhemelteletters, *b*) de tandletters behooren. Tot de eerste brengt hij 1) de wortelletters *aa*, *óó*, *oo*, aan de wortel uitgesproken, en de *k*, *γ*, *g*, *ng*, *ch*, als zij bij eene der eerstgenoemde komen. 2) de achtermiddenletters *ae*, *eu*, *oe*, en de *ch*, *g*, *ng*, *γ*, *k*, als zij vereenigd zijn met eene der eerste drie letters. 3) de middenletters *ee*, *eu*, *oe* en de *ch*, *g*, *γ*, *ng*, *k*, met *ee*, *eu* of *oe* voortgebracht (bladz. 34).

III. Tandletters zijn *r*, *l*, *n*, *s*, *z*, *d*, *t* en verder *a*) Tandvleeschletters *ie*, *ue*, *uo*. *b*) Tandbeenletters *ÿ*, *ui*, *uoi*. *c*) Lipletters *uu*, *'uu*, *ou*, *f*, *v*, *m*, *b*, *p*. Niet altijd kunnen de grenzen bij deze verdeeling scherp getrokken worden. (bladz. 34.) 1)

„De derde gemeene Onderscheiding der Enkelde Letteren" (pag. 36) betreft de stemgaten. Zoo noemt Montanus die plaats in het strottenhoofd of den keelknok (vergel. pag. 160) „daer den Asem de inwendige Form „der Stem ontfangt. Of daer het wezen der Stem zijn oorspronc heeft. „Men can de stemgaten noch breder aldus beschrijven: Eén Stemgat „is, daer de Asem-muizen den Asem een opzettende cracht indrucken, („'twelc is de luidende Form) mits dezelve daer door te dringen of „trecken. De Stemgaten zijn twederlei: 1. Een Klincgat. 2. Een Ruisgat.

„Een Clinkgat is een Stemgat, in welke den Asem de inwendige „Form des clanxs ontfangt, uit den gladden doortocht door hetzelve.

„Een Ruisgat is een Stemgat, in welk de Asem een overzettende „cracht, of inwendige Form des Geluits ontfangt, door een steuitende „doortocht dieze daer door heeft. In elke Form is maer een Ruisgat. „Een Ruisgat can op alle plaetsen tussen keelknok en lippen wezen „(bladz. 14).

„Clinkers nu zijn, diens eenige Stemgat een Klinkgat is. Het zijn „*aa*, *ae*, *ee*, *ie*, *ÿ*, *uu*, *óó*, *éú*, *eu*, *ue*, *ui*, *úú*, *oo*, *óê*, *oe*, *uo*, *oi*, *ou*, „benevens *r*, *l*, *ng*, *nh*, *n*, *m*, *γ*, *d*, *b*.

„Ruisletteren zijn, diens eenige Stemgat een Ruisgat is, maar die „ook beide, een Ruis- en een Klinkgat, kunnen hebben, als de *h*, *ch*, „*hg*, *hch*, *s*, *f*, *k*, *t*, *p*, *g*, *z*, *v*. De *p*, *t*, *k* ruisen in haer Gront eigentlijc

---

1) De *ee* in *weerdich* b.v. worden dikwijls tusschen het achtermidden en het midden uitgesproken, waarom men haar met *ae* of *ee* kan schrijven (bladz. 163).

„niet, dewijle haer Ruisgat heel geslooten is. De reedenen, waerom ic „deeze evewel onder de ruisende tel, zijn deeze:

„Om dat de zoodaenige, hoewel ze in den Gront stom zijn, eevewel „ten aenzien van de cracht en pooging, die den Aesem doet om te „ruisen, mogen ruisende worden geheeten; ende ooc om dat dezelve, „wanneerze volcomen zijn, ooc inder daet ruisende zijn; wel niet in „den Gront, maer in haer aencleevende Deelen, voor of achter, of bei voor of achter.

„Langen tijt ben ik bekommert geweest, om te weten de rechte „Oorzaeken van 't onderscheit, tussen een Ruisend of Blazend en clin„kend of helder geluit, doch ben eindelijk in dit vermoeden gevallen, „daer meede ic meen de zaec getroffen te zijn, dat haer onderscheit „rijst, uit dat het eene veroorzaect wort, door een gladde, effen-ge„paste, snelle doortocht des luchts deur een engte: het andere door „een ongepaste, steuitende, en teegen-dringende doortocht des luchts „door eenige naewte of engte. Aldermerkelijxt canmen dit voelen, als „men het fleuiten metten Lippen, ende blaezen mette zelve, teegen „malcanderen vergelijct" (pag. 38).

Naar den stand der tong onderscheidt Montanus voorts bolle (of platte), holle en holachtige letters. Bij de eerste vertoont de tong in het midden eene verhevenheid. Het zijn *aa*, *ae*, *ee*, *ie*, *ij* en soms *uu*, met *h*, *ch*, *f*, *s*, *g*, *z*, *v*, *r*, *l*, *ng*, *n*, *m*, *γ*, *d*, *b*, *k*, *t*, *p*, wanneer ze met een der voorgaande klinkers worden uitgesproken.

Holachtig zijn *óó*, *eu*, *eú*, *ue*, *ui*, *úú*; Hol *oo*, *oe*, *óé*, *uo*, *uoi*, *ou*.

Genoemde consonanten zijn een van beide, naar gelang zij met deze of gene vocalen verbonden zijn. 1)

Het onderscheid, dat gewoonlijk gemaakt wordt, tusschen open en gesloten letters vindt Montanus minder juist (bladz. 40).

„Alle klinkletters kunnen of met eene hortende, of met eene staege „cracht worden uitgesproken". Ziedaar de vijfde onderscheiding (bladz. 44).

Montanus zegt ervan: „(aengaende het eerste,) dat het onderscheit „van Snapping en Staechheit in elc Geslacht der vrijclinkers valt: zal „mij misschien wel lichtelijc toegestaen worden, in eenige van die plaets „te hebben, naemelijc in de *i* en *u*: Naedien al van outs eenige veran„dering in elc van die bespeurt is, zonder nochtans recht te weeten „wat, en daerdoor van die twee vier gemaect, te weeten *i*, *j*, *u*, *w*: „Maer te zeggen, dat in alle andere, als in de *aa*, *ee*, *eu*, *oe*, enz. gelijc „onderscheit is, en daeroover elc tweederlei te zijn, een Vocael en een

1) De *e* in *sterf* klinkt vaak tusschen plat en holachtig in, waarom zij met *e* of met *eu* kan worden geschreven (pag. 163).

„Consonant: en dat de *i* en *u* achter een vrije Klinkletter gestelt, zoowel „een Consonant comt te weezen, als wanneer ze voor staet, zal zeer „vreemt schijnen. Eevewel zal dit blijken uit de volgende Reedenen.

„I. uitet gehoor. Want let naew, op 't geluit van de eerste en de „tweede vryje Klinkletter, in deeze Woorden *haach*, *heer*, *wijt*, *uut*, „enz.; en gij zult bevinden, dat, hoewel beide de Klinkers in elc woort „van eenderlei geslacht en vorm zijn, de eerste nochtans snappende en „hooger, de tweede staech en laeger, luidende te weezen: en datter een „gelijc onderscheit tussen beide is, alsser in *ji* en *wu*, tusschen de *i* „vocael en *j* consonant, *u* vocael ende de dubbelde *w*, bevonden wort.

„II. uit datter zoo veel minder Cleefletteren of Consonanten in een „Woordlit connen coomen, alsser van deeze bijgevoecht staen. Want „daerder achter yder Snapclinker wel vier Aencleevers connen gevoecht „worden, en canmen achter eene Staechklinker, maar drie: en achter „twee Staechklinkers, maar twee uitspreeken. Als achter *e*, canmen „eentoppich bijvoegen *rfst*, *herfst*, maer achter *ej*, zalmen ten hooch„sten maer drie, en achter *eej* en *eew*, maer twee connen voegen: en „zoo met alle andere. Waer uit crachtelijc volcht, dat *j* in *ej*, en de „leste *e* met een *j* in *eej*, ook de leste *e* en *w* in *eew*, geen Vocaelen, „maer Consonanten zijn. Want waerenze Vocaelen, zoo en zoude door „haer teegenwoordichheit, de bijvoeging van eeveveel Consonanten, „niet verhindert worden.

„III. uit de verlenging der Woorden. Want gelijc in *zitt* — *zitten* de „tweede *t* van éénen aert is met de eerste: zoo ooc in *schreij* — *schreijen*, „*kouw* — *kouwe* de leste *j* en *w* mette naest leste. Maer de leste *j* en *w* „zijn Consonanten: en volgens dien ook de naestleste.

„IV. uit de Omkeering der Woordleeden.

„V. Daer can in yder zaec, maer eene weezentlijke Form zijn. Maer „int geluit eens Vocaels, is de weezentlijke Form van een Woordlit. „Dien volgende en machcher maer een in een Woordlit coomen.

„Ook de Aencleefsels zijn in staege en snappende, in consonanten en „vocaelen te onderscheiden" (pag. 45).

De laatste onderscheiding is gegrond op de plaats, die de letters in het woord innemen; of zij voor- en achtercleefsels hebben, dan of zij vrij staan (pag. 47).

In de volgende hoofdstukken bespreekt Montanus letter voor letter en wijst aan elk nog eens hare plaats aan. Somtijds weifelt hij, zooals bij de *h*, door hem wel onder de ruischende keelletters gerangschikt, maar die toch volgens hem niet zelden als „een Ruisclinkende Keel„letter, wellicht als een Staege vryje Verhemeltletter wort uitgesproo„ken" (pag. 51).

„De Snap-*ae* en Staege-*ae* zijn veeltijts saemengevoecht, en worden „dan beteikent met *ae*: als in *aerde*, uitgesprooken nae gelijkheit van „'t geblaet der schaepen: alwaer de eerste Spreekletter, beteikent met „*a*, een Snap-*ae* is, en de tweede, beteikent met *e*, een Staege-*ae*".

De *éé* (in *eew*, *eer* o. a.) is eene platte, vrijklinkende middenletter.

Eene holachtige vrijklinkende achtermiddenletter gebruiken de Gelderschen (volgens Montanus) in veel woorden, die wij met *a* spreken; evenzoo de Zwitsers en andere Duitschers. Men brengt dien klank voort „wanneer men maer en poocht in een holle gestalte tussen *oo* en *oor* „en *eu* in *leur* een vryje clanc voort te brengen, met minder te gaepen, „ende de tonge achter nae 'tverheemelte ondieper te verheffen als in „*oo*, en meer te gaepen, en dieper het plat van de tonge achter te „verheffen als in *eu*".

Bij eene zuivere, niet naar de schrijfwijze gebogen uitspraak hebben wij dezen letterklank, niet staag maar snappend, in woorden als *werp*, *orgel*, *morgen* of *mergen*. Deze snappende letter komt ook voor in het Fransche woord *neuf* (negen); in *neuf* (nieuw) echter hoort men zoowel een stagen als een snappenden klank (pag. 56).

Eu is eene middenvorm; snappend in *deuit* bijvoorbeeld (eene verbinding van snappend *eu* en stage *ui*), staeg in de tweede grondletter van *beul*, *leugen*.

De *ó*, *óó* in *oor*, *los*, *kool*, *roof*, *geloof*, enz. is holachtig; de *o*, *oo* in *dorst* en *kooken* o. a. is hol.

De *oe*, voor *ch*, *g*, *k*, *f*, *v*, *m*, *p*, is eene achter-middelletter, mits zij „niet met *ou*, maer anders, op zijn Delfs, uitgesprooken wordt".

De *oe*, voor *j*, *s*, *z*, *l*, *r*, *n*, *d*, *t*, is eene middelletter.

Bij de *g* wordt neffens den klank een geruisch gehoord, maar dit geruisch is van geheel anderen aard als dat van de *h*. Daarom is de schrijfwijze *gh* af te keuren. Het geruisch van de *h* ontstaat in de keel, dat van de *g* aan het verhemelte. Dit gaat samen met den klank, terwijl de *h* gehoord wordt voor of na het geluid van eene letter.

Ue (in *buer*, o. a.) is niet de lange *u*, „want al de geluiden die in *u* „eindigen, verlengen in onze spraec met *wen*, en als men het geluit „van *ue* wil verlengen, geschiet hetzelve alleen met *u* daer bij te „voegen" (pag. 67).

Montanus kent geen woorden, waarin *uo* voorkomt. Alleen, zegt hij, „bevinde ic, dat de Woorden daer 't geluit van de holachtige *ue* „in comt, somtijts, en van sommige, zoo hol uitgesprooken worden, „dat daer in geen holachtige *uen* maar deeze Holle *uon* gehoort wor„den. Zoo dat de Leezer, om deeze niewe Letteren uit te spreeken,

„en onderscheidelijc te hooren, hem de Woorden daer *ue* in comt, „voorstellen mach: en die, met de Lippen zeer saemen te trecken, en „de tonge meer nae den gront te buigen, voortbrengen.

„De staege *j*, alsse bij een holle Snapklinker gevoecht wort, is „een holle tandbeenletter. In *Jooden*, *ik roej*, is de *j* merkelijc ver-„schillende van de *j*, die in *Joost*, *ooilam* en in *eijeren* gebruict wort, „dewijle geene Hol, en deezer eerste hol-achtich ende de tweede plat „luiden (pag. 69).

„De *u* kan zijn:

„1. Plat. Snappend in *hut*, plat uitgesprooken; staeg in *wee*, „*quaet*, *eew* en overal daerze met een platte vrijklinkende „Snapletter vereenicht is.

„2. Holachtig. Snappend in *hut*, holachtig uitgesprooken; staeg „in *woort*, *dwors*, *mou* en overal daerze met een holachtige „Snapklinker vereenicht is.

„3. Hol. Snappend, als de eerste letter van *ou* in *dou*, enz.; staeg, „als de tweede letter van *ou* in *dou*, enz. en overal, daerze „met een holle Snapklinker vereenicht is, als in *gezwommen*, „*wonder*, *ic woude*.

„De *w*, niet de *v*, is de Consonant of Meeluidende *u*. Want alsmen „de Woorden in *u* eindigende verlengt, zoo en geschiet dit niet met „*v*, maer met *w*. *V* is een Lipruisclincker, en moet daerom van de „vrye Snapklinkers verschillen (pag. 71 e. v.).

„Al isset zaecke, dat tot noch toe de *erren* en *ellen* maer eenderlei „zijn erkent: zoo heeft mij nochtans de reeden, ende de bevinding „geleert, die in veelderlei Soorten te bestaen, ten deele in de Spraeken „gebruikelijc, ten deele niet (pag. 76).

„De Engelse uitspraeck van de *g*, daer geen *e* noch *i* aen en volcht „is die van een Verhemelt-smoorklinker (= *explosief*). Deeze hoor ic ooc „in eenige gemengde Woorden van onze Tael: als in *Hekboot*, *slikbot*, „enz. die men wel zoo uitspreect, dat de *k* des ongemengden woorts „eenichsins schijnt in γ verandert te zijn, door de verbinding met *b*: „gelijc om dezelve reeden in *zidbanc*, *handboom* de *t* verandert is in *d* „en in *coobbrood*, *loobbaen* de *p* in *b*. En noch klaerder in *'k doe*, „*'k ben* daer de *k* ganselijc schijnt verandert te zijn in γ; eeven gelijc „de *s* beteikenende *des*, in een *z*; en de *t* beduidende *het*, in een *d* „verandert voor dezelve Letteren" (pag. 80).

De *d* in *Dieu* en *plumadje* is een gesmoorde Tandvleeschletter, gevolgd door eene stage *j*.

Dat *ae*, *eu*, *oe*, *ch*, *ie*, *ue*, *ui*, *ng* enkelvoudige klanken zijn, bewijst Montanus uitvoerig (pag. 53, 57, 60, 61, 65, 67, 68, 77).

Tot dusver beschouwde Montanus de letters op haar zelf. In het vijftiende hoofdstuk van het tweede boek verklaart hij „te zullen han- „delen van de Onderscheidingen derzelver, nae de Eigenschappen die „daer in bevonden worden, wanneerze als Stof van andere Spraec „aengezien worden"; en daarna verdeelt hij de letters, waaruit een lettergreep bestaat, naar de hoogte van haar geluid, in zes trappen: I de vrijsnapklinkende, zijnde de snappende *áa*, *óo*, *oo*, *áe*, *éu*, *óe*, *eu*, *oe*, *ée*, *ie*, *úe*, *úo*, *ij*, *úi*, *úoi*, *uu*, *úu*, *óu*. II de stage klinkers *aa*, *óo*, *oo*, *ae*, *éu*, *óe*, *ee*, *eu*, *oe*, *ie*, *ue*, *uo*. III *r* en IV *l* en de stage *ij*, *ui*, *uoi*, *uu*, *úu*, *ou*. V *ng*, *n*, *m*. VI *g*, *z*, *v*, *γ*, *d*, *b*, *ch*, *s*, *f*, *k*, *t*, *p*, *h*.

Die van de eerste soort „luiden in de Woordleeden booven al de „andere letteren. Dat de onder II genoemde van de Naestoppertrap „zijn, blijct, uit datse in eenich Woordlit coomende, altijt neffens de „Opperletteren staen, zonder tussecoomen van andere". De letters der drie volgende trappen, onder III, IV en V genoemd, „worden altijt „buiten de voornoemden letteren van hooger trappen gestelt in de Woord- „leeden, en binnen alle de andere, die van laager trap zijn. De letteren, „van éénen trap zijnde, en connen achter malkanderen niet wel volgen, „of alsset geschiet, de eene bijnae zoo wel binnen staen mach als de „andere, voornaemelijc de *w* en *l*".

De letters van de laatste soort hebben altijd haar plaats buiten de andere. Anders „en connen se niet staen, zonder in zulken woordlit „ veeltoppicheit te veroorzaeken. Datse alle van eenen trap zijn, blijct „uit dat die in een woordlit neffens malkanderen coomende, in geen „éénen stant en worden gevonden, maer een zelvde alsnuu binnen, als- „dan buiten. 'T welc niet geschieden en kan met de geene die van „verscheide trappen zijn. Sommige Letteren van een zelvde trap teegen „malcanderen vergeleeken, verschillen noch eenichsins in hoochte „haers geluits." Zoo luidt de *ng* hooger dan de *n*, en deze weder hooger dan de *m*.

Door deze verdeeling wenscht Montanus de oude gebrekkige onderscheiding in Vocalen, Semi-vocalen (Liquidae en Nasalen) en Mutae (Tenues, Mediae, Aspiratae) te vervangen (pag. 86).

De laatste letters van betoonde syllaben of eenlettergrepige woorden worden, volgens Montanus, in schrift niet juist weergegeven. Phonetisch moest men schrijven: „*ic werr*, *ball*, *minn*, *witt*, *gaaa*, *roww*". Dit blijkt, zegt hij (pag. 97),: „I uitet gehoor, wanneer men zulke „Letteren teegen andere vergelijct: als de leste van *brouwer* en *ic wer*, „*brobbel* en *bel*, *droesem* en *stem*. Tussen welke niet alleen verschil „in de hoochte, maer ooc in de lengte, klaerlijc kan worden gehoort:

„en alzoo de eerste van elc paer, enkel, maer de tweede dubbel be-„vonden te zijn. II uit datter twee eenvormige Letteren in zulke Woorden „neffens malkanderen gevonden worden, wanneer ze verlengt zijn met „een Woordlit: als te zien is in *werren*, *hellen*, enz. Daer uit volgt, „dat die twee eenvormige letteren welke in de verlengde woorden „tot twee Woordleeden hooren, in de onverlengde, onder een woordlit „vervattet zijn, en alzoo saemen een lange letter maeken: dewijle den „aert van onze verlenging is, dat het verlengde van het verlengsel „geen letter en ontfangt, maar wel een mededeelt: Als in *wandelen*, „*rispen* te bespeuren is. Want daerin, de *l* noch de *p*, de verlengde „niet bijgevoecht, maer wel afgetrocken, en tot de verlengsels eens-„deels oover gevoert zijn aldus, *wande len*, *ris pen*. En volgens dien, „gelijc *wandelen*, *rispen* van *wandel*, *risp* en niet van *wande* en *ris* „coomen: alzoo ook *werren* van *werr*. III Dit wort noch versterct, doordat „de Hoochduitsen gelijc ooc de Engelsen in haer deeze lange Letteren „dikwils uitdrucken: als in *komm*, *herr*, en *all*, *nett*. Hierbij zoude „men noch konnen voegen, dat bij ons de *ck* en *jj* schriftelijc ge-„bruijct worden, als in *dick*, *Meij*. Maer dewijle die twee onverstandelijc „wel zoo dikwils qualijc, als recht gebruict worden, isser niet veel bewijs uit te haelen".

De tweeklanken, („schilvormige, tweeasemige, dubbelde letteren",) worden o. a. onderscheiden in voorsnappende en voorstage. Van de eerste zegt Montanus (pag. 98): „daer van en wordender naew andere „gebruict, als diens Staechklinker een *j* of *w* is. En zulke vind icker „meede in 't gebruic: *aj*, *oj*, *ej*, *euj*, *oej*, *aw*, *ow*, *ew*, *euw*: waervan „de *aj*, *ej*, *aw*, *ew*, platte, de *oj*, *euj*, *ow*, *euw* holachtige en de *oei* „een holle is. Van welke men Voorbeelden heeft in *becaeit*, *doit*, „*arbeit*, *deuit*, *moeit*, *snaut*, *out*. De *ew* noch de *euw* en hebben wij in „onze Hollantse spraec niet; maer de Braebanders, zoo ic wel gehoort „en onthouden heb, spreeken het woord *uuwe* en meer andere met *ew* „uit. De Hoochduitsen, Latijnen en Grieken spreeken de *euw* en ooc „wel de *ew* in *teutsch*, *euge*, *Europa*. Hier is oovergeslaegen de *aej* of „*ęj* die ik meen van de Braebanders gebruict te worden in *gij*, *mij*: „en ooc wel van de Noorthollanders, in alle woorden daer wij *ej* ge-„bruiken, zeggende voor *goetheit*, *goedhęjt*.

„Ic heb terstont gezeit, datter naew andere in 't gebruic en zijn, „dan die tot een Staege Letter de *j* of *w* hebben: geevende te kennen, „datter noch andere connen zijn: gelijc icker ooc een bespeurt heb, „die bij ons in de gemeene spraec zeer gebruikelijc is, en is de *ea*, „dewelke men uitspreect in veel woorden, die anders met *ee* geschreeven

„worden. Als in *zeep*, *kleet*, enz. die van de gemeene man met *ea* worden „geuitet, aldus: *zeap*, *kleat*. Deeze wort ooc van de Engelse veel ge- „bruict: *great*, enz.

„De Voorstaege coomen mette voorgaende in alles over een, behalven „datse omgekeert zijn. Gelijker nochtans onder geene zijn die in een „staege-*oa* eindigen: zoo gis ic datter hier zijn die daer mee beginnen, „die dan met *h* beteikent worden".

Mn, *ft*, *tr*, enz. beschouwt Montanus alle als tweeklanken.

„Schilvormige, tweeasemige, driedubbelde letteren" (drieklanken) noemt Montanus de volgende klankverbindingen: *aij*, *eij*, *eij*, *oij*, *euij*, *aww*, *eew*, *oww*, *euww*, *aaj*, *aej*, *eej*, *ooj*, *iej*, *óoj*, *euj*, *oej*, *aaw*, *aew*, *eew*, *iew*, *jaa*, *jae*, *jee*, *jie*, *juw*, *joo*, *jęu*, *jeu*, *jui*, *juw*, *jóo*, *joe*, *jou*, *waa*, *wae*, *wee*, *wie*, *wij*, *woo*, *woe*, *woo*, *wóo*, *wew*, *jaj*, *jej*, *joj*, *waw*, *wew*, *wow*, *weuw*, *eaj*, *eaw*, *waj*, *wej*, *jaw*, *jew*; (*maai*, *waej*, *kleeike*, *bieiken*. *hooi*, *meui*, *booi*, *blaaw*, *blaew*, *leew*, *niew*, *gebeuw*, *kleajken* (zooals sommige zeggen), en *schreaw* (voor *schreew*).

In het derde boek bespreekt Montanus de woordleden of lettergrepen, welke zijn „Uitspraecen, welke een vrijje snapklanc begrijpen. Een „neevegaende soorte der Woordleeden vormen de clanken als de laetste „van deze regel: Ic sprac den stommen aen; zijn antwoort was „mm mmm" (pag. 112).

Onder meer vinden wij in deze afdeeling eene uitvoerige bespreking der Grammatische Figuren (zie ook pag. 136 en volg.). Hier etymologizeert de schrijver volop op den klank af. Doch vaak raadt hij niet ongelukkig.

De woorden worden in het volgend hoofdstuk aan de orde gesteld. „Een Woort is een uitspraec, welc een Opperwoordlit begrijpt. Een- „leedige Woorden hebben wij der in onze spraec meer als twee duizent „en zeevenhondert: die elc noch verscheide verandering hebben, een- „leedich blijvende, en onder dit getal niet gerekent" (pag. 131).

Met eenige opmerkingen in de beide laatste boeken over de woorden, als zinsdeelen beschouwd, besluit Montanus zijn uitvoerig „Bericht".

Vermelden wij ten slotte, meer ter wille der volledigheid dan wegens de belangrijkheid, dat somtijds in onze oude grammatica's en orthographieën (in een inleidend hoofdstuk over de letters of wel in verspreide opmerkingen) over de vorming van letterklanken gesproken wordt.

Eene letter, zegt Moonen, is een ondeelbaar deel van eene rede, een bijzonder geluid hebbende. Hoe grooter de keelopening, hoe helderder de klank eens klinkers is. De *a* wordt met meest open keel voortgebracht; haar klank is dus het helderst.

De verdeeling der letters is steeds dezelfde. Men onderscheidt vocalen en consonanten, en de laatste weder in halfklinkers en (harde of zachte) stomme klinkers.

De klinkers zijn die letters, welke met of zonder de hulp van medeklinkers een lettergreep kunnen uitmaken. Zij worden voortgebracht door blazing (Winschooten 12). De medeklinkers hebben uit zich zelf geen klank, maar krijgen hun klank van de klinkers. (Twespraack 13, Moonen 3, Sewel 2, Nederd. Spell.)

D. B. V. worden wat slapper dan *P. T. K.* uitgesproken; dat is het onderscheid tusschen die verwante klanken (Leupenius 15).

Ziedaar alles, wat onze grammatici vertellen over de wijze, waarop de letterklanken ontstaan. Voorts stellen zij zich tevreden met eene oppervlakkige, meestal onjuiste waarneming van den stand van tong en lippen bij het uitspreken van een letterklank. Op al deze bepalingen is sterke invloed der Latijnsche grammatici, als Quintilianus, Priscianus en andere, waar te nemen. Deze worden ook dikwijls aangehaald.

Dat eenige bepalingen ten voorbeeld van alle strekken.

„*G* koomt met eenen sterken aessem uit het midden van den mont „omtrent het gehemelte voort; heeft een blazend geluid" (Moonen 6).

In strijd daarmede verklaart Leupenius (pag. 16), dat de *g* met een sterken adem uit de keel voortkomt.

„Twede vocael is *e*, een die in de uitspraec kleine maht hebben, tzelve „thonende haer laf voorkomen, daer zij nohtans boven onder t' monts „gehemelt door lettel wints geboren wart/ met lansem den mont en „lippen t' openen" (Nederd. Orthographie 44).

„*O*, een van de vroomste, starcste wel klijnckende vocalen na *a* „rijst voor uit den mont die zelve mannelic en rondelic openende/ „niet zonder die lippen en mont eerlic te rouren en stil te beblazen" (Nederd. Orth. 52).

„De *s* is een sterk geblaes" (Moonen 11).

Eenige opmerkingen over hetgeen de grammatici aangaande sommige letters vermelden mogen hier nog volgen.

Willekeurig vaak, soms grillig vermakelijk, zijn de definities van Joost Lambrecht. Alleen wat hij van de *g* zegt, is wellicht meldenswaard. „*G* werd ghepronuncieerd tweasins/ te weten voor *a, o, u* „ghelijc offer en *h* tusschen stonde/ tdicke ende platte van der tonghe „achter teghen tverhemelte van den monde. Maar voor *e*/ ende *i*/ zo

„medeluidse ghelijc *i* consonant voor de vocalen doed". (de Heuiter 47 en de Nederd. Spell. ontkennen, wat Lambrecht zegt. Zie ook Twespraack 35.)

En Pontus de Heuiter, noch Winschooten, noch Moonen, noch Sewel, zij mogen al meer woorden bij hunne verklaring gebruiken, lichten ons beter over de letterklanken in. Vreemde epitheta ornantia kennen ook zij vaak aan de letters toe, om den aard daarvan uit te drukken. Zoo heet de *r* eene hondsletter. De *i* noemt Winschooten schraal en vies; bij de Heuiter echter is zij eene „vrouweletter om minlic te spreken".

Met het oog op de spellingkwestie, die in dezen tijd opnieuw aan de orde gesteld is, is het niet onaardig te lezen, wat Winschooten in het jaar 1683 schreef over de uitspraak en schrijving van *sch.* Hij schrijft (pag. 21): „Wat dan het onderscheid der spelling *s* en *sch* in het „midden en het einde der woorden belangd, ons gevoelen is, dat veele „woorden, niet alle, beeter met een *s* als *sch* geschreeven werden: „want wie twijfeld daaraan, dat men veele woorden nu flaauwer uit„spreekt, als wel voor heen: en dat men, lettende op de uitspraak, „eer sal hooren *vleesselijk* als *vleeschelijk*; *vissen* als *visschen*; *vlees* „als *vleesch*; *vis* als *visch,* en diergelijke woorden meer; wij besluiten „dan dat daar de *sch* in het spreeken weinig of niet gehoord werd, „en bij veele buiten gebruik is, dat men daar veiliglijk de *sch* missen „mag; dog men moet wel letten, dat de *s* in sommige woorden ver„dubbeld werd: gelijk wij zien in *vissen, wissen*; en zoo ons geoorloofd „was ons gevoelen vrij uit te spreeken: Soo souden wij durven voor„seggen, dat de *sch* in *menschen, wenschen* en diergelijke woorden, „met der tijd meede sal veranderd werden in *ss*, schrijvende en spree„kende *menssen*, *wenssen*". Reeds voor hem bepleitte Pontus de Heuiter (pag. 87) de schrijfwijze *mens,* en ook door Ten Kate werd ze verdedigd. (Zie zijne aanmerkingen op de spraakkunst van Moonen.)

De *ij* gold steeds voor de lange vocaal bij de korte *i.* De *x* werd door Moonen (pag. 15), Sewel (pag. 30) en voor hen door Winschooten (pag. 24) verworpen. De *q* daarentegen namen zij in bescherming. Met *c* en *q* verklaart Ten Kate de *x* voor een onnoodig teeken.

Ng is niet de enkelvoudige klinker van Ten Kate (Moonen 7).

Over de *ch* en de *c* liepen de meeningen uiteen. Volgens Leupenius dient zij om, aan *h* voorafgaand, deze eene sterke uitblazing te geven; overigens kan zij even zoo goed gemist worden als de *q*. Sewel (pag. 9) wilde de *c* houden voor *e* en *i*; Moonen vond haar ook daar onnoodig. *Ch* is bij Sewel éène enkelvoudige letter; Moonen beschouwde haar als *k* + *h*. (Cf. Twespraack 35).

Tusschen de zachte en scherpe *o* en *e* werd scherp onderscheiden.

Ook de *oe*, *eu* en *ie* werden tot de tweeklanken gerekend. Alleen Moonen beschouwde *ie* als het teeken voor den langen *i*-klank. Hij nam in onze taal de volgende twee- en drieklanken waar: *ai*, (in *klai* o. a. voor *klei*), *au*, *ei*, *eu*, *oe*, *ou*, *ui*, *aei*, *aeu*, *eeu*, *ieu*, *oei*, *ooi*. Leupenius o.a. rekende ook de *ae* in *waereld*, *haeren*; *w* en *z* onder de tweeklanken 1).

Trachten wij nu, na ons van den inhoud hunner geschriften op de hoogte te hebben gesteld, de resultaten, waartoe Ten Kate's onderzoek hem bracht, te vergelijken met die, waartoe voor hem Ds. Montanus en Prof. Wallis kwamen en eenige maanden na hem Dr. Amman komen zou. Wij nemen Ten Kate's stuk als leiddraad voor onze vergelijkende beschouwing.

Reeds dadelijk openbaart zich geen klein verschil in de definitie van de stem en in de bepaling van de plaats, waar zij gevormd wordt. In zijne meening, dat de stem ontstaan zou door eene persing der lucht tusschen het keelklapken en den mond der luchtpijp, staat Ten Kate alleen. En Montanus en Wallis en Amman stellen den oorsprong van het stemgeluid in de „rima Laryngis", de stemspleet. „Si inter „loquendum tremula fiat Laryngis et Trachaeae concussio (nempe propter „tensionem) fit aperta Loquela", zegt Wallis 2), en Amman is het met hem eens, maar deze schrijft de trilling aan eene andere oorzaak toe

---

1) De volgende spraakkunsten zijn voor deze bladzijden nagezien:
Joas Lambrecht. Nederlandsche Spellynghe. ed. 1550.
Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst. ed. 1614.
Pontus de Heuiter. Nederduitse Orthographie. ed. 1581.
(Adrianus Verwer). Linguae Belgicae Idea. ed. 1707.
W. A. Winschooten. Letterkonst. ed. 1683.
A. Moonen. Nederduitsche Spraekkunst. 2de dr. 1719.
J. Nyloë. Aanleiding tot de Nederduitsche Taal. 3de dr. 1723.
Nederduydsche Spellinge. ed. 1612.
W. Sewel. Nederduytsche Spraakkonst. ed. 1708.
A. L. Kok. Ontwerp der Nederduytsche Letterkonst. ed. 1649.
J. Duykerius. Schouburgh der Needer-Duytsche Letter-, Spel- en Leeskonst. ed. 1696.
P. Leupenius. Aanmerkingen op de Nederduitsche Taale. ed. 1653.

2) Wat hij daarop over de oorzaak van het fluistergeluid laat volgen, is niet waar. (Zie hiervóór pag. 82.)

dan aan het uitademen der lucht „per Laryngis rimam, solito plus coarctatam".

Later (in 1711) is Ten Kate tot beter inzicht in de stemvorming gekomen, toen hij van Wallis' en waarschijnlijk ook van Amman's geschrift had kennis genomen.

In de „Aanleiding" (I, 141) lezen wij namelijk de volgende verklaring er van, welke in hoofdzaak met die van Wallis, Montanus en Amman overeenkomt.

„Bij eene vrije ademhaling' word de Lucht zonder beklemming uit „de Longe door de geopende Longepijp, en verder door Neus en Mond „uitgedreven: maer even gelijk hij, die op eene Hautbois of eene Fluit „blaest, het Geluid niet in zijn' Mond maekt, maer tussen 't Rietje „of op het Fluiten-tongetje waer op de wind breekt, zo geschied ook „de Klank-making nogte in de Longe nogte in de eigentlijke Longe-„pijp; dog het eerste werktuig, dat daertoe bequaem is, zijn de twee „kraekbeenige binnen-lipjes, die boven-aen even onder 't keelklapje, „bij het Strotten-hoofd van de Longepijp, geplaetst zijn, en welke in „het toeknijpen een schreef maken van gedaente omtrent als de schreef „van een Rietje bij een Hautbois. Zodra deze Tollenaer, (dit toeknij-„pende kraekbeen meen ik) den uitgang zo digt beprangt en bepaelt „houd, dat de uitgedrongene Lugtdeelen niet tolvrij zonder inbuiginge, „door konnen, zo word wel vooreerst een zeker Geluid of Klank-„beweging daer door gewrocht, maer tot nog toe niet genoeg bepaelt „in allerhande Toon of Toon-verandering".

Aangaande de toonsterkte, door Ten Kate van de grootte der keel-opening afhankelijk gesteld, zegt Wallis echter: „quatemus Pulmo majori menorive violenta spiritum extrudit, unde vox evadit (caeteris paribus) magis minusve fortis". Ook omtrent de oorzaak van de hoogte eens toons zijn de meeningen verdeelt. Oordeelt Ten Kate, dat een klank zijn toon van bepaalde hoogte eerst achter in de mondholte ontvangt, Wallis en Amman zoeken de oorzaak in de wijdte van de stemspleet, en vervolgens in de „diversa Cartilaginum gutturalium magnitudo et crassitia" of in de engte en lengte van de luchtpijp. Deze kan namelijk verkort of verlengd worden door de beweegbare Larynx. Zijn bezwaar tegen hunne verklaring, dat hij grondt op de „stevigheid van de kraekbeenige ringen onzer strottepijpen" heeft Ten Kate (Aanl. I 141) uiteengezet.

In het strottenhoofd, niet bij het keelklepje, is volgens Wallis en Amman de oorzaak der heeschheid te zoeken en deze zou bestaan in het te vochtig worden van de Larynx (pag. 29 bij Amman.)

De definities van eene zware en eene schelle stem, een zuiver en een glad geluid vermeldt alleen Ten Kate; dat hij het ook noodig oordeelt

om de reden te melden van de klankloosheid der uitademing, staat met zijne bepaling van de stem in verband.

Eene omschrijving van het woord *letter* geeft Ten Kate niet, hoewel ze niet overbodig zou geweest zijn. (Zie hiervóór pag. 82, 88, 93, 94.)

In het begin van het zevende hoofddeel leert Ten Kate, dat alle onderscheid in de letterklanken (volgens het voorgaande hoofdstuk alleen het verschil in de klanksterkte uitgenomen) ontstaat in de mondholte. Zijne definitie van de stem leidde hem tot deze noodzakelijke gevolgtrekking. Montanus, Amman en Wallis wisten beter. Dank zij hun juister inzicht in het ontstaan der stem, kenden zij het onderscheid tusschen letters met en zonder stemtoon, tusschen *p*, *t*, *k*, *f*, *s*, *ch* aan de eene, en de overige letters aan de andere zijde. (Wallis, pag. 5, 6. Montanus, pag. 15, 36. Amman, pag. 62, 68, 71, 72, 76.)

Ten Kate behoudt de oude verdeeling der letters in klinkers en medeklinkers. Ook Wallis en Amman namen haar van de Grammatici over. De laatste echter waarschuwt den lezer om deze groepen niet streng van elkander te scheiden (pag. 60). In Montanus' systeem is er voor zulk eene splitsing geene plaats. Wel gebruikt ook hij den naam *klinker*, maar dit in den zin van *stemtoon hebbende* (pag. 36).

De gedachten van Ten Kate over het wezen der klinkers en de oorzaak hunner verscheidenheid (IV, V, X) zijn volkomen nieuw. Hem komt de eer toe, het eerst op de resonatorische werking der mondholte en daardoor op het wezenlijk onderscheid tusschen de klinkers te hebben gewezen. Hij alleen spreekt van een geleidelijken overgang van den eenen klinker tot den anderen, naar de volgorde *i*, *e*, *a*, *o*, *u*. Amman schreef nog slechts (pag. 62), in navolging ook van Wallis,: „Vocales sunt vox diversa tantum oris apertura modificata", en „vocalium prima est *a*, omnium maxime simplex, clavis Alphabeti". Ten Kate breekt met de gewoonte om van *a* uitgaande de klinkers te beschouwen. En ook Ten Kate is de eenige, die zich nimmer tevreden stelt met de vermelding van den noodigen stand van tong en lippen voor de uitspraak van eenige letter, maar die ook tracht de vraag te beantwoorden, waarin het verschil der letterklanken voor ons gehoor bestaat. (VII en VIII van Hoofdstuk VIII.)

Vergelijken wij de indeeling der klinkers naar de plaats van hunne vorming bij Ten Kate, met die, welke Montanus, Wallis en Amman geven, dan valt dadelijk in het oog, dat wij bij hem missen eene afdeeling lipletters. De ronding der lippen bij het uitspreken van *oo*, *eu*, *uu*, *oe* beschouwt Ten Kate als eene bijkomende omstandigheid, waarvan hij de verklaring geeft, en niet als een wezenlijk verschil. Ook spreekt hij niet van de palatalen, want *ie* en *ee* mogen niet zoo

ver in den mond hun ontstaan hebben als *oo* en *oe* bijvoorbeeld, de eerste klank, (die, welke het meest naar voren wordt uitgesproken,) wordt niet verder dan aan het midden van tong en gehemelte gevormd.

Verder geve dit lijstje een overzicht hunner indeelingen.

WALLIS.

Gutturalen 1) *a* (in *fall*) *o* (in *holly*) *e* (in *vertue*) *o* (in *some*) *u* (in *burn*).

" AMMAN. — *a.*

MONTANUS. — *a*, *o* Wortelletters. 1) *ae*, *eu*, *oe* Achtermiddenletters.

WALLIS.

Palatalen *a* (in *bat*, *same*) *e* (in *these*, *the*, *there*, *beast*, *receive*, *sell*, *read*) *i*, *ie* (in *fit*, *friend*, *feet*.)

AMMAN.

Dentalen *e*, *i*.

MONTANUS.

Middenletters *ee*, *eú*, *oe*; Tandvleeschletters *ie*, *ue*, *uo*; Tandbeenletters *ij*, *ui*, *uoi*.

WALLIS.

Labialen *o* (in *one*, *those*), *u* (in *foot*, *full*, *would*), *u* (in *muse*).

AMMAN. — *o*, *u*.

MONTANUS. — *uu*, *ou* 2).

Ten Kate: aan het midden van het verhemelte *ie*, en verder, telkens meer naar achteren, de scherpe *i* en *ij*, zachte *e*, harde *e*, *a*, harde *o*, zachte *o*, harde *u*, *eu*, *uu* of *ue*, *oe*.

In de tweede plaats dient hier gelet op den stand van de tong ten opzichte van het gehemelte, waarop Ten Kate bij zijne onderscheiding der vocalen den nadruk legt. De tong, zegt hij, welke in haar midden bij de *ie* het gehemelte sterk nadert, verwijdert zich daarvan telkens verder bij het achtereenvolgens uitspreken van *e*, *a*, *o*, *u*.

Wallis spreekt hiervan weinig. „Aëre moderate compresso", zegt hij bij alle vocalen en bij de palatalen: „concavum palati, elevato linguae medio, minus redditur, quam in gutturalibus proferendis; sunt que hae

1) Montanus merkt op, dat de grenzen niet altijd scherp kunnen getrokken worden. (Zie bij hem ook pag. 163.)

2) (in summo gutture seu posteriori linguae et palati parte.)

in triplici gradu, pront concavum magis minusve contrahitur. Quae diversitas fieri potest vel fauces contrahendo, vel linguae medium ad anteriores palati partes elevando."

Volgens Amman verkeert bij *a*, *o*, *w* en *u* de tong in den toestand van rust en vertoont zij bij *e* in haar midden eene verhevenheid, welke hooger wordt bij *i*; en Montanus zegt: „de tong staat in haar midden bol (of plat) bij *aa*, *ae*, *ee*, *ie*, *ij*, somtijds bij *u*; holachtig bij *óó*, *éu*, *eù*, *ue*, *ui*, *uu*; en hol bij *oo*, *oe*, *uo*, *oe*, *uoi* en *ou*".

In hoofdzaak dus heerscht in dit opzicht bij Ten Kate en Amman overeenstemming.

Amman geeft nog nadere aanwijzing betreffende de voortbrenging der klinkers, namelijk de volgende:

„*a*, *o*, *u*, 1. Lingua dentium inferiorum marginem vel non vel leviter attingit;

2. vox nec ad dentes, nec ad labia notabiliter impingit.

e, *i*, 1. Pars linguae anterior utrinque caninis dentibus inferioris maxillae aliquantulum obnititur.

2. vox leniter diductis labiis ad dentes modice diductos impingit.

Pronunciando *a*, *e*, *i* vocis meatus minus redditur".

Het verschil tusschen *e* en *i*, *o* en *u* verklaart Amman anders dan Ten Kate. Hij zoekt het in het meer of minder samentrekken der tanden of der lippen.

Eene afzonderlijke onderscheiding in open en meer of min gesloten klinkers, vooral door Wallis streng doorgevoerd, maakt Ten Kate niet.

Hetgeen deze zegt over den klanktoon en het getal der letters (onder VIII, IX, X en V, VI van het volgend hoofdstuk) wordt bij geen der anderen gevonden; integendeel, en Wallis (pag. 16) en Amman (pag. 53, 78) ontkennen, dat er geen meer letters kunnen zijn, dan de door Ten Kate genoemde.

Over de dubbelklinkers kunnen wij hier kort zijn, aangezien Amman ze wel vermeld, maar niet noemt, en zoówel Montanus als Wallis de door Ten Kate genoemde tweeklanken, even als de door hem niet vermelde op *u*, als samenstellingen van een klinker en den medeklinker *j* of *u* beschouwen.

Dat *ae* (bij Ten Kate niet genoemd), *eu*, *oe*, *ie*, *ui* (door Ten Kate onder de tweeklanken gerekend), *ue* 1), *ch* en *ng* enkelvoudige klanken beteekenen, wist reeds Montanus, en ook Amman liet niet na te wijzen op de enkelvoudigheid van *eu* en *oe*, en op het verschil tusschen klank

1) Montanus hoort in *ue* een anderen klank dan in *uu* (zie hiervóór pag. 99).

en teeken bij *ui*, dat Ten Kate niet opmerkte. Zij kenden echter niet het door Ten Kate gemaakte verschil tusschen *ij* en *ei*. De eerste was voor hen nog de lange of dubbele *i*, alleen maakte Amman de opmerking: „Belgae autem plures *y* pronunciant tamquam *ei*" (pag. 65). Montanus reeds verklaarde dit aangaande de Brabanders (pag. 98) 1).

Op het onderscheid tusschen *ie* en de lange *i* vestigde alleen Ten Kate de aandacht; en dat *u* de korte *eu* voorstelt, is eveneens eene vinding van hem. De *eu* noemde Amman een gemengden klinker „ita pronunciata, ut vocis transitus, lingua dentibusque ad pronunciandum *e* compositis, augustior reddatur, et ita *e* cum *u* unican at mixtam vocalem constituat".

Voorts zij voor de lengte en kortheid der letters verwezen naar Wallis, bladz. 17 en Amman, bladz. 69 en 72, waar zij deze eigenschappen ook toekennen aan de consonanten (*p, t, k* uitgezonderd), en naar het, in menig opzicht van het gemeen gevoelen afwijkend, hoofdstuk uit Montanus, waarin de predikant over de snappende en de stage letters handelt (bl. 43).

Hebben de medeklinkers in zich zelf geluid? Neen, zeiden de Grammatici; ja, verzekert Ten Kate; ja en neen, beweren Amman, Wallis en Montanus, die tusschen betoonde en niet betoonde consonanten onderscheid maken.

Het onderscheid tusschen de sonanten en consonanten stelt Ten Kate in de verschillende wijze, waarop hare klank gevormd wordt. Hij staat in deze meening alleen. Amman oordeelt het kenmerkend voor de vocalen, dat zij „sunt vox, diversa tantum oris apertura „modificata". En Montanus schrijft (bladz. 86): „Aengaende de gewoon- „lijke onderscheiding in Vocaelen en Consonanten, ende der Conso- „nanten weeder in Semivocales en Mutas, welke geacht wort der Let- „teren aert te verklaeren, die en is eigentlijc geen onderscheiding, „welke de natuer der Letteren in haer zelven aengemerct, bekent „maect, maer daer door alleen eenige eigenschappen van die willen „aangeweezen worden, welke zij hebben, wanneer ze als stof der „Woordleden worden aengezien".

Wallis spreekt van Mutae (*p, t, k*), semimutae (*b, d, g*), semivocales (*m, n, ng*), en Aspiratae (*f, v, w, th, s, z, l, r, ch, h, g, j*). Amman verdeelt de letters in Vocalen, Semivocalen en Consonanten. Tot de tweede soort behooren *m, n, ng, l* en *r*. De consonanten zijn of sibilantes (*h, ch, s, sch, z, j, v, f*), of explosivae (*p, t, k, γ, d, b*).

---

1) Zie pag. 117 dezer dissertatie.

De verdeeling der consonanten naar de plaats van hun ontstaan is bij de vier genoemde schrijvers, op weinig uitzonderingen na, dezelfde, zooals uit het volgende lijstje blijkt:

	Ten Kate.	Wallis.	Amman.	Montanus.
1. Keel			*h.*	*h, k, g.*
2. Achterste helft van 't verhemelte	*g, ch, k, ng, nk.*	*γ,k,g,ng,nk,ch,h,j.*	*j,nk,ng*1),*ch,g,k.*	*γ,h,g,ng,k,ch.* } afhang. van de volgende vocaal
3. Midden van 't verhemelte . . .	*j.*			*γ, g, ng, k, ch.* } afhang. van de volgende vocaal
4. Iets meer naar voren	*r.*	*r.*	*r.*	
5. Begin tandvleesch	*l, n, s, z, d, t.*	*t, d, th, n, s, z, l.*	*n, l, s, z, j, t, d.*	*t, d, n, r, l, z, s, j,* óf tandvleesch- of tandbeenvormen, naar gelang van de volgende vocaal. *r* en *l* kunnen ook op eene andere plaats gevormd worden (bl. 76).
6. Onderlip en Boventanden . . .	*f, v.*		*f, v.*	
7. Tusschen beide lippen	*b, p, m, w.*	*b, p, m, f, v, w.*	*m, b, p.*	*f, v, m, b, p.*

Voor de *h* kan Ten Kate geene bepaalde plaats aanwijzen, omdat zij noch consonant noch vocaal is, maar slechts eene schielijke versterking der stem. Dit komt niet overeen met hetgeen Amman zegt (pag. 73): „*h* omnium consonantium est simplicissima, non enim differt ab aëre, „quem per os apertum exspiramus, nisi quod in Laryngis rlma paulo „densius coarctetur; est communis materia *ch*". Ook Wallis beschouwt de consonant *h* in verband met *ch.* (pag. 39.) Hij schrijft: „Si vero „pinguius (*dan bij de ch*) exeat spiritus et minus compressus (ob „laxiorem linguae positionem et latiorem exitum) formatur *H*".

Evenmin als deze, stemt Montanus het toe, dat de *h* geene letter zou zijn. Men vergelijke de bladzijden (pag. 51, 52), welke hij aan de *h* wijdt.

Dat Ten Kate de consonanten in de tweede plaats verdeelt naar de wijze, waarop zij worden voortgebracht, is niet iets bijzonders. Ook Montanus, Wallis en Amman scheiden de medeklinkers in „interceptae et compressae". Hunne indeeling vertoont, met die van Ten Kate vergeleken, naast kleine punten van verschil groote overeenkomst. Volgende tabel make dit duidelijk.

1) *ng* en *nk* „in immo gutture".

	Ten Kate.	Wallis.	Amman.	Montanus.
m, n, ng, nk.	Volkomen sluiting; grootste deel der lucht door den neus; achterste doorgang tusschen tong en huig opgetrokken en verengd.	Spiritus intercipitur; totus vel pars praecipua ad nares dirigitur. Ex varia uvulae positione.	Spiritus in itinere suo multum infringitur. Vox regurgitans, per nares egredi coactus, ex varia uvulae positione vel diversis motibus linguae.	Volkomen sluiting; lucht door den neus, tengevolge van den stand van het lelletje en dien van het beweegbaar zachte gehemelte.
r.	I. Onvolkomen sluiting. II. Enkele trilling.	I. Spiritus, arcte compressus, exitum (aegre licet) invenit. II. R formatur, si extremitas linguae d vel n pronunciaturae, introrsum flexa spiritum exiturum forti quidem et frequenti concussione verberet.	I. Spiritus in itinere suo multum infringitur. II. R formatur dum pars linguae mobilior oculi ictu aliquoties palato alliditur, iterumque inde resilit. Ita vox motu oscillatorio fluit refluitque et subsultim effertur.	I. Door een beletsel (het einde der tong) wordt de doortocht der lucht eenigszins verhinderd. II. De lucht, pogende die hindering te weren, doet het hinderende trillen.
l.	I. Als bij *r.* II. Dubbele sissing, ter wederzijden van de tong.	I. Als bij *r.* II. L formatur, si literas d vel n prolaturus, spiritum a latere (sive altero, sive utroque) in buccam leviter emittat, et per buccarum anfractus ad aperta labia, adjuncto etiam linguae tremore.	I. Als bij *r.* II. Vox non nisi exilo radio juxta linguae latera erumpere possit.	I. Als bij *r.* II. Haar voornoemde geluid gaat aan wederzijden van de tong ten monde uit. Eenig geluid gaat door den neus.
p, t, k.	Toesluiting volkomen.	Spiritus intercipitur.	Spiritus, qui, coarcervatus, subito et unico ictu quasi exploditur.	Volkomen sluiting.
b, d, γ.	I. = *p, t, k* II met zwakker uitbarsting en flauwer afsnijding.	= *p, t, k,* sed spiritus inter nares et fauces aequaliter divisus.	= *p, t, k,* sed expirandi conatus minor est, easque cum sono obscuro et ob denegatum ei per os et nares exitum brevissimo pronunciare incipimus.	= *p, t, k,* doch I. met stemtoon en II. met breeder, slapper afsluiting.
h, ch, s, f,	I. Als bij *r.* II. Eene doorgaande, effen sissing (*h* uitgezonderd).	I. Als *r* I. II. Aspiratio *k, t, p.* F subtilior (per rimulam oblongam) seu pinguior	Sibilantes formantur ex aëre seu *h* quodam, in aliqua oris parte compresso et per angustiam ex-	„Deese hebben een ruisgat, dit is een stemgat, in welke de asem een overzettende cracht des

8

	Ten Kate.	Wallis.	Amman.	Montanus.
		(per rotundum quasi foramen). *S* et *ch* subtiliores, *h* pinguior.	sibilato, ut sunt *h*, *ch*, *s*, *f* (pag. 73).	geluits ontfangt, door een steuitende doortocht dieze daerdoor heeft. (bladz. 15.)
g, j, z, v, w.	I. en II. als voorg. III. als bij *b, d, g*. II. *W* heeft ruimer opening voor het sisgeluid dan *v*.	I. als *r* I. II. Aspiratio *γ*, *d*, *b*. *gh*, *z*, *v*, subtiliores. *j*, *w* pinguiores. (*Th* Eng. aspiratio pinguior litterae *t* et *d*.)	I. als voorg. II. Singulae leviusculum sonum habent comitem. *W* est *v* rapide at fortiter pronunciatum. *J* (*n.l. de Hollandsche j*) et *ÿ* et *i* sunt una eademque vocalis; *j* rapidius tantum pronunciatur, ut cum sequente Vocali Diphtongum constituere queat.	I. als voorg. II. als *b*, *d*, *g*. II. *J* en *w* zijn gelijk aan *i* en *u*.

Montanus spreekt verder nog van bolle, holachtige en holle consonanten, naargelang zij aan bolle of holle vocalen voorafgaan; en bovendien worden door hem de letters ook in verband met hare omgeving beschouwd 1). Eene onderscheiding in „Stellingslaute" en „Gleitlaute" werd het eerst door hem gemaakt.

Uit het voorgaande kan blijken, welke rang aan Lambert ten Kate onder de phonetici van zijn tijd toekomt, doch daartoe mag onze critiek zich niet beperken. Zij moet ook Ten Kate's absolute waarde trachten te bepalen. Gaan wij thans hiertoe over.

Dat het de stembanden zijn, die, als zij door spierwerking worden gespannen en door de uitstroomende lucht in trilling gebracht, de stem voortbrengen, is eerst na hem ontdekt 2). Ten Kate wijst als de plaats der stemvorming het strotklepje aan, dat bij achterwaarts buiging de stempleet bedekt. Waarom hij juist deze plaats

---

1) Cf. met dit gedeelte van Montanus' werk: «Prof. W. L. van Helten, Over de verscherpte uitspraak van zachte en de verzachte uitspraak van scherpe stomme consonanten in het normale Nederlandsch». Taal en Letteren, V pag. 229—237.

2) Dodart (Mémoires de l'Acad. de Paris, uitgegeven in 1703 en in 2de uitgave in 1719) had in 1700 in de Parijsche academie een zeer belangrijk onderzoek over de banden, die op de stem invloed moesten hebben, in extenso medegedeeld. Eerst Ferrein (Mémoires de l'Acad. a[0] 1741, pag. 418) heeft de stembanden als oorzaken van stemgeluid nauwkeurig beschreven en hunne waarde juist aangegeven.

noemt? Uitgaande van de veronderstelling, dat de stem haar ontstaan dankt aan eene geprangde uitpersing der lucht, moest de uit de longen komende lucht op haren weg eene engte ontmoeten, en deze moest door middel van het keelklapken gevormd worden, „want anders is daaromtrent niets dat prangen kan". De mogelijkheid, dat ook de afstuiting der luchtdeelen het stemgeluid kan baren, wordt door Ten Kate terecht ontkend.

Wij zagen reeds, dat Ten Kate van deze beschouwing is teruggekomen, en toen den oorsprong der stem in de stemspleet heeft gesteld.

Aangezien nu werkelijk bij een verengden doorgang der lucht (doch deze heeft plaats tusschen de stembanden) het stemgeluid ontstaat, bevat hetgeen Ten Kate zegt van het hooger worden van de stem en van de uitademing (VIII) wel waarheid, mits men de daar genoemde werking in de stemspleet tusschen de stembanden plaatst.

Van de heeschheid en schorheid, sterkte, gladheid en zuiverheid, zwaarte en schelheid der stem, kent Ten Kate de ware oorzaak niet.

Doch merkwaardig en nieuw tevens is Ten Kate's behandeling der klinkers in het zevende hoofddeel. Met andere woorden zegt hij hetzelfde als Prof. Sievers („Grundriss" I, 277): „Die Vokale im gewöhnlichen „Sinne des Wortes sind reine Stimmlaute, deren Verschiedenheit durch „resonatorische Einwirkung des verschieden gestalteten Mundraums „auf die Stimme bedingt sind. Beteiligt sind bei der Bildung des „Resonanzraums die Zunge und die Lippe".

Reeds konden wij opmerken, dat hetgeen Ten Kate zegt van de plaats, waar de letterklanken hunne verandering ondergaan (pag. 70), niet geheel waar is; (men denke slechts aan de *h*).

Wat Ten Kate in dit verband van de tong zegt, is echter juist.

Men hoort den *i*-klank bij den hoogsten stand van den rug der tong, terwijl bij de uitspraak der *oe* de tong van voren laag ligt, maar haar achterste gedeelte is opgeheven.

De tusschenvocalen vormen een geleidelijken overgang, zoodat bij de middelste, de *a* „der Mundcanal durchgehends mässig geöffnet ist; die Zunge entfernt sich nicht viel aus ihrer Indifferenzlage". (Sievers. Phonetik. Aufl. II. 65, 66, 68. — Eldar. Spreken en Zingen. 3de dr. 54—58.)

Spreekt men de klinkers achter elkaar uit in de volgorde, door Ten Kate genoemd, dan, zegt hij naar waarheid, wordt de doorgang niet slechts ruimer telkens, maar ook lager. Telkens wordt hij meer achterwaarts verplaatst, totdat men „de bepaaling agter aan de tong „op het uiterste komende", de *oe* maakt. *i* en *e* ontstaan dus verst vooraan; *a*, *o*, *u* meer achteraan; gene zijn de *front-*, deze de *backvowels.*

Uit de volgorde der vocalen blijkt, dat hij reeds gebroken heeft met de

gewoonte, om uit te gaan van de *a*, „daer deze om haere heerlicke kracht die hoochste, eerste plaets" zou toekomen. (Nederd. Orthographie 41.)

Reeds Ten Kate ging bij zijne studie der vocalen van de eindpunten der vocaalrij *u*—*i* uit en vandaar schreedt hij voort naar het midden, *a*, langs *o* en *e*. (cf. Sievers. 65.)

Van de werking der lippen bij *o*, *oe*, *u* meldt Ten Kate de ware reden. Terecht schrijft hij verder aan *i* een hooger toon toe dan aan *u*, aan *e* dan aan *a*, enz.; het is ook waar, dat daarin het onderscheid der klinkers voor ons gehoor bestaat. Dat de toon van een klinker onafhankelijk is van den toon, die zijne lucht bij de intrede in de mondholte heeft, is voorts eene even juiste opmerking (cf. Sievers. 66) als die, dat iedere klinker bij alle zangtonen kan gemaakt worden.

Met hetgeen hij zegt over het aantal klinkers pleiten deze regels voor Ten Kate's juiste waarneming en helderen blik.

Het verschil tusschen de zachte en scherpe *e*, *o* en *u* heeft Ten Kate niet recht gevat, hoewel zijne opmerking er over juist is.

Tot de tweeklanken rekent hij te veel en te weinig klankverbindingen. Ten Kate meende eene slotconsonant *w* te hooren in de plaats van de eindvocaal *oe* bij *blauw* en *koud*, of voor de *u* bij *leeuw* en *nieuw*. (Zie Aanl. bl. 120.) De *ui*-klank is verder geene samenstelling van den *u*- en *i*-klank, en dat *ij* en *ei* onder de diphtongen te rekenen zijn volgens de ontleding van Ten Kate is niet zeker. (Zie Eldar t. a. p. bl. 59.)

Ten Kate neemt in dit stuk twee *ij's* aan, een klinker en een tweeklank. In de „Aanleiding" doet hij dit niet; daar spreekt hij slechts „van „den Scherpen Lang-Klinker *ij*, als bij *mijn* en *lijden*, mits dat men *ij* uit„spreeke, volgens Geméén-Landse Dialect, dog niet volgens de Rijn- en „Amstellandse, waer in ze klinkt eeven als de tweeklank *eij* of *ei*, nogt' „ook niet als de plat-Rotterdamse, waer in ze bijnae even eens luid „als de *ie*"; wel zegt hij verder „indien men agter de zagte *e* onmid„delijk den klank van onzen scharpen *i* liet volgen, zo zow men een „Twéé-klank of Dubbelklinker maaken, die in geluid weinig verschillen „zow van onzen Lang-Klinker *ij*".

Op het verdere gedeelte van dit hoofdstuk valt geene andere op- of aanmerking te maken, dan dat hij, en terecht, aan het teeken *u* nu eens de waarde eener korte *eu*, dan die van eene korte, scherpe *ui* toekent. Tusschen de korte en lange vocalen bestaat echter een qualitatief verschil, dat grooter is dan het tijdsverschil in hare uitspraak, waarvan Ten Kate alleen spreekt.

Waarom wij geene korte, zachte *uu*, *ie* of *oe* zouden hebben, vernemen wij uit de „Aanleiding" (bladz. 117), waar Ten Kate schrijft: „De moeilyke „voortdrijving van Klank, ter oorzaake van de groote ruimte in den

„Mond, en engen doorgang tussen de Lippen, laet niet toe, dat deeze „Lang-klinkers *uu* en *oe* gemakkelyk en tevens kort werden uitge-„sprooken: zoo belet ook de uitnemende engte tussen Tong en ver-„hemelte, dat de lange *ie* geen eigen' Kort-klinker heeft" 1).

Onder *ie-* en *oe*-klanken echter kan men wel degelijk langere en kortere onderscheiden, al worden beide door hetzelfde teeken weergegeven.

Hetgeen Ten Kate in het begin van het laatste hoofddeel als het kenmerkend onderscheid tusschen klinkers en medeklinkers aangeeft, is verkeerd. Hij kent aan de werking van het strotklepje bij de uitspraak een aandeel toe, dat daaraan niet toekomt. Toch is Ten Kate's poging tot verklaring van het door hem waargenomen klankverschil niet onaardig uitgedacht.

Dichter bij de waarheid komt Ten Kate bij de aanwijzing van het verschil tusschen de medeklinkers, waarbij hij dadelijk wijst op tweeerlei onderscheiding, naar de plaats en naar de wijze van vorming. Op Ten Kate's vermelding der articulatiepunten, die men in onze taal kan onderscheiden, met de consonanten, die op elke plaats gevormd worden, behoeft thans nog geene groote aanmerking gemaakt te worden. Alleen zij hier opgemerkt, dat de explosieve *g* en de *k* nu eens aan het zachte, dan aan het harde verhemelte worden gevormd. Met de oorzaak ervan heeft reeds Montanus dit verschijnsel gekend. Dat de *h* in deze indeeling niet past, zag Ten Kate goed in; dat zij een sisklank is, die tusschen de stembanden zijnen oorsprong heeft, wist hij nog niet. De *m*, *n*, *ng* en *nk* kende hij als neusklanken; ook de stand van tong en verhemelte bij de voortbrenging van eene nasaal heeft hij, schoon niet geheel juist, waargenomen 2). Doch in zijne meening, dat de deelneming van den neus aan de klankvorming het eenige verschil tusschen nasalen en explosieven is, vergiste hij zich.

Mogelijk was in de zeventiende eeuw de *w* eene lip- en geen tandlipletter. Tenminste zoowel Ten Kate als Amman en Montanus zwijgen van de deelneming der tanden aan hare voortbrenging.

Bij hetgeen Ten Kate zegt van de medeklinkers met onvolkomen toesluiting, dus van de consonanten met uitzondering van de nasalen

---

1) Op de volgende bladzijde van de «Aanleiding» merkt Ten Kate op, dat tusschen den Rijn en Noord-Holland de scherpe *e* en *o* als de zachte wordt uitgesproken.

2) Cf. Aanl. I. 175 o., waar Ten Kate aan het beweegbaar zachte gehemelte terecht een groot aandeel toekent in de afsluiting of verbinding der mond- en neusholten. Die opmerking ontbreekt in zijne verhandeling.

en explosieven, houde men in 't oog, dat men in plaats van de „voor- en nasissing" kan lezen: „de klank der consonanten", opdat men deze sissing onderscheide van de spiratie der spiranten, die, naar de terminologie van Ten Kate, ook een sisgeluid is.

Eene dergelijke aanmerking als bij de nasalen met betrekking tot de explosieven is ten opzichte der spiranten bij de *l* en *r*, en ook bij hetgeen Ten Kate van de zachte en scherpe medeklinkers zegt, te maken. Voorts is de trilling, die bij het uitspreken der *r* plaats heeft, niet enkel. Juist daarentegen is de laterale articulatie der *l* door Ten Kate opgemerkt.

In hoofdzaak is de verdeeling der medeklinkers, die Ten Kate in de Nederlandsche taal hoorde, goed. Dat hij zich niet tevreden stelt met de bestaande, van de Latijnen overgenomen indeeling, maar explosieven en spiranten naar haren aard onderkent en scheidt, pleit voor de nauwkeurigheid zijner waarneming.

Onjuist, met hoeveel zorg het ook bewerkt zij, is het hierop volgend betoog, dat de Nederlandsche taal zou beschikken over alle mogelijke medeklinkers. Kende hij de Engelsche *th* niet, of de juiste uitspraak der Fransche *g* in *grand*? Evenmin als bij de vocalen, wijst Ten Kate het rechte verschil aan, dat ons gehoor bij de verschillende consonanten waarneemt. De oorzaak daarvan is, dat hij klank en toon niet naar behooren onderscheidt.

Ng, nk en *ch* rangschikt Ten Kate met recht onder de enkelvoudige letters. Tusschen *ng*, *nk* en *g* (niet de spirant), bestaat dezelfde verwantschap als tusschen *n* en de dentale-, *m* en de labiale explosieven, n.l. deze, dat zij op dezelfde plaats gevormd worden. Doch daarom is bijv. de *m* nog niet „niets anders als *b* of *p* met een neusklank".

Dat onze *g* eene spirant en niet explosief is, was voor Ten Kate reeds ook door Montanus (zie vooral bij hem pag. 80) 1) en Amman (pag. 75) opgemerkt. Doch wil Ten Kate de Fransche *gu* voor *e* en *i* uit drukken, dan gebruikt hij ook het *g*-teeken, zonder eenige opmerking.

Bij *betoonde* consonanten kan men spreken van zangtoon (= stembandentoon). Maar de resonancetoon der mondholte wordt alleen bij de klinkers gehoord. Dat heeft Ten Kate niet ingezien.

---

1) Den klank, door *k* voorgesteld in *bakboord*, *'k doe* e. z. v. hield Montanus voor de, in onze taal een eigen teeken missende, stemtoonhebbende zachte explosieve *g*. Prof. P. J. Cosijn daarentegen heet deze *g* toonloos. Cf. «Taal en Letteren». II. 94, 237, 312.

HOOFDSTUK IV.

Lambert ten Kate's Oeffen-Schets over het vereisch der Dichtkunst beneevens eenigen van haare Bijzondere Deelen.

Mr. Hieronymus van Alphen had in zijne „Theorie der schoone kunsten en wetenschappen, 1778", zich zeer ongunstig over onze dichters uitgelaten. Hij had daarmede, zoo oordeelde onder velen ook Rhijnvis Feith, aan de vaderlandsche kunst en wetenschap onrecht aangedaan. En toen Feith eenige jaren later (in 1782) zijne verhandeling over het heldendicht zou uitgeven, achtte hij dat eene geschikte gelegenheid om op het onbillijke in Van Alphen's critiek te wijzen. Had deze zijne landgenooten van onkunde in den versbouw beschuldigd, en beweerd, dat hunne dichterlijke taal aan zuiverheid en kieschheid veel te wenschen overliet, Feith meende dat oordeel niet beter te kunnen weerleggen, dan door te wijzen op den verdienstelijken arbeid van Lambert ten Kate en Balthasar Huydecoper. (Verhandel. Heldendicht. pag. 1, 2.)

Huydecoper's dikwijls zoo juiste opmerkingen over maat en rijm, gemaakt naar aanleiding van plaatsen uit Vondel's vertaling van Ovidius' Metamorphosen of wel zijne vertaling van Q. Horatius. Flaccus. Dichtkunst (uit het jaar 1737) stonden Feith hier voor den geest.

Dat Ten Kate reeds eene schets van de verstechniek geschreven had, waarom hij met dubbel recht tegenover Van Alphen's beschuldiging kon worden genoemd, wist Feith niet. Deze wees alleen om zijne verdiensten voor de taalstudie op hem.

Wij hebben thans een beter overzicht van Ten Kate's geschriften.

Van het keerpunt in de geschiedenis onzer verstechniek af, toen de „Fransche versmaat" hier doordrong en algemeen werd, tot het laatste kwart, ongeveer, der vorige eeuw, is er over het werktuigelijke onzer verzen, over de harmonie in het dicht geen betere of minder onvolledige studie geschreven, dan Ten Kate in het volgend hs. heeft nagelaten.

Op eene eenigszins degelijke verhandeling over onzen versbouw kon Feith bij zijne verdediging niet wijzen, want dien naam verdienen noch „Het Toetsteentje der Nederduytsche Tooneel- en Mengel-Poesy" van Lud. Smids (Poesye. 1694. bladz. 253 tot 275); noch het vijftal bladzijden, dat Pels in zijne welbekende vertaling en bewerking van Q. Horatius Flaccus Dichtkunst aan het werktuigelijke onzer verzen wijdt, noch de verhandelingen, die het kunstgenootschap N. V. A. in 1728 uitgaf.

Wel vinden wij in eenige onzer spraakkunsten 1) een hoofdstuk over de poetik, maar daarin worden de onderwerpen, welke Ten Kate bespreekt, vaak bijna niet meer dan genoemd, ten minste slechts zeer onvolledig en niet zelden onjuist behandeld. En overigens zijn slechts losse opmerkingen over maat en rijm 2) te vermelden.

Het laatste werk dat, schoon niet in de eerste plaats over den versbouw handelende, hier toch niet onvermeld mag blijven, is Vondel's „Aanleidinge ter Nederduitsche Dichtkunst" (van 1650). Ten Kate heeft Vondel goed gelezen, voor hij het eerste gedeelte zijner verhandeling schreef. Meermalen haalt hij genoemd werk aan.

Uit eene vergelijking van Ten Kate's Proeve met oudere en jongere geschriften van verwanten inhoud moge blijken, welke waarde zijne opmerkingen hebben voor deze eeuw of hadden in de vorige.

Met de „Const der Rhetoriken" is slechts vergelijking in zoover mogelijk, als de Castelein spreekt over de vereischten van het gedicht in 't algemeen en van het rijm in het bijzonder. De voetmaat blijft hier buiten beschouwing 3).

Een tweetal Fransche dichters binnen den kring van onze vergelijking te brengen, waren wij, onzes inziens, verplicht wegens den invloed die hunne theorie ook op onze dichters heeft geoefend. Den in zijn tijd zoo gevierden Pierre Ronsard meenden wij om zijne „His-

---

1) «Twespraack van de Nederduitsche Letterkunst». 1584.

Verwer. «Linguae Belgicae Idea». Caput XX. 1707.

Korte wegwijzer ter Spel-, Spraak- en Dichtkunde, door Jan van Belle. 1748.

2) Zooals o. a. te vinden zijn in:

Is. Vossius. De Poematum Cantu et viribus Rythmi.

Karel van Mander. Leven der Schilders. Voorrede. 1604.

David van Hoogstraten. Kort Begrip der Rederijkkunst. 1721.

Sewel. Nederduytsche Spraakkonst. 1708.

Zweert's vertaling van Du Bos' «Oordeelkundige aanmerkingen over de Poesy en Schilderkunst. 1740.»

Naauwkeurig onderricht in de Tooneelpoesy. 1765.

3) Cf. «Matthijs de Castelein en zijne Const van Rhetoriken», door J. van Leeuwen. pag. 120.

toire abrégée de l'art poétique" evenmin stilzwijgend voorbij te mogen gaan als Boileau, die in zijn gedicht: „L'art Poétique" de denkbeelden over poesy voor langen tijd vaststelde 1).

In vier hoofdstukken is de „Oeffen-Schets" verdeeld. In het eerste handelt Ten Kate, als zijn eigenlijk onderwerp inleidend, over de oudheid van de dichtkunst en vervolgens over den dichter en zijne kunst in 't algemeen. In het tweede stelde hij de versmaat aan de orde, en had hij hier ook zijne aandacht aan de strophen gewijdt, dit gedeelte ware vollediger geweest. De volgende hoofdstukken dragen als opschriften: „Van de Rijmstrengeling en 't Rijm" en „Van de Klemtoon en daaronder de Helftsneê". Noode missen we in het laatste de bespreking van de caesuur, waarvoor dit gedeelte de aangewezen plaats was.

Uit deze korte inhoudsgave blijkt, dat Ten Kate, behoudens gemelde uitzonderingen, geen deel van de verstechniek onbesproken laat.

Ik laat hier den tekst van Ten Kate volgen, naar het Amsterdamsche hs.

INHOUD.

1) Dit gedicht is in een gelijk getal nederduitsche verzen overgebracht door A. Gobel. Amsterdam 1768.

DERDE HOOFDDEEL.

Van de Rijmstrengeling en 't Rijm.

VIERDE HOOFDDEEL.

Van den Klemtoon, en daaronder van de Helftsneê.

OEFFEN-SCHETS OVER HET VEREISCH DER DICHTKUNST.

EERSTE HOOFDDEEL.

Van de Dichtkunde en haar vereisch in t algemeen, *enz.*

De Dichtkunst is een zaak die van alöude tijden af bij veele volken bekend en in achting is geweest [1]). Grieken en Romeinen hebben, in voorige eeuwen, daarin uitgemunt, en naar het zeggen van Cicero en Isidorus zijn de schrijvers in onrijm zelfs laater dan de Dichters ter baane gekomen. Sommigen beweeren ook dat onder de Hebreen, David in zijne Psalmen, Mozes, Mirrhiam, Maria, Simeon, enz. in hunne lofzangen, zekere dicht- of voet-maat hebben waargenomen [2]). Het Grieksche en Romeinsche Dichterdom is welligt de oorzaak der kostbaare theaters en amphitheaters geweest [3]), en men plag van ouds, gelijk verhaald wordt, met de schriften der voornaamste dichters, even als met godentaal raad te pleegen [4]); maar de Dwaasheid waarlijk heeft zich al vroeg in de kleederen der Wijsheid laaten weeven.

Maar 't geen tans bij ons Nederlanders door het woord Dichtkunst in 't algemeen verstaan wordt is iets anders dan 't geen de ouden Poësis noemden [6]). Het is eene schikking van voetmaat-regels, die aan hun einde elkanders klink-letters, met verandering der voorste medeklinkers, nabootsen, 't geen wij Rijmen noemen [5]).

Dit Rijmen schijnt mede een alöude weetenschap te zijn: ten minste ik vinde ergens uit Huët aangetekend, dat ze, ten tijde van David, bij de Hebreen al zou bekend geweest zijn; en dat de Arabiers en Afrikaanen daarvan groote liefhebbers waaren [7]). Grieken nogtans en Latijnen hebben het ten hoogsten geschuwd [8]).

Maar de naam *Rijmwerk*, (hoewel de eigenschap van onze vaarzen, in tegenstelling van de grieksche en latijnsche, beter uitdrukkende dan eenige andere naam,) is tans te gering geworden om aan de schriften der hedendaagsche dichters te geeven. Ze moeten, zal 't wél

zijn, met den tijtel van Poëzy, van Gedichten, van Gezangen, van vaarzen of op zijn minst van Rijmvaarzen genoemd worden; daar nogtans Vondels Gedichten ergent den naam van Lof- en Eer-rijmen op het voorhoofd dragen; doch de spreekwijze van *het Rijm* heeft men nog dagelijks in den mond.

Rijmers en Poëeten (naar het onderscheid dat 'er, naar mijne meening, hedendaagsch in gemaakt wordt,) verschillen veel van elkander. Rijmers zijn dezulken die de algemeene wetten der Poëzy niet zorgvuldig gadeslaan, en, ten opzichte der zaaken, slechts als praatende vertellen; maar die hoogdravend redevoeren zijn Poëeten: die figuuren maaken, ze mogen zijn zo ze zijn, verkrijgen bij de onkundigen een' grooten naam [9]). Doch, wat mijne eigene gedachten betreft, die verschillen meer omtrent de tweede dan de eerste soort. Op de eerste soort valt, (dunkt mij) geen verandering, maar wel eenige uitbreiding en opheldering te maaken.

De Rijmers, naamelijk, zijn diegeenen die, zonder veel naauwkeurigheid op stijl of taal te hebben, hunne zaaken, buiten eenige vinding [10]) of schilderachtigheid voor den dag te brengen. Dirk Rafaëlsz. Kamphuizen zou misschien, zo zijne Psalmen — alléén het licht zagen, en zijne Rijmen, (hoewel ze door haare groote nuttigheid haaren Maaker prijzen,) verborgen waaren gebleeven, — bij veelen, tot nog toe, den naam van Poëet wel dragen: maar dewijl in zijne Rijmen die eigenschappen, die ik den Rijmeren heb toegeschreeven, dikwijls uitblinken, zo geloove ik dat hij daarvan dien naam gekreegen heeft: want zo men op veelen zijner Psalmen het oog slaat, als op den L, den LXXXII, den CIV, den CXXXVII, enz., men zal zien, meene ik, dat daar kracht nog schildering ontbreekt [11]). Maar om weêr ter zaak te komen; wat aangaat de tweede soort, zo zou ik de hoogdraavendheid van woorden niet genoeg achten voor een Poëet.

Rechte Poëeten zijn, (mijns oordeels) dezulken, die de kracht te saamen voegen met klaarheid [13]), eenvoudigheid en ook zuiverheid van taal, denkbeelden en zaaken [14]), die schilderen [16]) met natuurlijke, zachte en niet met schreeuwende verwen [15]); die den Vorst geen linnen kieltje, en den slaaf geen purperen rok omhangen: want grootspreeken en bravade maaken doet een Rijmer geen Poëet worden, maar, dat slechter is, een Poëet schier een Rijmer: hoewel zij die daaraan vast zijn, door veelen tans met dien naam gekroond worden [12]).

Sommige menschen zijn er, die de opgesmukte en al te sierlijke

manieren van spreeken verhevenheid noemen: maar zo zij dien naam gaven aan eene deftige eenvoudigheid, hij zou beter besteed worden. Dat is de waare verhevenheid die de gedachten verheven maakt, den geest verrukt, en, om zo te spreeken, al wat gering is doet vergeeten [17]). Men moet niet meenen dat platheid en eenvoudigheid hetzelfde is: het verschilt zooveel bijna als de laagste en hoogste trap [18]). De verhevene eenvoudigheid is een gewichtig deel van de Dichtkunst.

Maar om eens van 't vereisch der Dichtkunst in 't algemeen te spreken. Een Poëet staat met een' Rederijker gelijk, ten minsten in de meeste zaaken [19]). Hij moet de deugden waarneemen die Seneca (in zijn brief 59) in den schrijftrant van zijnen Lucilius aldus prijst: Habet verba in potestate; non effert te oratio, nec longius quam destinati, trahit. Multi sunt, qui ad id, quod non proposuerant scribere, alicujus verbi decore placentis vocentur; quod tibi non evenit; pressa sunt omnia, et rei aptata. Loqueris quantum vis, et plus significas quam loqueris. Dat is: „Gij hebt de woorden in uw magt [20]). Uwe reden vervoert u niet, en sleept u niet verder dan gij besloten hebt [21]). Veelen zijn 'er, die door de sierlijkheid van een bevallig woord zich laten trekken tot iets buiten hun voorneemen te schrijven. Dit gebeurt u niet: gij spreekt even zo veel als gij begeerd, en hebt breeder betekenis dan uitdruk" [22]). Deeze eigenschappen voegen Dichter en Dichtkunst. Wijders spreekt hij tot lof van Fabianus en Cicero, vergelijkende de taal van deezen laatsten met die van Pollio Asinus.

Eerstelijk van Fabianus aldus (brief 100): Electa verba sunt, non captata. „Zijne woorden zijn uitgeleezen [23]), niet verrre gezocht" [24]). En van Cicero en Pollio: Lege Ciceronem, compositio ejus una est; pedem servat; curata, lenta, et sine infamia, mollis. „Lees Cicero, (zeit hij) zijn schikking is eenpaarig: hij houdt zijn tred, naauwkeurig, evendragtig [25]), en, zonder lafheid, zacht". At contra, Pollionis Asinii salebrosa, et exsiliens, et ubi minime exspectes, relictura. Denique apud Ciceronem omnia desinunt: apud Pollionem cadunt. „Maar integendeel, de stijl van Pollio is hortig en ongestadig; en hij eindigt daar men zulks het minst verwacht. Eindelijk, bij Cicero daalt alles af, maar bij Pollio valt het".

En verder weêr van Fabianus: Non sunt humilia illa, sed placida; sunt enim tenore quiëto, compositioque formata; nec depressa, sed plana. „Het is niet laag, maar lieffelijk; want het is geschikt op een' rustigen en welgestelden trant; niet opgepropt en egter vol" [26]). Alle zulke deugden behooren tot een recht' Poëet. Wij zien hier dat Seneca de eenvoudigheid en evendragtigheid prijst, en de ópsmukking laakt. En de groote Vondel toont immers ook wel hoe slecht de zwetserij

bij hem te boek staat: (Aanleid. ter Nederd. Dichtk.) „Rijmers, (zegt) hij,) die eerst hun a, b opzeggen, vallen verwaandelijk aan 't zwetsen, gelijk de quakzalvers, om hun zalfpotten te venten. Die wat verder komen, laaten zich voorstaan datze groote baazen in de kunste zijn, en zwetsen kunstiger, doch het is met woorden van anderhalven voet lang, of een doorgaande bravade, en louter blaaskakerije". En verder: „d' Alleröudste en de beste Poëeten zijn de natuurlijkste en de eenvoudigste". Een Dichter moet ook stijl en woorden richten naar de zaaken die hij verhandelt, en naar den persoon dien hij spreekende invoert, of van wien hijzelf spreekt. „Wie dit magtig is, (zegt dezelve Vondel in hetzelfde stuk,) en daar den slag van heeft, kan veel velds winnen, en zal altijd binnen de paalen der voeglijkheid blijven" [27]) [28]).

Deeze Vondel, die van zwetserij en vernissen geen werk maakte; op de zuiverheid der tale lettede; woorden en zaaken, en geheele werken, krachtig wist te voltooijen, en zijn stijl en houding veelal naar de zaaken en persoonen te vlijen [27]), draagt met recht den naam van Poëet, en van Prince der Poëeten. (Met deezen naam heeft de geleerde P. Francius hem, na zijn dood, boven een Latijnsch Grafschrift, veröerd.)

Hoofd was (mijns oordeels,) in zijne Gedichten ruim zo vol van invallen als Vondel: maar Vondel bevalliger, vriendelijker, en veel minder gewrongen in zijne uitdrukkingen, dan Hoofd: hoewel Vondel ook wijd en verre was van schraal in zijne denkbeelden te weezen. De hoofdreden waarom Hoofd van invallen voller is, geloof ik dat alleen daarïn ligt, dat hij vrijmoediger de taal, om zijne zaaken te vertoonen, buigen dorst, en aldus geen' goeden inval liet verlooren gaan; maar dat Vondel mooglijk zijne zaaken somtijds naar de taal heeft doen vlijen, en een reeds gevormd denkbeeld welëens veranderd of geheel losgelaaten heeft, omdat de zuiverheid der sprake niet toeliet dat op zijne voetmaat te brengen [29]).

Antonides, dien Vondel zijn zoon noemt, was wat meer aan den opschik vertuit, en niet vrij van zwetsen; doch mede een fraai Poëet. Zo men zijnen Ystroom beschouwt, die behoeft, dunkt mij, in vinding voor Vondel niet te wijken, maar wel in bevallige eenvoudigheid [30]).

Men verschoone mij, zo ik hier somtijds te onbeschroomd mogt oordeelvellen, of in mijne gedachten spoorbijster worden! Want nademaal ik zelf van mijne jongheid niet dan te veele misgreepen verwachten kan, zo heb ik hier en daar, (en in sommiger oogen mooglijk te dikwijls,) woorden, die mijne gissing en onzekerheid te kennen geeven, tusschen gevoegd. Hetgene ik schrijve schrijve ik tot

mijn eigen oeffening, en besluite dit Hoofddeel met de woorden van dien geestigen landman, H. K. Poot:

«dan, (och! wie is zijn eigen vriend?)
'k Begeef mij stout ter zee, daar 't schroomlijk is te zeilen:
Maar 't geen elkéén te weeten dient,
'k Begeere, in plaats van lof, verschooning van mijn feilen.

hoewel ik dengeen die ze mij ter verbetering aanwijst niet minder bedanken zal: want vermaaning eischt dank.

TWEEDE HOOFDDEEL.

Van de Versmaat.

Hierin overtreffen de Grieksche en Latijnsche vaarzen mijns oordeels, de onzen wel het meest. Zij mengen met eene rijke verandering hunne Spondeën en Dactylen onder één; namelijk, zij mengen een voetmaat van twee lange silben, (of volgens de gewoone tekens – –,) en eene andere van twee korte silben, voorgaande voor eene lange, (of ◡ ◡ –) zeer bevallig door elkander. Maar bij ons moet niet alleen in ieder regel, maar door het gantsche Gedicht eenerleie maattrant behouden worden, die net om beurte, dan eene zachte dan eene harde silb heeft; behoudends nogtans die vrijheid, van regels van verschillende lengten door elkaâr te vlechten, waarvan we hierna breeder zullen spreeken.

De Latijnsche Dichters hebben ook veelerlei soorten van voeten, en wij maar twee [1]). Zij hebben 'er wel agtëntwintig; vier twee-silbigen, agt drie- en zestien vier-silbigen; en wij geene anderen dan die zij Jambi of Chorei noemen.

De Jambus is die welke eene korte silb laat voorgaan voor eene lange, als in het woord *vermaak*; en de choreus voegt de lange voor de korte, als in *blijdschap* [2]), die elk bijzonder en geenzins gemengeld moeten gebruikt worden [3]).

In deeze gebondenheid helpt het veel, dat men de woorden alzo schikke en verkieze, zo het mooglijk is, dat ze den klemtoon, ('t Accent,) naar verëisch der zaaken niet bij beurte doen vallen, maar maatig van elkanderen verspreiden, als bij voorbeeld:

En *waant* de *men*schen a a n/ zijn *vroom*heid t e ver*bin*den.

(Vondels Pal. in 8vo. pag. 1.)

De fraaiheid van deezen regel bestaat voornamelijk daarïn dat de helftsneê geen klemtoon heeft, maar juist tusschen de twee krachtig-

sten inkoomt, en dat het woord *te*, 't geen volgens den aart der versmaat, mede hard was, door den zin der woorden verzacht wordt, maar hiervan zullen we elders omstandiger verslag doen.

't Wordt tijd om eens van de bijzondere hoeveelheid der voeten in éénen regel te spreeken: wat men in de dichtkunst sleepende en stuitende noemt, is genoeg bekend. Nu is men altijd gewoon, meene ik, het getal der voeten te rekenen naar den stuiter, gelijk ik het alhier dan ook waarneemen zal.

De volgende zijn 't meest in gebruik [4]).

I. *De twee-en-een half-voetige, een choreus.*

«Daar de Godheid woont,
«Die zich heilig toont,
«Met genadestraalen,
«Daar zijn voeten dalen.

Psalm XCIX.

II. *De drie-voetige, een jambus.*

«d'Onsterffelijke mond
«Der Hemelen verkondt,
«En spreekt met stomme reden,
«Haar's Gods gerechtigheden.

Kamph. Ps. XCVII.

III. *De drie-en-een half-voetige, een choreus.*

«Want in hemel en op aard'
«Is hij hoog en wijd vermaard;
«Alle die van Jacob daalen
«Zullen zijnen lof verhaalen.

Kamph. in 't lied :
All' die woont in 's Hemels, enz.

IV. *De viervoetige, een jambus.*

«Geeft wee na vreugd, en vreugd na wee;
«Snijdt boog en pijl in ijl ontwee;
«Breekt spies en lans; geeft oorlogswielen
«Den vlammen t' saamen te vernielen.

Kamph. Ps. XLVI.

V. *De vijfvoetige, een jambus.*

«Herneemd gij, God! den ingegeesten wind
«Wat is, helaas! wat is dan 's menschen kind!
«Des levens grond is weg: tot niet-met-allen,
«Tot stof en asch moet alles weêr vervallen.»

Kamph. Ps. CIV.

Een vijf-en-een-half voet wordt mede nooit dan in den sleeper van den vijfvoet gevonden. Maar tot de vijfvoetige behoort ook nog de volgende maattrant; Eene maattrant die zeer deftig klinkt en een schooone zang heeft; die niet eerder dan met den agsten regel voldaan is, eenigzins meerder werkelijk dan veele andere soorten; doch zeer fraai en welvoeglijk voor heilige en waereldsche lof- en zegen-zangen. Zie hier een voorbeeld:

«Hoe traag is ook 't geloof! ô Simon! kent
«G' uw' Meester slechts ten halven? Waarom wendt
«Gij 't oog dus laag? na sterven en ellend'
Moest Hij verrijzen.
«Gij zult, als u de wondre Pinxterfeest
«Een nieuwe tong verschaft en hooger geest,
«Daar 't oor uit al de taalen manna leest,
Hem kundig prijzen.

H. K. Poot's Bijbelstoffen, pag. 28.

VI. *De zesvoetige, een jambus.*

«Zijn' kroone zonder glans, zijn huldsel zonder eer',
«Werpt gij verächtelijk van zijnen schedel neêr;
«Zijn' muuren stoot gij om, zijn hooggereezen wallen,
«De veiligheid zijns stads, doet gij ter aarde vallen.»

Kamph. Ps. LXXXIX.

Buiten deezen vindt men hier en daar nog de vier volgende soorten van voetmaaten; waarvan de twee laatsten wel onder een langer maat gemengeld worden, maar zeer zelden of nooit alleen gebruikt; en de twee eersten verdienen, dunkt mij, om haar krachteloosheid en harden klank, wel geheel gebannen te worden.

I. *De Halfvoetige.*

«Ziet
«niet
«na den
«kwaden

«zang-
«-gang,
«Leezer
«deezer

«zucht-
«klucht. enz.

C. Huijgens. Korenbloemen. IV Boek.

II. *De Enkelvoudige, een jambus.*

«Hier rust «Wiens lust
«En vreugd «Was deugd.

III. *De Een-en een half-voetige, een choreus.*

«Zoek waar 't zij:
«Hier moet gij
«'t Werk beginnen:
«'t Sterkst' moet winnen.

Kamph. In 't Lied: Gij klaagt dat gij altijd, enz.

IV. *De Tweevoetige, een jambus.*

«Men heeft geen tijd
«Of is hem kwijt
«Dus moet men mikken
«Op de oogenblikken.»

Joost van Geel. A°. 1724. p. 612.

Nog vindt men eene zekere andere voetmaat, die vriend en rollend klinkt, niet onvoeglijk voor vrolijke stoffen. In deezen maattrant dient men de voeten der sleepers te tellen, zo omdat de sleepende regels altijd, meene ik, de eerste komen, als omdat 'er in ieders vaars zes sleepers tegen twee stuiters zijn: Men vindt die bij Huigens, in 't vierde boek zijner Korenbloemen, en bij Oudaan, in de Huwlijkszegeningen: doch nu naar den sleeper gerekend, is het een *tweevoetige choreus.*

«Jeugd en deugde,
«Deugd en vreugde,
«Vreugd en jeugde,
«Tot een krans,
«t' Saamgestrengeld,
«Schoonvermengeld;
«Dat verëngelt
«De Echt bijkans.»

J. Oudaan's 2de dr. in 8vo. pag. 366.

Verder ontmoet men somtijds, behalven dit alles, nog weêr eene andere voetmaat, die zeven-en een halven voet heeft, gemakshalven, geloove ik, op de baan gebragt; bestaande uit den sleeper en den stuiter van den drie-en een half-voet in éénen regel te saamen, en is gevolglijk mede een *choreus.*

«Als een herder zijne schaapen in een' groen' landouwe weidt,
«En, om haar den dorst te laaven, naar de versche beeken leidt,»

Kamph. 1ste deel.

Deeze maattrant heeft nooit een sleeper agterään.

De trippelende tripelvoeten zijn naauwlijks te tellen onder de onzen. Hun gebruik is, mijns bedunkens, als eene afwijking van den aart en eigenschap onzer Vaarzen te houden. Behalven ook dat ze veeläl zo ongelijk en ongestadig behandeld worden, dat het overmoeilijk valt die naar behooren te leezen. Voor deftige stoffen zijn ze geheel verwerpelijk, en voor vrolijke gering: doch vloeijende gesteld zijnde, heeft 'er wel een zekere vriendelijkheid plaats in, maar meer ook niet [5]).

Wijders zien wij dat de onëffen voetmaaten van de stuiters, namelijk

de drie- en een halfvoet, de twee- en een halfvoet, en verder alle de choreën, in haare sleepende regels een volle voetmaat krijgen; als bij voorbeeld: de drie- en een half-voet een viervoet; de twee- en een half-voet een drievoet, en de een- en een half-voet een tweevoet. Insgelijks dat de stuitende effen maaten bij het sleepen onëffen worden; te weten de drievoet een drie- en een half-voet; de viervoet een vier- en een half-voet, en voorts ieder Jambus in 't bijzonder.

Hier meene ik nu mijne belofte te voldoen, waaräan ik mij in 't begin van dit Hoofddeel verbonden heb, te weeten, om die vrijheid, van regels van verschillende lengte door elkander te mengen, wat breeder te ontvouwen.

Een sleepende zesvoet, (een Jambus,) laat zich fraai mengen met een' sleependen zoowel als stuitenden drievoet; ook met den tweevoet; en voor klagten en treurdichten wil 'er de vijfvoet mede wel doorgevlogten.

De stuitende zesvoet laat zich insgelijks behandelen, mits dat alles wat we hier of in gevolg bij den sleependen als meest gevallend prijzen, bij den stuitenden als minstgevallend te houden zij, alles in omgekeerde orde.

De sleepende vijfvoet krijgt een schoone zang als hij met den stuitenden drievoet gemengd wordt, doch luidt een weinig minder liefelijk onder den sleependen; de tweevoet mag er ook wel onder; de sleepende en inzonderheid de stuitende viervoet klinkt 'er zeer deftig en statelijk bij. De stuitende vijfvoet laat dezelfde vrijheid.

De sleepende viervoet luidt deftig met den stuitenden, en ook met den sleependen tweevoet; vriendelijk en ernstig-vrolijk met den stuitenden drievoet; ook wil 'er de drievoetige sleeper wel doorgevlogten. Van den stuitenden viervoet mag men hetzelfde zeggen; in 't kort, alle de Jamben mogen onderéén gemengd; maar een Jambus en een Choreus kunnen zo vloeijend niet t' saamen gaan; het maakt eenigzins een stramme leezing, en heeft niets, achte ik, waarom het te beminnen zou zijn.

De stuitende drie- en een half-voet, (een choreus,) mag gemengd worden met den sleependen, en ook, hoewel zo fraai niet, met den stuitenden twee- en een half-voet; van gelijken zeer gevoeglijk met den stuitenden een- en een half-voet; somtijds ook met den sleependen.

De sleepende drie- en een half-voet mag men evenëens behandelen. Om van dit alles voorbeelden aan te haalen zou te grooten omslag hebben [6]).

Maar hieröp valt aan te merken, dat in al dit vlechten van korte en lange regels door elkander, het beurtrijmen, (zo ik mij niet bedriege,)

best is; gelijk een dichtkundig leezer mogelijk wel bespeurd zal hebben, onder het leezen van zulke vaarzen, ten ware dat men het in treurstoffen anders mogte verkiezen.

De Heer Jan Baptista Wellekens heeft een nieuwen maattrant ingevoerd, geschoeid op de Italiaansche leest. Hij laat, wanneer 't hem vleit, alle Jambische voetmaat, (want een Choreus gebruikt hij daarin niet,) zonder op vaarsdeeling te letten, zijn gedicht dóórloopen; hij gebruikt de Rijmstrengeling, (waarvan het volgend Hoofddeel spreeken zal,) nu dus, dan zo, naardat het hem best te passe koomt. Hierin vindt hij reeds navolgers; maar deeze trant schijnt mij niet tot korte, maar alleen tot lange of middenbaare Gedichten te behooren; ook houde ik dien welvoeglijker bij burgerlijke dan bij allerernstigste voorwerpen: daar is iets in dat beminlijk is, te weeten dat men minder stopwoorden behoeft te zoeken, en meer gewrongene konstigheden mijden kan [7].

Een Gedicht dat enkel uit sleepers of enkel uit stuiters bestaat, klinkt niet bevallig: de stuitermaaten gaan nog beter als de sleepende, en altans luiden de kortregelige sleepende niet fraai. De viervoet wordt wel meest, van alle de enkelmaatige Gedichten, met stuitende regels gebruikt, en gaat ook nog wel best onder die allen. De vijfvoet kan het, dunkt mij, niet wel lijden; de zesvoet weder ruim zo wel; met de drievoet kan het ook nog gaan; maar best van allen, gelijk gezegd is, gaan de enkelstuitende viervoeten [8].

Nu is er een groot verschil waaröp ieder voetmaat worde toegepast. De korte voegen bij vrolijke, de lange bij deftige stoffen. De gemengde voetmaat is minder ernstig dan de eenpaarige; doch zo, dat eenpaarig-kort vrolijker gaat dan kort met lang gemengd; en, integendeel, dat eenpaarig-lang deftiger klinkt dan lang met kort gemengd.

De vijf- en zes-voet klinken het staatelijkst en evendragtigst. De viervoet heeft mede nog een deftige klank. De drievoet is zedig-vrolijk, en de twee- en een half-voet is blij-vrolijk [9].

In 't algemeen klinkt de Choreus veel vrolijker, dunkt mij, dan de Jambus. De Jambus heeft een ernstige deftigheid, en de Choreus een blijgeestige vriendelijkheid: nogtans ontkenne ik niet dat taal en stijl een Choreus wel deftig, en een Jambus wel luchtig kan doen klinken [10].

Meer dan twee korte regels agter elkander te voegen, breekt ernst en kracht. Verwonderlijk is 't, dat zo veele Rijmers en Poëeten dit alles zo weinig hebben waergenomen. Veele der stichtelijke Rijmen van Kamphuizen zouden nog een anderen luister dragen, zo 'er zulke

kortregelige en ongestadige wijzen niet op waaren toegepast. Men leeze van beiderlei soort; te weeten, die van de lange, en die van de korte en onéénpaarige voetmaat, en men zal, meen ik, bevinden, dat de eerste soort ongelijk dieper zal daalen dan de laatste: Geest zal er wel in de laatste niet ontbreeken, maar het zielroerende, en de kracht van een' diepen indruk, zal niet dan na het herkaauwen en geenzins bij de eerste ontmoeting gemerkt worden: maar de ëerste zal met den eersten opslag treffen, en de geestigheid zal men er veel krachtiger opgezet vinden.

Veelen nogtans zijn 'er, zowel Poëeten als Rijmers, daar het nog veelmeer in hindert als in deezen Kamphuizen.

De nieuwüitgekomene Gedichten van Joost van Geel (zo men het eerste en tweede Boek beschouwt,) hebben daardoor ook veel kracht verlooren. De volgende Boeken hebben dit gebrek zo zeer niet, en al hadden ze dit, zo ware het daarïn beter te dulden dan in de twee eersten: Juist heeft die zoetvloeijende Dichter op de heilige stoffen zulke wijzen verkooren, alléen, geloof ik, om die tot zingen bekwaam te maaken: maar, hoewel die rede niet gewigtig genoeg is om daarom de waarde der voorwerpen te verkorten, zo zijn 'er ook wel andere zangwijzen, al zijn het zulken niet: want het Gedicht moet niet naar de voetmaat, maar de voetmaat naar het Gedicht geboogen worden.

Men vindt een zekere Psalmberijming waarïn veele Psalmen, (ik zou 'er niet van spreeken willen zo zij niet door den druk bekend waaren,) op de zangwijzen van straatliedjes en minnedeuntjes zijn toegepast. Ô kinderachtige en slechte verkiezing! Hoe kan een welmeenend mensch, die een redelijk verstand heeft, zulk eene keuze doen, en dan nog met die keuze in zijn schik zijn?

En integendeel, meene ik wel, dat voor anderen voor ligte en losse voorwerpen somtijds de langste en deftigste voetmaaten gebruikt worden. Aldus ontrooft men een' paauw zijne veêren en bekleedt 'er een nachtüil meê.

Kortelijk; ik zeg dat het schandelijk en jammer is, dat somtijds de heerlijkste zaaken, door verkiezing van deeze of geene voetmaat, zo deerlijk bezwalkt worden.

DERDE HOOFDDEEL.

Van de Rijmstrengeling en 't Rijm [1]).

Rijmstrengeling noem ik de schikking, na elkandervolging, of verwisseling [2]) der rijmwoorden agter aan ieder regel [3]).

Hierin heeft men zo veel spelens als in eenig deel van de Dichtkunst [4]); te meer omdat men zo veel aanmerking op de stoffen en voorwerpen niet behoeft te neemen, als wel in de voetmaat veröischt wordt; zelfs mag men 'er zijne eigene uitvinding onder mengen, en zo 'er wat nieuws te vinden is, onbeschroomd dat gebruiken; geen verwisseling bijna is ongeoorloofd, maar elk is niet even bevallig. Gemeenzaamst is twee woorden op elkander te doen rijmen, 't zij vervolgens of om beurten.

De eenvoudigste manier is de onverwisselde.
aldus:

1. komen.	2. gaan.	3. gaan.	4. schroomen.
schroomen.	staan.	staan.	komen.
gaan.	schroomen.	zag.	slijten.
staan.	komen.	mag.	bijten.

maar wat aangaat deeze twee laatsten en alle dergelijken, die uit enkel sleepers of stuiters bestaan, waarvan wij verder geene voorbeelden aanhaalen, kan men in 't XIde lid van het Tweede Hoofddeel eens inzien.

Alles wat van deze vier voornoemden afwijkt is een verwisselde rijmstrengeling.

1. schroomen.	2. gaan.	En wijders:	3. schroomen.	4. gaan.
gaan.	komen.		gaan.	schroomen.
komen.	staan.		staan.	komen.
staan.	schroomen.		komen.	staan.

Nog rijkelijker verandering kan en mag 'er bedacht worden, zo men drie woorden op elkander wil doen rijmen; als bij voorbeeld:

1. komen.	2. komen.	3. komen.	4. komen.	5. komen.
schroomen.	gaan.	gaan.	gaan.	schroomen.
gaan.	staan.	schroomen.	schroomen.	droomen.
staan.	schroomen.	droomen.	staan.	gaan.
droomen.	droomen.	staan.	droomen.	staan.

6. gaan.	7. gaan.	8. gaan.	9. gaan.
komen.	komen.	komen.	staan.
schroomen.	staan.	schroomen.	komen.
staan.	schroomen.	droomen.	schroomen.
droomen.	droomen.	staan.	droomen.

Hier zien we drie rijmende sleepers en twee stuiters: zo mag men ook drie rijmende stuiters en twee sleepers gebruiken, als volgt

1.	gaan.	2.	gaan.
	staan.		komen.
	komen.		staan.
	droomen.		droomen.
	slaan.		slaan. Enz.

Verder drie sleepers en drie stuiters door elkander.

1.	komen.	schroomen.	gaan.	staan.	droomen.	slaan.
2.	gaan.	staan.	komen.	schroomen.	droomen.	slaan.

enz., op alle de voorn̄. wijzen.

Buiten deeze allen is 'er ook nog een zekere rijmstrengeling op den volgenden trant:

1.	dag.	2.	pletten.	Nog daarenboven:	1.	komen.	2.	slag.
	prang.		vlugten.			schroomen.		dag.
	pletten.		prang.			vroomen.		mag.
	slag.		zetten.			slag.		komen.
	zang.		zuchten.			lijden.		staan.
	zetten.		zang.			mijden.		gaan.
						strijden.		slaan.
						zag.		vroomen.

en verder op allerhande manieren, die, zo men ze elk zoude onderscheiden, van geen klein beslag zoude weezen. Deeze laatste slag egter wordt meest gebruikt in die voetmaat die ik agteräan in 't IV^de^ lid van 't Tweede Hoofddeel geplaatst hebbe.

Onder de Gedichten, in Vaarzen verdeeld, vindt men sommigen die ieder vaars om beurte eene bijzondere rijmvlechting hebben; indiervoege dat, wanneer in 't eerste vaars de eerste regel een stuiter heeft, bij het tweede vaars een sleeper de eerste koomt, en het derde vaars dan weder als het eerste, en het vierde als het tweede, op deeze wijze:

1ste vaars.	dringt.	2de vaars.	toonde.
	naaken.		groot.
	springt.		kroonde.
	smaaken.		sloot.

of zo men twee op elkander rijmende regels agteräan voegt, wordt het dikwijls aldus gedaan:

1ste vaars:

dringt. naaken. springt. smaaken. boom. stroom. of boomen. stroomen.

2de vaars:

toonde. groot. kroonde. sloot. handen. landen. of hand. land.

Maar, nu zijn 'er woorden die, naar de Amsteldamsche uitspraak van klank niet verschillen, en egter niet op elkaêr rijmen mogen, als

namelijk *tijd* en *bereid;* omdat het eene met een enkele *ij*, en 't andere met een dubbele *eij* of *ei*, (die de Mazenaars nogtans onderscheidenlijk uitspreeken,) gespeld wordt. Het gebruik heeft deeze rijmwet niet ten onrechte ingevoerd, en zo gestaafd dat een Poëet die slechts der algemeene regelen, (ik zwijge die de naauwkeurigheid der Dichtkunst) kundig is, niet heelligt eenen misslag daarin begaan zal [5]. 't Verschil is wezenlijk bijna hetzelfde als in *des* en *deeze*, *zit* en *ziet*, *ros* en *roos*, *mus* en *Musen*, enz. [6]).

Wat aagaat de lange harde *óó* en de lange zachte *oo* (die in de spelling en in onze uitspraak niet verschillen, zie hiervan in de Aanleid. tot het verh. deel der Nederd. Spraake I p. 117) deeze schroomt men niet op elkander te laaten rijmen, hoewel 'er bijna dezelfde reden voor was als voor de *ei* en *ij*: want zo *tijd* en *bereid* niet rijmen mag, dan mag ook, als men op zijn naauwst wil vitten, *komen* en *schroomen* niet rijmen [7]).

Men meene niet dat ik dit tot berisping gezeid hebbe: ô neen; men houde het alleen voor een aanmerking, voor een inval uit jeugdige harsens gebooren: maar als men 'er acht op geeft, (het moge eene poëetische vrijheid heeten,) zo wordt ligtelijk bespeurd dat in 't rijmen enkel op de spelling der letters en niet op de uitspraak gezien wordt [8]): want hoe zou men anders *volk* op *wolk* durven rijmen, 't geen in de uitspraak zo gantsch verschillend is?
Doch, nademaal het gebruik, met recht, veel recht op zulke dingen heeft, zo dunkt mij dat ieder het wel navolgen mag; of hij die al voor zich die nettigheid waarneemen wil, heeft egter een ander geene wetten vóórteschrijven, noch dit in hem te verăchten [7]).

Wijders mag men, volgens de Wel-rijmers-wet [9]), geen woorden doen rijmen die aan haar einde maar iets verschillen: *treden* en *rede* (ratio) rijmt niet wél; maar *treden* en *reden* (oratio) is volkomen goed, en alle dergelijken [10]); insgelijks wil *zingt* met *drinkt*, nog *dringt* met *zinkt* niet gerijmd worden, om het verschil tusschen *G* en *K*, (hoewel ik dergelijk voorbeeld onlangs zelfs in een groot Poëet ontmoette;) maar *zingt* op *dringt*, en *drinkt* op *zinkt* [11]).

Ook staat het gantsch niet fraai dat men eene enkele *s* op een *sch* laat rijmen, namelijk *is* op *visch* of *disch*, maar wél op *mis* en *wis*; insgelijks *missen* op *wisschen*, *passen* op *wasschen* (lavare) deugt niet, maar *passen* op *wassen* (crescere) is goed. *Vorsen* op *dorschen* deugt niet; *vossen* op *lossen* wél. *Kussen* en *tusschen* deugt niet; *tusschen* en en *musschen* is goed [12]).

Maar, zal iemand zeggen, men kan, ten opzichte der spelling, het een naar 't ander buigen: Ik antwoorde: dat laat ik voor hem over:

hier de zaak te bepleiten en bewijzen te gaan zoeken is nu de meening niet [13]).

Het misstaat ook zeer dat men, om het rijm goed te maaken, een Substantivus alzo spelle alsöf het een Indicativus ware, als bij voorbeeld:

«. . . . . de Moeder zelf, verschrikt,
«Verlangt dat 's Hemels hulp haar angstig hart *verkwikt.*»

Dit moet *verkwikk'* zijn, als wenschender wijze, en dan rijmt het niet: en nogtans zulke gebreken kunnen somwijl den zin verduisteren, en zijn derhalven verwerpelijk maar weêr integendeel:

«. . . . . die harten weet te buigen,
«Opdat zich hoog en laag voor hem gereed betoon?
«Gelijk de dauw het kruid met diamantjes *kroon*,»

Hier is een Indicatief in de gedaante van een Substantief gesteld bij 't woord *kroon*, 't geen even zoo min, en, omdat het een nog meer bekend gebrek is nog minder, kan bestaan [13]).

Wijders, wanneer men twee gelijke woorden, schoon van bijzondere betekenis, voor twee rijmers laat te scheep komen, is men ook verdoold, te weeten:

«De zeeman, met een drok gevaar,
«Ontziet noch stormen noch gevaar;
«Hij durft de reis zich ondervinden,
«Onzeker van de sterkste winden.»

Dit is een gebrek dat veele onkundigen wel kundig zijn [14]).

Maar, alle deeze zaaken behooren wel tot het verëisch der Dichtkunst; doch zijn, mijns oordeels, van minder gewicht als de verkiezing der voetmaaten [15]). Ook is de kracht, stichting en geest in een gedicht veel hooger te achten als eene net gepolijste taal, schoon ze egter tot alle deugden niet weinig helpen kan, en dezelven een ongemeenen luister kan bijzetten: [18]) want met rede zegt Vondel: (in de Aanl. ter Nederd. Dichtkunst.) „Men mag om het rijm en de maat de taal niet vervalschen, en gelijk een kind stamelen en struikelen [16]). Het rijmwoord schijne niet gevonden om het rijm te vinden, maar zij zo gesteld, of het geen rijmterm ware!" [17]) Doch ik stem hierin volmaakt met den Heer Kornelis van Arkel: „Een netgevijlde taal, (zegt hij,) staat hoog bij mij te boek, en ik meine dat alle die zich der Dichtkunde willen bevlijtigen, zich vooräl naarstig en ijverig daarïn moeten oeffenen: maar wanneer daar geen kracht van zaaken bijkoomt, geldt ze bij mij

weinig meer dan een schaduw, die ook haar vermaak heeft zonder ligchaam. Een Gedicht vol stof, redekaveling, pit, merg en zenuwrijke uitdrukkingen, hoewel hier en daar door eenige gebreklijkheid van taal of spelling ontluisterd, is bij mij van grooter waarde, dan een ander dat, met een Aristarchusvijl gesleepen, in stijl, taal, noch geslachten feilt, en ondertusschen van zaaken ontbloot is, welke de ziel, 't leven en 't wezen der poëzy uitmaaken" [19]).

Hiermede hang ik een slot aan dit Hoofddeel.

VIERDE HOOFDDEEL.

Van den Klemtoon, en daarönder van de Helftsneê.

Volgens belofte zal ik nu van den klemtoon verslag doen. Daarïn dient men de natuur van den maattrant te onderscheiden van de natuur der zaaken. De natuur van den maattrant is dat de klemtoon net om beurte valt, en die der zaaken is dat hij alleen daar valle daar de beweeging van het gemoed, indien het geen vaars ware, den sterksten nadruk opbrengen zou. Dit zal ik vervolgens, om de kortheid, met de naamen van Natuurlijke en Redelijke klemtoon bekleeden.

't Is te prijzen in een vaars dat ieder natuurlijke klemtoon wel eenigen meerderen nadruk dan de zachte silben ontvange; doch egter moeten ze niet alle juist even sterk en krachtig zijn; maar, (gelijk te vooren gezegd is,) maatig van elkander verspreid: want zo de redelijke klemtoon net om beurte komt, raaken de vaarzen huune vriendelijkheid en tederheid kwijt, en krijgen een zekere dreun [1]), als, tot een voorbeeld, hetgeen ik egter in zijn kracht en zinrijke kortheid niet te na wil komen, en, als voor den aanhef eener Redevoering van een deftig patriot, om aandacht te verwekken, zeer bekwaam oordeele: nogtans, op zichzelf aangemerkt, is 'er een zekere hardheid in; te weeten:

«Die zorgt, en waakt, en slaaft, en ploegt, en zwoegt, en zweet.»
(Vondels Palamedes, 1ste regel.)

Waarlijk een groote deftigheid, maar kleine vriendelijkheid! [2]) Men mag zeggen dat hier ook het laatste veel minder dan het eerste te pas kome: doch die mij dit tegenwerpt verstaat mijne meening niet: ik verächt het in dit geval geenszins, maar haale het slechts aan als een voorbeeld, tot bewijs van mijn zeggen: Ik wil dit, (om mijn alhier-aangenomen spreektrant te gebruiken,) natuurlijker- en

niet redelijker-wijze verstaan hebben. Maar, veelmeer staan deftigheid en vriendelijkheid in den volgenden regel bijéén:

«Ten oirbaer van het land, een lastig ampt bekleet».

Hier koomt op den eersten silb van *oirbaer*, op *land*, en op *ampt* de redelijke klemtoon, en de natuurlijke valt op *oir-*, op *van*, op *land*, op *las*, op *ampt* en op *kleet*.

[3]) Ik meene hier ook van de Helftsneê te laaten invloeijen, 't geen eigenlijk tot het Hoofddeel van de Voetmaat behoord had, doch aldaar, om geene al te groote leden aan een klein ligchaam te voegen, is voorbijgegaan.

De viervoet heeft zijne helftsneê agter den tweeden voet; de vijfvoet meesttijds agter den tweeden en ook somtijds agter den derden voet; de zesvoet altijd na den derden voet [4]).

Natuurlijker wijze krijgt de helftsneê altoos den krachtigsten klemtoon, maar redelijker wijze gaat dat gemengd en onverschillig; en men mag het met voordacht wel zo schikken, als 't vlijen wil, dat de sterkste klemtoon, redelijker wijze, nu en dan de helftsneê misloope [5]), als bij voorbeeld:

«En waant de menschen aan || zijn vroomheid te verbinden».

en wijders:

«Men had nog tijd om tot || het uiterste te komen».

alsmede:

«En angst, ziet hangen in || de weegschaal van 't geluk».

Verder ook:

«Nu ik met paerden van || 't veröverd Lesbos keer',
«Met stier en runderen en || een hoop geboeide slaaven».

en insgelijks:

«Omdat ze sprooten uit || een' goddeloozen stam».

In alle deeze voorbeelden is de helftsneê zacht, en dat is, (zo ik wel oordeele,) het fraaije in den zangdreun van deeze regels.

Doch de helftsneê, voornaamlijk in den zesvoet, wil egter niet geheel voorbijgegaan zijn; zij wil gaarne getoond hebben dat ze 'er is, en nog wat meer te zeggen heeft dan dat zij 'er niet ware: ongevallig, naamlijk, klinkt het:

«De kans staat nog te kee || ren tot een vrolijk end».

aldaar is agter *kee* en voor *ren* de helftsnede gebragt, hetgeen, (mijns bedunkens) geheel te verwerpen is, benevens alle dergelijken [6]), daar

even voor den laatsten silb van een woord, indien hij naar de uitspraak zacht is, de helftsneê behoort te staan. Maar integendeel dat zij agter den eersten silb van een drie- of meer- doch niet minder-silbig woord valle, kan somtijds, bij verandering, wel eene merkelijke deftigheid veroorzaaken; gelijk aldus:

«Hij houd zich doof en on || meedoogend voor hun smeeken».

daar is de helftsneê agter *on-*, dat een zachte silb is; doch wanneer in dit geval de eerste silb hard is, zo wordt het rijm ook eenigzins hard en ongevallig, omdat de klemtoonige helftsneê altijd eenige weinige rusting of langer uitrekking dier silb verëischt; en dat wil midden in een woord niet gaarne weezen. Tot een voorbeeld:

«Ik heb dit alles waargenomen tot mijn smart» [7]).

Maar de helftsneê mag somtijds, hoewel niet dikwijls, agter een zachtëindend woord komen, indien 'er geen merkelijke rusting ter zaake verëischt wordt

«Zoo doet ook 't Vissertje, dat om een klein gewin»,

(J. van Geel's Gedichten, in 4to a° 1724.)

maar wanneer 'er eenigen stilstand, redelijker wijze, in de stem verëischt wordt, zo mag men, dunkt mij, die vrijheid niet gebruiken, als maakende het rijm stram en onäangenaam.

«Hoe blijde is 't Vissertje; het komt al zingend aan».

hier diende de silb *tje*, volgens den aart der rustende helftsneê, den klemtoon te ontvangen, doch het verëisch der zaake strijdt daar tegen [8]).

Een woord dat eenigen nadruk of bijzondere opmerking verëischt moet nooit onder de zachte silben gesteld worden; want dan verliest het vaars zijne kracht, en 't ontbreekt het aan zenuwen. Insgelijks mag het geene dat in onrijm allen nadruk of klemtoon weigeren zou, om het rijm geen klemtoon krijgen, want dan staat het stijf, gelijk een leêman die zijn knieën niet buigen kan [9]).

Woorden, die twee harden voor een zachte, of twee zachten tusschen twee harde silben hebben, zijn, ten opzichte van het fraaije niet te prijzen; namelijk, tot een voorbeeld van de eersten: *loftuiting*, *afwijzen*, *toeneemen*, *opstanding*, *uitleezen*, *wegwerpen*, *afneemen*, enz. En uit alle de anderen der tweede soort, die geheel verwerpelijk zijn, vallen mij nu deeze in: *wedergebooren*, *ondergestoken*, *agtergezet*; insgelijks: *Heere der heirschaaren;* doch *Heer der heijerschaaren* (zo men over de uitdrukking van *heir* tot *heijer* heenstappe,) is goed [10]).

Wat belangt alle de andere voetmaaten, waarvan ik hier geene voorbeelden gegeeven heb, als de vijfvoeten, de viervoeten enz., moeten of mogen met dezelfde verandering, en verspreiding der klemtoonen behandeld worden; nu eens lieflijk, maar niet laf; dan eens straf, maar niet stram, en dat alles, zo 't mooglijk is, op rede gegrond. „Voert men", zegt Vondel, (in de Aanleid. ter Nederd. Dichtkunst) „somtijds eenige harde vaarzen in, dat moet uit geen gebrek, maar uit de stoffe gebooren, en ter zaake verëischt worden" [11]).

Dit alles met voorbeelden te bevestigen, zou te lang zijn, en de omschrijving te lastig: derhalven kan dit Hoofddeel hiermede besloten worden.

1724.

TITELS DER WERKEN, DIE IN DE AANTEEKENINGEN WORDEN AANGEHAALD, VOOR ZOOVER DIE DAARIN NIET ZIJN OPGEGEVEN.

Les oeuvres de Pierre Ronsard. ed. 1592. Tome III.

Gerardii Joannis Vossii Poeticarum institutionum libri tres. 1647.

Verhandelingen van der Letteren Affinitas of verwantschap; Van het gebruik der Accentus of Toonen in de Nederduitsche vaerzen; Van de Metaplasmus of Woordvervorming. Door het Kunstgenootschap N. V. A. 1728.

B. Huydecoper, Proeve van Taal- en Dichtkunde. 1732.
(Gebruikt is de tweede uitgave, van het jaar 1782.)

Ernst Zeydelaar, Reegelmaatige Nederduitsche Spelkonst. 1769.

Historie, regels ende bemerkingen wegens de Nederduijtsche Rijmkonst. t' Antwerpen. 1773.

Mr. Hieronymus van Alphen, Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen. 1778.

C. van Engelen, Welke zijn de algemeene oogmerken, die een digter moet bedoelen? Welke zijn derhalven de eigenaartige onderwerpen voor de digtkonst? en welke zijn derzelver algemeene regels? 1779.
Werken Maatsch. Letterk. IV. 65.

M. C. Curtius, Verhandeling over de Dichtkunde. 1780.

Nederduitsche Dichtkunde. Eerste deel. 1781.

Mr. Hieronymus van Alphen, Dichtkundige verhandelingen. 1783. Inleidende verhandeling.

Jeronimus de Bosch, Dichtkundige verhandeling.
Verhandel. Teylers Tweede Genootschap. Tweede stuk. 1783.
(Geschreven tegen de theorie Riedel—v. Alphen.)

O. C. F. Hoffham, Proeve eener theorie der Nederduitsche Poezy. 1788.

(*v. Santen*), Ruuwe Schets over het werktuiglijke der Dichtkunde. Leiden. 1796.

Vallande van Ieper. (*Dr. van Daele*), Tijd-Verdrijf. 1805, 1806.

Gerrit Hesselink, Hollandsche Dichtmaat en Prosodie. 1808.

Mr. J. Kinker, Proeve eener Hollandsche Prosodia, toegepast op het Metrum der Ouden. 1810.

(Tegen Hesselink.) Werk. Holl. Maatsch. Fraaie Kunsten en Wetenschappen. dl. I.

Aanmerkingen over de Dichtkunst. Amsterdam. 1805.

Jeronimo de Vries, Over de dichters der 18de eeuw. 1810.

Werken der Bat. Maatsch. van Taal en Dichtkunde. III.

Mr. B. H. Lulofs, Over Nederlandsche Spraakkunst, Stijl- en Letterkennis. 1823.

(Aangehaald wordt de tweede druk, van 1832.)

Mr. Willem Bilderdijk, Nieuwe Taal- en Dichtkundige verscheidenheden. II. 1824.

David de Simpel, Beredeneerde ontleding van de voornaamste Grondregelen der Dicht-, Reede-, Tooneel- en Uitgalmkunst, gevolgd van de Nederlandsche Prosodia. 1825.

(Eene uitbreiding en toepassing van Boileau's gedicht.)

Mr. Alexander François Sifflé, Verhandeling over het gebruik van min regelmatige rijmwoorden in Nederlandsche gedichten van onderscheiden soort. 1828.

Verhandel. Teyler's Tweede Genootschap. Stuk XX.

J. J. Eschenburg, Handboek der Dichtkunde en Welsprekendheid. Vertaald door N. G. van Kampen. 1828.

Mr. J. Kinker, Beoordeeling van Bilderdijk's Nederlandsche Spraakleer. 1829.

Prof. J. David, Nederduytsche Spraekkunst. Tweede deel. 1837.

(Dit werk vertoont groote overeenkomst met hetgeen Bilderdijk in het tweede deel zijner Verscheidenheden over de verstechniek schrijft. Vaak valt woordelijke navolging op te merken.)

J. M. Dautzenberg, Beknopte Prosodia der Nederduitsche Tael. 1851.

TITELS DER WERKEN, DIE IN DE AANTEEKEN AANGEHAALD, VOOR ZOOVER DIE DA ZIJN OPGEGEVEN.

Les oeuvres de Pierre Ronsard. ed. 1592. Tome I

Gerardii Joannis Vossii Poeticarum institutionum

Verhandelingen van der Letteren Affinitas of gebruik der Accentus of Toonen in de Ned de Metaplasmus of Woordvervorming. Do N. V. A. 1728.

B. Huydecoper, Proeve van Taal- en Dichtk
(Gebruikt is de tweede uitgave, van het

Ernst Zeydelaar, Reegelmaatige Nederduit

Historie, regels ende bemerkingen weg konst. t' Antwerpen. 1773.

Mr. Hieronymus van Alphen, Theorie schappen. 1778.

C. van Engelen, Welke zijn de alge moet bedoelen? Welke zijn derh voor de digtkonst? en welke zijn
Werken Maatsch. Letterk. IV. 6

M. C. Curtius, Verhandeling over

Nederduitsche Dichtkunde. Eerste

Mr. Hieronymus van Alphen, leidende verhandeling.

Jeronimus de Bosch, Dichtkur
Verhandel. Teylers Tweed
(Geschreven tegen de th

AANTEEKENINGEN OP DE *OEFFENSCHETS.*

Van slechts weinige der volgende aanteekeningen kan worden gezegd, dat zij den tekst van Ten Kate ophelderen. Voor hét meerendeel verwijzen zij naar of bevatten zij uitspraken van andere schrijvers over onzen versbouw betreffende de door Ten Kate besproken punten. De vermelding daarvan geschiedt zoowel om een juist oordeel over Ten Kate's schets te kunnen vellen als om eens opzettelijk te wijzen op den inhoud der geschriften, die over onze verstechniek handelen.

HOOFDSTUK I.

[1]) Ook *Is. Vossius'* verhandeling vangt aan met eene opmerking over de oudheid van het dicht. Hij schrijft: „non male sensisse videntur „illi, qui Poetica nullam aliam artem antiquiorem esse existimant. „Quippe, si quamdiu homines fuere, tamdiu quoque cantandi consue„tudo viguerit, ab ipsis utique mundi incunabulis arcessenda fuerit „artis hujus origo" (*pag.* 1, 2).

Zie ook *Aenl.* I. 397, en verder *v. Engelen* 77; *Hoffham* 18; *Hesselink* 2; *Van Duyse* I. 111; *Eschenburg* 87; *G. J. Vossius* II. 10; *Curtius* 6.

De schrijver der *Historie wegens de Nederduitsche Rijmkonst* noemt Jubal (Gen. 4 v. 21) den uitvinder der dichtkunst, en leidt van zijn naam ons *jubelen* af (*bl.* 1).

[2]) Hier kan Ten Kate o. a. gedacht hebben aan de schrijvers van de *Twespraack.* Daar leest men, *bladz.* 46, met betrekking tot de dichtmaat der Hebreën: „zij zeer veel langhe silben gebruicken, alzo „zij maer twe voeten bezighen / de ene van een langhe silb / d'ander „van twe silben, d'een kort d'ander lang / zo datter wel veel langhe „silben aen een volghen / maar gheen twe korte an een".

Doch *Is. Vossius* verklaart (*bl.* 2): „Hebraeorum qualis fuerit poësis, „adeo nobis ignotum, quam quod ignotissimum: nam quaecunque de „hac scripsere nonnulli, istiusmodi sunt, ut longe melius fuisset ea „tacuisse".

Verscheiden onzer latere schrijvers over den versbouw hebben eveneens korter of langer bij het werktuigelijke deel der Oudtestamentische poezie stilgestaan. Zie *Bilderdijk* 90, 93, 161; *Van Duyse* I. 171, 175; *Hoffham* 142 (die Jozef maakt tot lid eener Rederijkerskamer 1); vooral *Nederd. Dichtk.* 68 en *Ruwe Proef* 21, 28, die de bronnen opgeven. Ook *Carrière* 528 kan men hierover naslaan.

[3]) Deze gedachte heeft hij aan *Pels*, *pag.* 23 *en volgende*, kunnen ontleenen.

[4]) Hiervan spraken ook *Ronsard* 402 en *Rodenburgh*, *Poëtens Börstweringh*, 5.

[5]) Ten Kate geeft hier geene bepaling van de dichtkunst, maar hoogstens van de gebonden rede. In de volgende hoofdstukken treedt hij over de essentia van een versregel in bijzonderheden.

In dezen zin vatte ook *Huygens* het woord *dichtkunst* op, toen hij schreef: (*Korenbloemen* XXII. 6.)

«De Dicht-konst, jonge Lien, besluijt ick in drij leden,
«Die t' samen moeten gaan, in Voetmaet, Rijm en Reden:
«Gebreeckt' er een van drij, soo scheidt ghij met een stanck,
«En, die wat ooren heeft, sal seggen, daer is 't manck;»

waarbij *Bilderdijk* (VI. 292) aanteekende: „Zeer goed, Maar zoo zal „'t nog maar verzenmakerskunst zijn, en oratorie in verzen brengen. „Dichtkonst behoort toch ten minste een Dichtstuk, van wat soort „dan ook, op te leveren. Daar moet derhalve nog geheel iets anders „in zijn dan deze drie, of – men moet zeggen, dat er geen Dicht„konst is, en dit zou ook te veel zijn. – Wat dan? Huijgens heeft „gelijk, maar hij onderstelt het Dicht, gelijk de Beeldhouwer den steen, „en de Spraakkunst de Taal, welke de kunst bewerkt; in een anderen „zin is er Dichtnabootserskunst, maar geen Dichtkunst".

Ten Kate noemt slechts maat en rijm, niet ook de rede, de taal. Deze beschouwde hij niet als een kenmerkend onderscheid tusschen proza en poezie.

Beter dan *Is. Vossius* doet Ten Kate hier aan onze dichtmaat recht. Hoe eerstgenoemde over onze verzen oordeelde, vernemen wij van hem, waar hij schrijft (bladz. 33): „vere de poematibus nostri seculi dici „potest nec accentuum, nec syllabarum quantitatis in iis haberi ratio„nem. Ne quidem intelligas versus esse, quos legis, si similiter finientem „auferas clausulam. Haec sola carmen facit, etiam si nihil aliud accedat,

1) Wat hij beweert, als zou ook de schrijver van den *Hollandschen Spectator* (II. 557) deze dwaasheid begaan hebben, is niet waar. Van Effen legt haar een trotschen rederijker in den mond, en laat ze natuurlijk voor diens rekening.

„dummodo certus et definitus syllabarum praecesserit numerus. Abest „itaque rythmus, abest pedum metricorum observatio, qui, si ullibi „occurant, casu id fit non arte aut studio, etc."

Schoon Ten Kate het Vossius niet na zegt: „haec sola carmen facit", (vergelijk ook het slot van hoofdstuk III) blijkt toch uit deze bepaling, dat hij het rijm voor een wezenlijk bestandeel onzer versregels houdt.

En dat kan ons niet verwonderen. Bij alle dichters van zijne kennis (met uitzondering van een enkelen, als Brandt) was het rijm in eere. Vondel gaf, evenals later Bilderdijk, rekenschap van het rijmen zijner gedichten. Men zie *Beets*' hoofdstuk: *Het Rijm en het Rijmeloos*, (*Nieuwe Verscheidenh.* II. 107, 112, 124, enz.) waar hunne uitspraken worden aangehaald; en verder de *Aanmerkingen over de Dichtkonst*, pag. 30 e. v.) Voor het rijm verhieven ook *De Simpel* (I. 23); *Eschenburg* (83); *Van Duyse* (I. 60, 227); *Feith* (*Heldendicht* 144); *v. Engelen* (114); vooral *Sifflé*, die over de noodzakelijkheid of overtolligheid van het rijm eene geheele verhandeling schreef, hunne stem.

Vercoullie (10, 11) wijst er op, dat het rijm in de plaats is gekomen van het symmetrisch weerkeerende dynamisch verschil tusschen een of meer voeten van iedere reeks en de overige in de klassieke poezie, en houdt het voor de eenheid van het vers van noode.

Eene andere meening over het rijm had *Van Alphen.* Hij trachtte (*Dichtk. Verh.* CXVI) te bewijzen, dat het rijm niet noodzakelijk, soms zelfs ongewenscht was, en met aanhalingen van andere anti-rijmgezinden staafde hij zijn gevoelen. Reeds *Du Bos-Zweerts* (zie hoofdstuk 36); *Brandt* (ed. 1727. bl. 213) en ook de onbekende schrijver der *Historie wegens de Dichtkonst* (92) spraken in denzelfden geest.

[6]) Is er werkelijk een principieel onderscheid tusschen den antieken en den modernen versregel, zooals hier ook Ten Kate aanneemt? Neen, zegt *Roorda* (346, 347). Zie ook *Kinker's Prosodie,* waar hij over de antieke dichtvormen spreekt, waarover Vossius en Bentley reeds zoo verschillend oordeelden.

[6*]) Het verschil tusschen de dichtvormen der ouden en onze versificatie wordt hier door Ten Kate niet duidelijk aangegeven. Immers èn bij de classieken èn in de moderne talen kan men het vers heeten „eene schikking van voetmaatregels", en dus zou, volgens deze alinea, alleen in het rijm het verschil bestaan. Doch uit de eerste regels van het volgende hoofdstuk blijkt, dat Ten Kate het onderscheid tusschen den antieken en den modernen versregel, genen door den duur, dezen door den toon der syllaben beheerscht, wel in acht neemt. Zie Hoofdstuk II Aant. 2.

cf. *Vercoullie* 9.

[7]) Ten Kate bedoelt Bisschop Petrus Daniel Huet, die over het rijm spreekt in zijn werk *De origine fabularum Romanensium*.

Over de bekendheid van het rijm bij de Hebreeën kan men lezen in de *Twespraack* bl. 256 en 46, en van de latere werken over de versificatie de *Nederd. Dichtk.* 69; bij *Hoffham* 142; in 't bijzonder bij *Van Duyse* 171, 175; in de *Ruwe Proef* 29, 33 (met bronnenvermelding); in *Beets' Nieuwe Verscheidenh.* II. 121.

Plaatsen betreffende den oorsprong en de oudheid van het rijm: *Feith Heldend.* 144 en volg.; *Ruwe Proef* 28—37; *Siffle* 14; *de Simpel* 23, 56; *v. Alphen* CXVIII; *Hoffham* 141; *Bilderdijk* 89; *Beets N. V.* II. 103, 119; *v. Duyse.* I. 172, 177, 178; *Historie wegens de Nederd. Rijmk.* 7; *Vossius* 25; *Brill* 74; *Du Bos-Zweerts* 368.

[8]) Ook *Is. Vossius* (26) beweerde, dat de ouden zorgvuldig soortgelijke barbaarsche sieraden als het similiter desinens vermeden; evenzoo *Hoffham* (142); *v. Engelen* (115) en de schrijver van de *Ruwe Proef* (30). Doch anders en beter oordeelen *Kinker* (224), *Sifflé* (19), *van Duyse* (175) en *Beets* (*N. V.* II. 104, 122).

[9]) Eene beschrijving van zulke rijmers, dichters genaamd door hunne tijdgenooten, welke overeenkomt met de schets, die Ten Kate hier van hen geeft, kan men lezen bij *Feith Heldendicht* 2, en vooral bij *Jer. de Vries* 254, 313, 320, waarmee men *Vondel* 110 en *De Simpel* I. 60 kan vergelijken.

Van Alphen (*Riedels Theorie* 101) wijst verscheiden voorbeelden van gezwollenheid bij onze dichters aan.

[10]) Dat vinding of schilderachtigheid eene vereischte is voor een gedicht, wordt niet zonder reden door Ten Kate aangemerkt. (Vergel. *Aenl.* I. 397). Wat vinding is, vernemen wij van *Ronsard* (402): „Tu auras en premier lieu les conceptions hautes, grandes, belles et „non trainantes à terre, car le principal point est l'invention.

„L'invention n'est autre chose que le bon naturel d'une imagination, „concevant les idées et les formes de toutes choses qui se peuvent „imaginer tant célestes que terrestres, animées ou inanimées, pour „après les representer, descrire et imiter" (pag. 27).

[11]) Ten Kate schat dus de dichterlijke waarde van Kamphuizen's Psalmberijming hooger dan die zijner overige gedichten. De laatste zijn volgens hem te weinig vindingrijk en schilderachtig van inhoud, daarbij te hoogdravend van woorden.

Beter dan met Ten Kate's oordeel over den vorm van Kamphuizen's gedichten, kunnen we ons vereenigen met hetgeen hij over den inhoud ervan aanmerkt. Men vergelijke *Jonckbloet* IV. 4 en *Bennink Janssonius Geschiedenis van het Kerkgezang.* 2[de] dr. 98 en volg.

[12]) „Wie voor Poeet wil gaan moet van een rijmer wel Poeet, maar „van Poeet geen rijmer worden. Loven hem hierom de slechthoofden, „dat verguldt den rijmer, gelijk een krans van boterbloemen den kinkel". *Vondel* 110.

[13]) „De zin moet klaar en zonder lang vertoeven aan 't begrip des „Lezers voorkomen. De geest weigert lang te arbeiden om de zins„beduidenis eens vers op te vorschen", zegt *de Simpel* (I. 76), en in denzelfden zin schreven ook *de Castelein* (*strophe* 93, 93); *v. Engelen* (163); *v. Alphen Riedel's Theorie* II. 248); *Vondel* (110); *Eschenburg* (40); de *Bosch* (63).

[14]) „Verzen willen gaarne vriendelijk en zuiver zijn, want de zang„godinnen zijn maagden, aan wie vriendelijkheid en zuiverheid betaamt". *Vondel* 110.

Boileau, den dichter Malherbe als een voorbeeld prijzende, schrijft:

«Aimez sa pureté
«Et de son tour heureux imitez la clarté, etc.
«Selonque notre idée est plus ou moins obscure,
«l'Expression la suit, ou moins nette ou plus pure, etc.
«Sur-tout qu'en vos écrits la langue révérée
«Dans vos plus grands excès vous soit toujours sacrée.
«En vain vous me frappez d'un son mélodieux,
«Si le terme est impropre, ou le tour vicieux;
«Mon esprit n'admet point un pompeux barbarisme,
«Ni d'un vers ampoulé l'orgueilleux solécisme.
«Sans la langue, en un mot, l'auteur le plus divin
«Est toujours, quoi qu'il fasse, un méchant écrivain.»

Uitvoerig spreken over de dichterlijke eisch van zuiverheid ook *Van Alphen* (*Riedels Theorie* II. 256 en volg.) en *Beets* (*Verscheidenh.* II. *Opmerkingen over dichterlijke vrijheid*)

Een dichter moet hebben „doorkropen de zeef van de zuyverste tael", verklaart *Rodenburgh* (*Borstweringh.* 11). Cf. in *J. Vollenhoven's Poesy*, ed. 1686, *Aan de Nederduitsche schrijvers.*

[15]) „Vers und Prosa verhallen sich wie Kunst und Natur; unnatür„lich soll auch die Kunst nicht sein, darum sollen die Verse unge„zwungen dahinströmen, wohllautend und die stimmung des Gedichts „ausdrückend, mikrokosmisch wie die Kunst, im Einzelnen das Ganze „spiegelud, im Leben selbst das Ideal des Lebens verwirklichend". *Carriere,* 519.

Met betrekking tot de zachte kleuren zegt *de Simpel* o. a.: (I. 80, 60): „'t Is de zachtvloeiendheid die Virgyl. aan den roem van Homerus „heeft doen grenzen en die Racine van velen boven den hoogdra„venden Corneille heeft doen verheffen".

Welluidendheid en zachtvloeiendheid rekent *van Duyse* (II. 31) tot de eerste der algemeene vereischten van een vers; zoo ook *van Alphen* (XLVIII; *Riedel's Theorie*, *hoofdstuk* XVI) en *Boileau* stemt met dezen eisch in, als hij zegt:

«Il est un heureux choix de mots harmonieux;
«Fuyez des mauvais sons le Concours odieux.»

Over de natuurlijke kleuren handelen *het vijfde stuk van Van Alphens verhandelingen; de Simpel* II. 215, 275; *Eschenburg* 38; *v. Engelen* 180; *Aanm. v. d. Dichtkunst* 7; *Nauwk. Onderricht* 75. Doch volgens *Hoffham* 102 mag een dichter niet natuurlijk wezen.

[16]) Cf. *Van Engelen* 147; *de Bosch* 121; *Vossius* I. 6, 7.

[17]) Dit is dezelfde gedachte, die *Boileau* dus korter uitdrukt: „Soyez simple avec art, sublime sans orgueil, agréable sans fard". Evenals hier Ten Kate streed na hem *Feith* (*Heldendicht*. 158) tegen den verkeerden zin, dien men aan het woord *verhevenheid* gaf. „Hoe vaak „ziet men niet," zegt hij, „zoo bij ons als bij onze nabuuren, dat ge„woone afgesleten denkbeelden in Poëtische uitdrukkingen voorgedragen „worden, en dat men dit met de uiterste onbeschaamdheid verhevenheid „hoort noemen. Niets is walgelijker in het oor eens kenners. Is eene „gedachte waarlijk verheven, men drukke ze op de eenvoudigste en „kortste wijze uit, en zij zal de meeste uitwerking doen bij hen, die „vatbaar voor het waare verhevene zijn. Dan dit zijn de minste men„schen. Van hier dat Poot bij ons honderdmaal gelezen wordt, tegen „dat men Vondel eens leest en van hier dat ik geloof dat Klopstock, „had hij onder ons zijn Messias geschreven, aan zeer weinigen behaagd „zou hebben." Cf. ook *Vondel* 110 en in het algemeen over het verhevene *Bilderdijk Gedachten over het verhevene en naive.* (*Verscheidenh.* II), *van Alphen Dichtk. Verhandel.* V. en *Siegenbeek*: *Longinus, over de verhevenheid.*

Van Alphen (*Riedels Theorie*. I. 89) bespreekt verscheiden bepalingen, in vroeger of later tijd van het verhevene gegeven.

Wat nu de definitie van Ten Kate betreft, *eenvoudige grootheid* ware beter geweest dan *deftige eenvoud.* Maar dit heeft Ten Kate juist ingezien, dat geene voorstelling kan verheven zijn, die niet eenvoudig is. En daarom is de verheven stijl geen opgesmukte maar een eenvoudige stijl.

Deftigheid, „de overeenstemming onzer handelingen met het gevoel der eer, deze hooge trap van welstaanlijkheid, het tegenovergestelde van laagheid" (*v. Alphen Theorie* II. 32) is bovendien ook volgens *Riedel-van Alphen* eisch van een goed gedicht. Zie ook *Aanm. v. d. Dichtkunst* 77.

[18] «Quoique vous écriviez, évitez la bassesse;
«Le style le moins noble a pourtant sa noblesse.” *Boileau.*

Naar *Smids* 264; *de Simpel* I. 53, 55; *Alphen Verhandel.* XLIV; *Aanm. v. d. Dichtkunst* 9; en, curiositatis causa, *Hoffham* 89 zijn naar dit onderscheid verder verwezen.

[19] Men houde in 't oog, dat Ten Kate in deze proeve spreekt over de dichtkunst, waardoor hij ter werktuigelijk deel der poëzie verstaat. Zie Aant. 5.

[20] Ook *de Castelein* (*strophe* 92) stelde dit den dichters ten eisch. Cf. verder *de Simpel* I. 73, 83.

[21] In de *Const. van Rhetorike* (*strophe* 98) wordt reeds hiertegen gewaarschuwd.

[22] Cf. *Pels* 3. *al.* 1; *v. Alphen Theorie* I. 130, 131 en de volgende regels van *Boileau:*

«Fuyez de ces auteurs l'abondance stérile
«Et ne vous chargez point d'un détail inutile.
«Tout ce qu'on dit de trop est fade et rebutant.
«L'esprit rassasié le rejette à l'instant.
«Qui ne sait se borner ne sut jamais écrire».

Huydecoper schreef dienaangaande (*Horatius Dichtkunst* 262):

«Hierin bestaat vooral de deugd en 't fraai der orden,
«Zo ik niet misse; dat, van tgeen gezeid moet worden,
«Terstond een deel gezeid, een deel werde uitgesteld,
«Hetwelk men elders bij gelegenheid vertelt.»

Alle stoplappen worden hier door Ten Kate veroordeeld; zij worden door *Hoffham* (109) in bescherming genomen (!)

[23] Hoezeer Vondel deze gave bezat, toont *Beets* aan. (*Verscheidenh.* V. 38, enz.)

[24] «Que jamais du sujet le discours s'écartant,
«N'aille chercher trop loin quelque mot éclatant.» (*Boileau*)

Ook *Feith* (*Heldend.* 164); *de Bosch* (63) en *Vondel* (110) spreken hierover. Voorbeelden geeft *de Simpel* (I. 73, 78; II. 225).

[25] *Pels* (1) dicht:

«Wij willen niemand weeren
«In 't recht der vrijheid, die we ook voor ons zelf begeeren;
«Doch niet, dat water zich vermeng met vuur en vlam,
«Een' slang met vogels paare, een' tijger met een lam,» enz.

Cf. *Vondel* 110, 112, 113; *Van Engelen* 144; *Huydecoper Dichtkunst* 262; *Heremans* 6; *De Bosch* 55; en deze regels van *Boileau:*

«Il faut que chaque chose y soit mise en son lieu;
«Que le début, le fin répondent au milieu.»

26) „In der Ueberhaufung von Bildern und Gleichnissen hebt der eine „Eindruck den andern auf, und das Ganze wird in verschnörkeltem „Zierath aufgelöst, wie in Marinismus, Gongorismus; geschminkte „Redensarten verdrängen die einfachen Naturlaute; gesuchte Umschrei-„bungen den schlichten Ausdruck der Sache; das äuszerlich Gemachte „bauschig Aufgeputzte tritt an die Stelle des frisch Gewachsenen und „in Klarheit schönen", zegt *Carriere* (517).

In aansluiting daarvan kan men ook *Van Engelen* 180, *v. Alphen Theorie* I. 163, II. 249 naslaan.

27) Tal van schrijvers hebben gewezen op deze harmonie van taal en inhoud, op des dichters schilderen met woorden en maat, en *Beets* (*Verscheidenh.* V. 39, 45, enz.) heeft aangetoond, hoe goed Vondel deze kunst verstond, hij tooverde met de taal. Voorts zij verwezen naar de plaatsen, waar deze „grondzuil der gansche versvorming", (zooals De Simpel het uitdrukt) besproken wordt, n.l. *De Simpel* II. 215, 275; I. 88; *Nederd. Dichtk.* 62; *Smids* 262; *Feith Heldendicht* 150, 153, 161; *Kinker* 194; *Bilderdijk Versch.* 151; *Pels* 9; *Van Engelen* 194; *Du Bos-Zweerts* 318; *Eschenburg* 81; *Tijdverdrijf* XXVII, 12; *Van Duyse* I. 327. II. 45; *v. Alphen Dichtk. Verh.* XLVIII; *Theorie* I. 158. II, 45, 242.

Van Alphen wijst in laatstgenoemd werk in het bijzonder op de grenzen, die de harmonie niet mag overschrijden. „Nimmer egter", zegt hij, „moet zij zoover getrokken worden, dat het zintuig zelf op „eene onaangename of walgelijke wijze wordt aangedaan".

28) In 't oog vallende overeenkomst met veel eischen, die in deze bladzijden den dichter en het dicht gesteld worden, vertoonen strophen drie tot elf van *Kamphuyzen's Wel-Rijmerswet* (*Stichtelijke Rijmen Tweede deel*).

29) *Prof. Siegenbeek* vond dit vergelijkend oordeel over onze grootste dichters der zeventiende eeuw merkwaardig genoeg om het af te laten drukken in zijn *Museum* (IV. 207) en aan dit citaat voegde hij deze woorden toe: „moge ook al de aangevoerde reden ieder niet evenzeer „bevredigen, het vergelijkend oordeel, over beide dichteren geveld, zal „echter, vertrouw ik, aan deskundigen niet ongegrond voorkomen".

Ten Kate is niet de eerste, die op dit verschil tusschen Hooft en Vondel gewezen heeft. In de *Boekzaal van Mei-Juni* 1708 komt een brief voor van den schrijver der *Idea Lingua Belgica* aan den Heer *D. van Hoogstraten*, waarin dit onderwerp besproken wordt. En leggen we naast elkaar wat Ten Kate en wat zijn vriend *Verwer* over deze dichters schrijft, dan is het duidelijk, dat wij bij Ten Kate in het kort lezen, wat *Verwer* breedvoeriger betoogt.

„Ik zal de vergelijking laten voor hetgeen zij is", (schrijft *van Alphen* XLII na de medeeling van genoemden brief) „en in geen onderzoek „van bijzonderheden treden; alleen dunkt mij, dat men in het ver- „rijken der taal door nieuwe wendingen en in oordeelkundig overnemen „van de schoonheden van anderen — bijzonder van onze naburen — „in het melodieuse en het muzikale van de dichtkundige uitdrukking „van Hooft ruim zoo veel leeren kan dan van Vondel; en wanneer ik „het oordeel van Broekhuizen over Hooft en Vondel inzie, dunkt mij, „dat deze groote man ook daarheen wil." *(Leven van Broekhuizen* 42).

Eenige bladzijden eerder (bl. XXXVIII) had *van Alphen* Vondels taal, zoowel als die van Hooft, deftig, stout, krachtig, zinnelijk maar welluidender en natuurlijker dan deze genoemd, „een bewijs dat Vondel zijnen voorganger in sommige opzichten voorbij geloopen is."

Naar aanleiding der opmerking van Van Hoogstraten in zijn „Aen den lezer" voor de gedichten van Broekhuizen, dat Hooft zich eene vrijere schikking veroorloofde dan Vondel, zette Prof. *Moltzer* (*Stud. en Schet.* pag. 77) het verschil tusschen de theorieën van beide dichters op heldere en afdoende wijze uiteen.

Cf. ook de correspondentie van Hooft en Huigens over de versmaat. (*Hooft's Brieven*, ed. *v. Vloten*, deel I. pag. 434, e. v.)

[30]) Eene critiek, die door *Jer. de Vries* (pag. 241) zoowel als door *Jonckbloet* (IV. pag. 256, 259, 260) bevestigd is.

Sprekend over de vier hoofdstukken, waarin Ten Kate zijne *Proeve* verdeeld heeft, zegt *Prof. Siegenbeek* (*Mus.* IV. 206): „Van deze hoofd- „stukken is zeker het eerste het minst uitgewerkte, en geeft van het „eigenlijke wezen der Poezy slechts eene onvolkomene voorstelling; „dan hetzelve behelst nogtans verscheidene goede waarnemingen, bij- „zonderlijk tot aanprijzing van verhevene eenvoudigheid in tegenstelling „van winderig gezwets".

Slechts ten deele is dit oordeel juist te noemen. Niet over den dicht- geest, het wezen der poezie wenschte Ten Kate te schrijven, maar de verstechniek is het onderwerp dezer verhandeling. Bestemde hij de maat, het rijm, den klemtoon met de rust voor de drie volgende hoofdstukken, in dit eerste gedeelte wenschte hij eene inleiding daarop te geven, en voornamelijk het voertuig der dichterlijke gedachten, de dichterlijke taal, te bespreken. Nu moge dit eerste hoofdstuk minder een geheel vormen dan de volgende, en aan regelmaat en geleidelijke volgorde moge deze eerste bladzijden te wenschen overlaten, de alge- meene vereischten der dichtkunst zijn er toch in vervat; zij beant- woorden aan haar doel.

«Il faut que chaque chose y soit mise en son lieu;
«Que le début, le fin répondent au milieu.»

[26]) „In der Ueberhaufung von Bildern und Gleichnissen hebt der eine „Eindruck den andern auf, und das Ganze wird in verschnörkeltem „Zierath aufgelöst, wie in Marinismus, Gongorismus; geschminkte „Redensarten verdrängen die einfachen Naturlaute; gesuchte Umschrei- „bungen den schlichten Ausdruck der Sache; das äuszerlich Gemachte „bauschig Aufgeputzte tritt an die Stelle des frisch Gewachsenen und „in Klarheit schönen", zegt *Carriere* (517).

In aansluiting daarvan kan men ook *Van Engelen* 180, *v. Alphen Theorie* I. 163, II. 249 naslaan.

[27]) Tal van schrijvers hebben gewezen op deze harmonie van taal en inhoud, op des dichters schilderen met woorden en maat, en *Beets* (*Verscheidenh.* V. 39, 45, enz.) heeft aangetoond, hoe goed Vondel deze kunst verstond, hij tooverde met de taal. Voorts zij verwezen naar de plaatsen, waar deze „grondzuil der gansche versvorming", (zooals De Simpel het uitdrukt) besproken wordt, n.l. *De Simpel* II. 215, 275; I. 88; *Nederd. Dichtk.* 62; *Smids* 262; *Feith Heldendicht* 150, 153, 161; *Kinker* 194; *Bilderdijk Versch.* 151; *Pels* 9; *Van Engelen* 194; *Du Bos-Zweerts* 318; *Eschenburg* 81; *Tijdverdrijf* XXVII, 12; *Van Duyse* I. 327. II. 45; *v. Alphen Dichtk. Verh.* XLVIII; *Theorie* I. 158. II, 45, 242.

Van Alphen wijst in laatstgenoemd werk in het bijzonder op de grenzen, die de harmonie niet mag overschrijden. „Nimmer egter", zegt hij, „moet zij zoover getrokken worden, dat het zintuig zelf op „eene onaangename of walgelijke wijze wordt aangedaan".

[28]) In 't oog vallende overeenkomst met veel eischen, die in deze bladzijden den dichter en het dicht gesteld worden, vertoonen strophen drie tot elf van *Kamphuyzen's Wel-Rijmerswet* (*Stichtelijke Rijmen Tweede deel*).

[29]) *Prof. Siegenbeek* vond dit vergelijkend oordeel over onze grootste dichters der zeventiende eeuw merkwaardig genoeg om het af te laten drukken in zijn *Museum* (IV. 207) en aan dit citaat voegde hij deze woorden toe: „moge ook al de aangevoerde reden ieder niet evenzeer „bevredigen, het vergelijkend oordeel, over beide dichteren geveld, zal „echter, vertrouw ik, aan deskundigen niet ongegrond voorkomen".

Ten Kate is niet de eerste, die op dit verschil tusschen Hooft en Vondel gewezen heeft. In de *Boekzaal van Mei-Juni* 1708 komt een brief voor van den schrijver der *Idea Lingua Belgica* aan den Heer *D. van Hoogstraten*, waarin dit onderwerp besproken wordt. En leggen we naast elkaar wat Ten Kate en wat zijn vriend *Verwer* over deze dichters schrijft, dan is het duidelijk, dat wij bij Ten Kate in het kort lezen, wat *Verwer* breedvoeriger betoogt.

„Ik zal de vergelijking laten voor hetgeen zij is”, (schrijft **van Alphen** XLII na de medeeling van genoemden brief) „en in geen onderzoek „van bijzonderheden treden; alleen dunkt mij, dat men in het ver„rijken der taal door nieuwe wendingen en in oordeelkundig overnemen „van de schoonheden van anderen — bijzonder van onze naburen — „in het melodieuse en het muzikale van de dichtkundige uitdrukking „van Hooft ruim zoo veel leeren kan dan van Vondel; en wanneer ik „het oordeel van Broekhuizen over Hooft en Vondel inzie, dunkt mij, „dat deze groote man ook daarheen wil.” (*Leven van Broekhuizen* 42).

Eenige bladzijden eerder (bl. XXXVIII) had *van Alphen* Vondels taal, zoowel als die van Hooft, deftig, stout, krachtig, zinnelijk maar welluidender en natuurlijker dan deze genoemd, „een bewijs dat Vondel zijnen voorganger in sommige opzichten voorbij geloopen is.”

Naar aanleiding der opmerking van Van Hoogstraten in zijn „Aen den lezer” voor de gedichten van Broekhuizen, dat Hooft zich eene vrijere schikking veroorloofde dan Vondel, zette Prof. *Moltzer* (*Stud. en Schet.* pag. 77) het verschil tusschen de theorieën van beide dichters op heldere en afdoende wijze uiteen.

Cf. ook de correspondentie van Hooft en Huigens over de versmaat. (*Hooft's Brieven*, ed. *v. Vloten*, deel I. pag. 434, e. v.)

30) Eene critiek, die door *Jer. de Vries* (pag. 241) zoowel als door *Jonckbloet* (IV. pag. 256, 259, 260) bevestigd is.

Sprekend over de vier hoofdstukken, waarin Ten Kate zijne *Proeve* verdeeld heeft, zegt *Prof. Siegenbeek* (*Mus.* IV. 206): „Van deze hoofd„stukken is zeker het eerste het minst uitgewerkte, en geeft van het „eigenlijke wezen der Poezy slechts eene onvolkomene voorstelling; „dan hetzelve behelst nogtans verscheidene goede waarnemingen, bij„zonderlijk tot aanprijzing van verhevene eenvoudigheid in tegenstelling „van winderig gezwets”.

Slechts ten deele is dit oordeel juist te noemen. Niet over den dichtgeest, het wezen der poezie wenschte Ten Kate te schrijven, maar de verstechniek is het onderwerp dezer verhandeling. Bestemde hij de maat, het rijm, den klemtoon met de rust voor de drie volgende hoofdstukken, in dit eerste gedeelte wenschte hij eene inleiding daarop te geven, en voornamelijk het voertuig der dichterlijke gedachten, de dichterlijke taal, te bespreken. Nu moge dit eerste hoofdstuk minder een geheel vormen dan de volgende, en aan regelmaat en geleidelijke volgorde moge deze eerste bladzijden te wenschen overlaten, de algemeene vereischten der dichtkunst zijn er toch in vervat; zij beantwoorden aan haar doel.

TITELS DER WERKEN, DIE IN DE AANTEEKENINGEN WORDEN AANGEHAALD, VOOR ZOOVER DIE DAARIN NIET ZIJN OPGEGEVEN.

Les oeuvres de Pierre Ronsard. ed. 1592. Tome III.

Gerardii Joannis Vossii Poeticarum institutionum libri tres. 1647.

Verhandelingen van der Letteren Affinitas of verwantschap; Van het gebruik der Accentus of Toonen in de Nederduitsche vaerzen; Van de Metaplasmus of Woordvervorming. Door het Kunstgenootschap N. V. A. 1728.

B. Huydecoper, Proeve van Taal- en Dichtkunde. 1732.
(Gebruikt is de tweede uitgave, van het jaar 1782.)

Ernst Zeydelaar, Reegelmaatige Nederduitsche Spelkonst. 1769.

Historie, regels ende bemerkingen wegens de Nederduijtsche Rijmkonst. t' Antwerpen. 1773.

Mr. Hieronymus van Alphen, Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen. 1778.

C. van Engelen, Welke zijn de algemeene oogmerken, die een digter moet bedoelen? Welke zijn derhalven de eigenaartige onderwerpen voor de digtkonst? en welke zijn derzelver algemeene regels? 1779.
Werken Maatsch. Letterk. IV. 65.

M. C. Curtius, Verhandeling over de Dichtkunde. 1780.

Nederduitsche Dichtkunde. Eerste deel. 1781.

Mr. Hieronymus van Alphen, Dichtkundige verhandelingen. 1783. Inleidende verhandeling.

Jeronimus de Bosch, Dichtkundige verhandeling.
Verhandel. Teylers Tweede Genootschap. Tweede stuk. 1783.
(Geschreven tegen de theorie Riedel—v. Alphen.)

O. C. F. Hoffham, Proeve eener theorie der Nederduitsche Poezy. 1788.

(*v. Santen*), Ruuwe Schets over het werktuiglijke der Dichtkunde. Leiden. 1796.

Vallande van Ieper. (*Dr. van Daele*), Tijd-Verdrijf. 1805, 1806.

Gerrit Hesselink, Hollandsche Dichtmaat en Prosodie. 1808.

Mr. J. Kinker, Proeve eener Hollandsche Prosodia, toegepast op het Metrum der Ouden. 1810.

(Tegen Hesselink.) Werk. Holl. Maatsch. Fraaie Kunsten en Wetenschappen. dl. I.

Aanmerkingen over de Dichtkunst. Amsterdam. 1805.

Jeronimo de Vries, Over de dichters der 18de eeuw. 1810.

Werken der Bat. Maatsch. van Taal en Dichtkunde. III.

Mr. B. H. Lulofs, Over Nederlandsche Spraakkunst, Stijl- en Letterkennis. 1823.

(Aangehaald wordt de tweede druk, van 1832.)

Mr. Willem Bilderdijk, Nieuwe Taal- en Dichtkundige verscheidenheden. II. 1824.

David de Simpel, Beredeneerde ontleding van de voornaamste Grondregelen der Dicht-, Reede-, Tooneel- en Uitgalmkunst, gevolgd van de Nederlandsche Prosodia. 1825.

(Eene uitbreiding en toepassing van Boileau's gedicht.)

Mr. Alexander François Sifflé, Verhandeling over het gebruik van min regelmatige rijmwoorden in Nederlandsche gedichten van onderscheiden soort. 1828.

Verhandel. Teyler's Tweede Genootschap. Stuk XX.

J. J. Eschenburg, Handboek der Dichtkunde en Welsprekendheid. Vertaald door N. G. van Kampen. 1828.

Mr. J. Kinker, Beoordeeling van Bilderdijk's Nederlandsche Spraakleer. 1829.

Prof. J. David, Nederduytsche Spraekkunst. Tweede deel. 1837.

(Dit werk vertoont groote overeenkomst met hetgeen Bilderdijk in het tweede deel zijner Verscheidenheden over de verstechniek schrijft. Vaak valt woordelijke navolging op te merken.)

J. M. Dautzenberg, Beknopte Prosodia der Nederduitsche Tael. 1851.

Mr. Prudens van Duyse, Verhandeling over den Nederlandschen versbouw. 1854.

Dr. W. G. Brill, Over de aesthetische waarde der klassieke en der moderne dichtvormen. 1857.

Verhandeling. Teyler's Tweede Genootschap. Stuk XXVIII.

T. Roorda, Over dichtmaat, versmaat en versbouw. 1863.

Prof. J. F. J. Heremans, Beknopte Nederlandsche Metriek. 1874.

(Aangehaald wordt de tweede druk.)

(Er is groote overeenkomst tusschen dit werk en de bovengenoemde Prosodie van Dautzenberg.)

Moritz Carrière, Aesthetik. Zweiter Theil. Dritte Auflage. 1885.

Nicolaas Beets, Nieuwe verscheidenheden meest op Letterkundig gebied. Tweede stuk. 1890.

J. Vercouillie, Schets eener Historische Grammatica der Nederlandsche Taal. 1892.

AANTEEKENINGEN OP DE *OEFFENSCHETS*.

Van slechts weinige der volgende aanteekeningen kan worden gezegd, dat zij den tekst van Ten Kate ophelderen. Voor hét meerendeel verwijzen zij naar of bevatten zij uitspraken van andere schrijvers over onzen versbouw betreffende de door Ten Kate besproken punten. De vermelding daarvan geschiedt zoowel om een juist oordeel over Ten Kate's schets te kunnen vellen als om eens opzettelijk te wijzen op den inhoud der geschriften, die over onze verstechniek handelen.

HOOFDSTUK I.

[1]) Ook *Is. Vossius'* verhandeling vangt aan met eene opmerking over de oudheid van het dicht. Hij schrijft: „non male sensisse videntur „illi, qui Poetica nullam aliam artem antiquiorem esse existimant. „Quippe, si quamdiu homines fuere, tamdiu quoque cantandi consue„tudo viguerit, ab ipsis utique mundi incunabulis arcessenda fuerit „artis hujus origo" (*pag.* 1, 2).

Zie ook *Aenl.* I. 397, en verder *v. Engelen* 77; *Hoffham* 18; *Hesselink* 2; *Van Duyse* I. 111; *Eschenburg* 87; *G. J. Vossius* II. 10; *Curtius* 6.

De schrijver der *Historie wegens de Nederduitsche Rijmkonst* noemt Jubal (Gen. 4 v. 21) den uitvinder der dichtkunst, en leidt van zijn naam ons *jubelen* af (*bl.* 1).

[2]) Hier kan Ten Kate o. a. gedacht hebben aan de schrijvers van de *Twespraack*. Daar leest men, *bladz.* 46, met betrekking tot de dichtmaat der Hebreën: „zij zeer veel langhe silben gebruicken, alzo „zij maer twe voeten bezighen/ de ene van een langhe silb/ d'ander „van twe silben, d'een kort d'ander lang/ zo datter wel veel langhe „silben aen eén volghen/ maar gheen twe korte an een".

Doch *Is. Vossius* verklaart (*bl.* 2): „Hebraeorum qualis fuerit poësis, „adeo nobis ignotum, quam quod ignotissimum: nam quaecunque de „hac scripsere nonnulli, istiusmodi sunt, ut longe melius fuisset ea „tacuisse".

TITELS DER WERKEN, DIE IN DE AANTEEKENINGEN WORDEN AANGEHAALD, VOOR ZOOVER DIE DAARIN NIET ZIJN OPGEGEVEN.

Les oeuvres de Pierre Ronsard. ed. 1592. Tome III.

Gerardii Joannis Vossii Poeticarum institutionum libri tres. 1647.

Verhandelingen van der Letteren Affinitas of verwantschap; Van het gebruik der Accentus of Toonen in de Nederduitsche vaerzen; Van de Metaplasmus of Woordvervorming. Door het Kunstgenootschap N. V. A. 1728.

B. Huydecoper, Proeve van Taal- en Dichtkunde. 1732.
(Gebruikt is de tweede uitgave, van het jaar 1782.)

Ernst Zeydelaar, Reegelmaatige Nederduitsche Spelkonst. 1769.

Historie, regels ende bemerkingen wegens de Nederduijtsche Rijmkonst. t' Antwerpen. 1773.

Mr. Hieronymus van Alphen, Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen. 1778.

C. van Engelen, Welke zijn de algemeene oogmerken, die een digter moet bedoelen? Welke zijn derhalven de eigenaartige onderwerpen voor de digtkonst? en welke zijn derzelver algemeene regels? 1779.
Werken Maatsch. Letterk. IV. 65.

M. C. Curtius, Verhandeling over de Dichtkunde. 1780.

Nederduitsche Dichtkunde. Eerste deel. 1781.

Mr. Hieronymus van Alphen, Dichtkundige verhandelingen. 1783. Inleidende verhandeling.

Jeronimus de Bosch, Dichtkundige verhandeling.
Verhandel. Teylers Tweede Genootschap. Tweede stuk. 1783.
(Geschreven tegen de theorie Riedel—v. Alphen.)

O. C. F. Hoffham, Proeve eener theorie der Nederduitsche Poezy. 1788.

(*v. Santen*), Ruuwe Schets over het werktuiglijke der Dichtkunde. Leiden. 1796.

Vallande van Ieper. (*Dr. van Daele*), Tijd-Verdrijf. 1805, 1806.

Gerrit Hesselink, Hollandsche Dichtmaat en Prosodie. 1808.

Mr. J. Kinker, Proeve eener Hollandsche Prosodia, toegepast op het Metrum der Ouden. 1810.

(Tegen Hesselink.) Werk. Holl. Maatsch. Fraaie Kunsten en Wetenschappen. dl. I.

Aanmerkingen over de Dichtkunst. Amsterdam. 1805.

Jeronimo de Vries, Over de dichters der 18de eeuw. 1810.

Werken der Bat. Maatsch. van Taal en Dichtkunde. III.

Mr. B. H. Lulofs, Over Nederlandsche Spraakkunst, Stijl- en Letterkennis. 1823.

(Aangehaald wordt de tweede druk, van 1832.)

Mr. Willem Bilderdijk, Nieuwe Taal- en Dichtkundige verscheidenheden. II. 1824.

David de Simpel, Beredeneerde ontleding van de voornaamste Grondregelen der Dicht-, Reede-, Tooneel- en Uitgalmkunst, gevolgd van de Nederlandsche Prosodia. 1825.

(Eene uitbreiding en toepassing van Boileau's gedicht.)

Mr. Alexander François Sifflé, Verhandeling over het gebruik van min regelmatige rijmwoorden in Nederlandsche gedichten van onderscheiden soort. 1828.

Verhandel. Teyler's Tweede Genootschap. Stuk XX.

J. J. Eschenburg, Handboek der Dichtkunde en Welsprekendheid. Vertaald door N. G. van Kampen. 1828.

Mr. J. Kinker, Beoordeeling van Bilderdijk's Nederlandsche Spraakleer. 1829.

Prof. J. David, Nederduytsche Spraekkunst. Tweede deel. 1837.

(Dit werk vertoont groote overeenkomst met hetgeen Bilderdijk in het tweede deel zijner Verscheidenheden over de verstechniek schrijft. Vaak valt woordelijke navolging op te merken.)

J. M. Dautzenberg, Beknopte Prosodia der Nederduitsche Tael. 1851.

Mr. Prudens van Duyse, Verhandeling over den Nederlandschen versbouw. 1854.

Dr. W. G. Brill, Over de aesthetische waarde der klassieke en der moderne dichtvormen. 1857.

Verhandeling. Teyler's Tweede Genootschap. Stuk XXVIII.

T. Roorda, Over dichtmaat, versmaat en versbouw. 1863.

Prof. J. F. J. Heremans, Beknopte Nederlandsche Metriek. 1874.

(Aangehaald wordt de tweede druk.)

(Er is groote overeenkomst tusschen dit werk en de bovengenoemde Prosodie van Dautzenberg.)

Moritz Carrière, Aesthetik. Zweiter Theil. Dritte Auflage. 1885.

Nicolaas Beets, Nieuwe verscheidenheden meest op Letterkundig gebied. Tweede stuk. 1890.

J. Vercouillie, Schets eener Historische Grammatica der Nederlandsche Taal. 1892.

AANTEEKENINGEN OP DE *OEFFENSCHETS.*

Van slechts weinige der volgende aanteekeningen kan worden gezegd, dat zij den tekst van Ten Kate ophelderen. Voor hét meerendeel verwijzen zij naar of bevatten zij uitspraken van andere schrijvers over onzen versbouw betreffende de door Ten Kate besproken punten. De vermelding daarvan geschiedt zoowel om een juist oordeel over Ten Kate's schets te kunnen vellen als om eens opzettelijk te wijzen op den inhoud der geschriften, die over onze verstechniek handelen.

HOOFDSTUK I.

[1]) Ook *Is. Vossius'* verhandeling vangt aan met eene opmerking over de oudheid van het dicht. Hij schrijft: „non male sensisse videntur „illi, qui Poetica nullam aliam artem antiquiorem esse existimant. „Quippe, si quamdiu homines fuere, tamdiu quoque cantandi consue- „tudo viguerit, ab ipsis utique mundi incunabulis arcessenda fuerit „artis hujus origo" (*pag.* 1, 2).

Zie ook *Aenl.* I. 397, en verder *v. Engelen* 77; *Hoffham* 18; *Hesselink* 2; *Van Duyse* I. 111; *Eschenburg* 87; *G. J. Vossius* II. 10; *Curtius* 6.

De schrijver der *Historie wegens de Nederduitsche Rijmkonst* noemt Jubal (Gen. 4 v. 21) den uitvinder der dichtkunst, en leidt van zijn naam ons *jubelen* af (*bl.* 1).

[2]) Hier kan Ten Kate o. a. gedacht hebben aan de schrijvers van de *Twespraack.* Daar leest men, *bladz.* 46, met betrekking tot de dichtmaat der Hebreën: „zij zeer veel langhe silben gebruicken, alzo „zij maer twe voeten bezighen / de ene van een langhe silb / d'ander „van twe silben, d'een kort d'ander lang / zo datter wel veel langhe „silben aen eén volghen / maar gheen twe korte an een".

Doch *Is. Vossius* verklaart (*bl.* 2): „Hebraeorum qualis fuerit poësis, „adeo nobis ignotum, quam quod ignotissimum: nam quaecunque de „hac scripsere nonnulli, istiusmodi sunt, ut longe melius fuisset ea „tacuisse".

hier aan de woorden van *Ronsard* (411): „Toutes fois tu feras plus „songneux de la belle invention et des mots, que de la Ryme, laquelle „vient assez aisément d'elle mesme apres quelque peu d'exercise et „labeur".

Ten Kate weet beter de waarde van het rijm te schatten dan *Rabener*, en dan *Nomsz* (*Mengelwerken*. 183) en *Hoffham* (49, 153), die in hunne overschatting van het rijm den Duitschen rijmer volgden. Volgens hen is het rijm de ziel van het vers en *Hoffham* verklaart ronduit, dat de rijmer hooger staat dan de dichter. Aan het rijm moet maat en taal onderworpen zijn volgens hem (167, 104). En toch wist *Ronsard* reeds, dat het rijm geen dicht maakt (416). Wil men het gevoelen van een hedendaagsch dichter over de waardij en den dienst van het rijm vernemen, men leze de schoone bladzijden uit *N. Beets' N. Verscheidenh.* II. 113, 136 *en volgende.*

[16]) Om de maat mag volgens de leer van het kunstgenootschap N. V. A. (*Verhandel.* 66) de klemtoon niet worden verlegd.

Ook de schrijver der *Historie wegens de Rijmkonst* (99) en *Smids* (259—262) waarschuwen, dat men ter wille van de maat aan de woorden geen geweld doe.

[17]) Zoo ook *de Castelein* (*strophe* 83); *de Simpel* (I. 28, 34); *Bilderdijk* (*Versch.* 149); *Naauw. Onderricht* (45).

Cf. *Huygens. Korenbloemen.* XXII. 6:

«Noch konnen s' alle drij 1) het werck niet houden staende,
«(Let wel op dit geheim) 't moet hincken, wel verstaende,
«Daer een van drijen werdt om 't ander ingepijnt;
«En elck niet om sijn self van selfs gekomen schijnt.»

[18]) Zoo ook *Hesselink* (3).

[19]) Eene bladzijde, die Ten Kate en den mij verder onbekenden heer van Arkel tot eer strekt. Zij wijst juist op de zieke plek bij de dichters of liever rijmers van hun tijd.

Had de zeventiende eeuw eene schare van dichters voortgebracht, die door rijkdom van gedachten, gloed en kracht ons wegslepen, hunne opvolgers miskenden het wezen der echte poezie en zochten hun roem in eene zoogenaamde beschaafdheid, zachtvloeiendheid en zuiverheid van vormen, waarbij aan de wetten, die de geest des tijds voorschreef, nauwkeurig werd voldaan, maar waardoor de geest der dichtkunst werd gedoofd.

Doch bij Ten Kate geene gladheid van taal hoofdzaak, geene verschavingsmanie, waaraan zooveel poëtasters van zijn tijd leden. Hij

---

1) Voetmaat, rijm en reden.

gaat in hetzelfde spoor als van Effen en van Alphen, Feith en Huydecoper 1). Even als deze verzette hij zich tegen den geest des tijds, wetende, dat de afwezigheid van dichterlijke gedachten, gebrek van dichterlijke aandrift, gemis van gevoel en verbeelding, zelfs door geen „vleugelen van melody" kunnen vergoed worden, hoezeer welluidende verzen krachtig kunnen medewerken tot die zinnelijke schoonheid, die het ware wezen der Poezie uitmaakt.

Dat ook reeds de ouden zoo dachten, toont *Vossius* (26) aan; cf. o. a. *Aristotelis De Arte Poetica* (3).

Indien men met eene theorie der dichtkunst, geheel in den geest der dichtgenootschappen, kennis wil maken, dan is de *Proeve*, die *Hoffham* daarvan in het jaar 1788 gaf en de *Historie, regels ende bemerkingen wegens de Nederduytsche Rijmkunst. 't Antwerpen.* 1773 (*bladz.* 360) zeker aan te bevelen. In Hoffhams oog (en in zijn tijd kon men waarlijk beter weten) is een „glad en vloeijend rijmer eigenlijkst „een puikpuik dichter" (136) en het is vermakelijk te lezen hoe deze poeet (*par.* 22 *en volg. bladz.* 70, 135) te keer gaat tegen de „waanwijze kritieken en grillige dweepers", die maar niet willen gelooven dat poezie niets anders dan proza in versmaat is of dat poezie en proza zich verhouden als room en afgetapte melk (10). Veel belachelijke dwaasheden worden in deze theorie ten beste gegeven.

Bij een terugblik op die bladzijden, die Ten Kate voor het rijm bestemd heeft, kunnen we dadelijk opmerken, dat hij zich bepaalt tot de bespreking van eenige onvolkomen rijmen en tot enkele opmerkingen over het rijm in het algemeen. Aan welke vereischten een rijm moet voldoen wil het volkomen heeten, vernemen wij van hem evenmin als van Pels. Over het accent der rijmende lettergrepen of over het getal daarvan zegt hij geen woord; ook mocht eene bepaling van staand en sleepend rijm niet overbodig heeten.

Mag *beschermer* rijmen op *marmar*? Moet of mag het rijm in het oorvallend zijn? Om de hoeveel regels mogen dezelfde rijmwoorden terugkeeren? Hoeveel lettergrepen mogen rijmen? Zie daar bovendien eenige punten, welker bespreking wel gewenscht zou zijn geweest, aangezien er verschil over bestond. (Men zie bijv. *Verwer* 79; *v. Mander* II; *Pels* 4, 56; *de Castelein strophe* 128 137, 140, 141; *David* 130, 129; *Heremans* 51, 38; *van Belle* 95; *Smids* 272.

---

1) Cf. *Jonckbloet* V. 8, 292, 294, 304. — *Feith Heldendicht* 157. — *Huydecoper Dichtkunst* 262; ook *Du Bos-Zweerts* I. 72, en *Curtius* 7, 9, 46.

HOOFDSTUK IV.

[1]) In het kort gezegd, Ten Kate keurt dus die regels af, waarin het maataccent steeds valt op woorden, die ook zinsaccent hebben. Voor de welluidendheid van het vers acht hij terecht noodig, dat er afwisseling hierin zij.

Cf. *Bilderdijk* 117, 118, 126, 139, 141; en *Kinker Beoordeeling* 276.

[2]) Een regel als deze bezit volgens *Bilderdijk* „op zich zelf wel ter „lichaam van een vers, maar niet de ziel".

Ook *Verwer* (76) noemt den aanvangsregel van de Palamedes „ingratus" op grond van het ontbreken der caesuur en *van Alphen* (75) verwerpt den regel op denzelfden grond, dien hij veelheid van pausen heet.

Huydecoper (I. 341) verdedigt den regel van Vondel, maar onzes inziens op lossen grond.

Over de caesuur spreekt Ten Kate niet. Versregels, waarin die met smaak is aangebracht, zullen ook meestal aan den eisch van Ten Kate voldoen en omgekeerd.

[3]) Ten Kate gebruikt het woord *helftsnee* voor *middenrust.* Ook bij *van Mander* (8); *Pels* (7); *N. V. A. Gebruik der Accenten* (25) en in den beginne door Huydecoper zijn de woorden *rust* en *snee* niet onderscheiden. *Ronsard* en *Sidney* (*An apologie for poetrie*, vert. door *Alb. Verwey*, pag. 129) gingen in deze verwarring voor, en zelfs nog *de Simpel* (II. 18) volgde hen hierin.

Maar *Verwer* (76 – 78) had reeds het onderscheid tusschen snee en rust aangewezen, ofschoon zijne opvatting van de rust niet juist is. Volgens hem valt zij niet in, maar na een voet.

[4]) *Pels* leerde daarvan:

« Die verpoozing wordt geheeten
«De sneê van 't vaers, waarvan men dit behoort te weeten:
«Dat van zessen, na de derde voet altijd,
« En dat van vijven, na de twede of derde snijt.
«Viervoetsche vaerzen voorts. waerin geen sneê met allen
«Vereischt wordt.»

Wat den laatsten regel betreft, heeft Pels en niet Ten Kate gelijk. Regels van vier of minder voeten behoeven geene rust. Zoo oordeelen ook *Ronsard* (418), *David* (126), *Huydecoper* (I. 422) en *Hist. der Rijmk.* (57). Bij den vijfvoet kan volgens *Pels* (zie ook *N. V. A.* 25) de rust even zoo goed na den derden als na den tweeden voeten intreden. Ten Kate geeft terecht aan de laatste rust de voorkeur. *Ronsard* (415); *Smids* (271); *Bilderdijk* (II. 104, 148); *van Belle*; *de Simpel* (I. 42); *David* (126); *Historie Rijmkonst* (72) heeft hij aan zijne zijde.

Nederd. Dichtk. (26) beslist niet. Wat *Pels* en *Ten Kate*, *Ronsard* (415), *Boileau*, *Hist. der Rijmkunst* (57), *van Belle*, en ook *de Simpel* (I. 41) leeren aangaande de rust in den zesvoet, heeft veel tegenspraak gevonden. Onze beste dichters hebben er zich niet aan gehouden, maar juist door de pause te verplaatsen of twee rusten aan te brengen (eene na den tweeden en eene na den vijfden voet) hebben zij hunne Alexandrijnen voor eentonigheid mede bewaard. „In mijnen zin worden meest „alle vaerzen lam met nauw waarnemen van den middelstuit in de „utspraack", schrijft *Hooft* (*Brieven* I. 149). *Van Daele* (XXXX. 12, 14) beveelt den trant van Cats (rust in het midden) aan, schoon hij Vondel's verzen, (met verplaatsbare rust) bewondert.

Zie: *Huydecoper* III. 414, I. 422; *Feith Het Graf Voorb.* XIII); *Roorda* 155, 159; *v. Santen* 27, 105; *Lulofs* 446; *Eschenburg* 78; *van Duyse* I. 268, 270; *Heremans* 31.

Wel in de theorie, maar niet altijd in de praktijk is Bilderdijk de leer van Ten Kate toegedaan. *Bilderdijk* II. 137 en volg.; *Kinker Beoordeeling* 279, 270.

[5]) „De miskenning van deze eigenschap van het vers", zegt *Bilderdijk* (II. 144), „doet Vondel in de kracht, zijne versificatie eigen, miskennen". Anders oordeelen *v. Lelyveld*, *Huydecoper* (I. 423), *Hist. Nederd. Rijmkonst* (65) en *de Simpel* (I. 57), die na eene lettergreep, welke „volgens eene goede uitspraak een hoogen toon voert", de pause wil doen invallen. Cf. *Bilderdijk* 104.

[6]) Ten onrechte verwerpt Ten Kate dezen versregel, omdat er geene halfsnee na den derden voet behoeft te vallen. Cf. *Lulofs* 449, *Hesselink* 27, 29; *van Duyse* I. 266.

[7]) Uitzonderingen op den regel der Helftsnee werden door de praktijk noodzakelijk gemaakt. Ook *Pels* (*Voorrede* 6) en *Bilderdijk* (137) gaven uitzonderingswetten voor eenige soorten van samenstellingen. Hetgeen Ten Kate zegt komt niet geheel overeen met de aangehaalde bladzijde uit Bilderdijks verhandeling. Deze duldt de rust slechts in samenstellingen van twee naamwoorden, onverschillig of het eerste deel lang of kort is, mits het tweede woord polysyllabum zij. Zie hiertegen *Kinker Beoord.* 279 en verder *de Simpel* I. 56; *Huydecoper* III. 416; *Smids* 270.

[8]) Eene juiste opmerking, die met het voorafgaande voor het dichterlijk oor van Ten Kate pleit. Hiermede komt overeen wat Hooft aan Huijgens over dit onderwerp schreef. (*Hooft's Brieven*, *ed. van Vloten*, I. 439).

[9]) Cf. *van Alphen* LXXXIII; *Lulofs* 452; *de Simpel* I. 55; en vooral *Hesselink* 43 en volg., 80; *van Duyse* II. 44, 91—97.

Men vergelijke ook het begin van dit hoofdstuk.

[10]) Ook *Huydecoper* (I 420), de schrijver van de *Historie wegens de Rijmkonst* (54) en *de Simpel* (61) wijzen op deze woorden zonder eene poging te doen om ze aan de Poezy dienstbaar te maken.

Hesselink (72) wijst op de middelen, waardoor dichters zulke woorden bruikbaar maken. Deze zijn: bij drie lettergrepige woorden betoning ook van de laatste syllabe (wat bij de Duitsche dichters vaak valt op te merken, zie *Grundriss*. II. 948), of, wat minder aan te bevelen is, verplaatsing van den klemtoon naar de tweede gréep. Het eerste noemt *van Duyse* (II. 94) regel in den rhytmischen versbouw. „Aan „woorden van vier of meer lettergrepen" zegt *Hesselink* (76) „worden een of meer klemtonen bijgegeven aan syllaben, die uit haar aard niet te kort worden uitgesproken, dan dat daarop een klemtoon kan vallen".

Zoo ook *N. V. A.* 25 en *van Daele*. XXVI. 2.

Van Duyse wenscht (op het voetspoor van *Wieland* [ed. 1794 bl. XVI]) een vrijeren versbouw, opdat dergelijke woorden bruikbare bouwstof voor de dichters worden.

[11]) Voorbeelden hierbij geven *de Simpel* I. 61; *Hesselink* 27, 84.

Reeds merkten wij op, dat bij Ten Kate de caesuur, „de schakeling, die de voeten door de woorden verbindt, en aan 't vers leven en zenuwen geeft" (*Bilderdijk* 139), niet tot haar recht komt. (Vergelijk *Carriere* 521; *Brill* 11; *van Duyse* II. 51 *en volg.*; *Dautzenberg*. 14. Weinig is het ook, wat hij over den klemtoon zegt. Over het wisselend accent van eenlettergrepige woorden o. a. was eene opmerking niet overbodig geweest.

Over de rust had Ten Kate ook vollediger kunnen zijn. In hoeverre mag de rust scheiden, wat naar den zin bijeenhoort (Cf. *Bilderdijk* 138; *Nederd. Dichtk.* 104; *van Mander* 3; *v. Alphen* LXXXII; *v. Daele* XXXVI. 2; *Hist. wegens de Rijmkonst* 41)? Is smelting steeds gewenscht (*v. Mander* 4)? Moet de rust ook den zin verdeelen, zooals *Boileau* voorschrijft: „que toujours dans vos vers le sens, coupant les mots, sus„pende l'hemistiche, en marque le repos?" Dat zijn eenige vragen, waarop Ten Kate geen antwoord geeft. Wat laatstgenoemde betreft, de door Ten Kate gegeven voorbeelden wijzen er op, dat hij het voorschrift van Boileau niet volgde. Hooft en Vondel hebben zich aan dien regel evenmin gehouden. Hij wordt gegeven door *Ronsard* (417); *v. Mander* (4); *van Alphen* (LXXXIII); *de Simpel* (I. 57); *David* (129), en de *Hist. Nederd. Rijmkonst* (65).

Eschenburg (79) verklaart er zich tegen.

BIBLIOGRAPHIE DER WERKEN VAN LAMBERT TEN KATE.

EIGENHANDIG GESCHREVEN HANDSCHRIFTEN IN DE BIBLIOTHEEK VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN.

1. I. De „wortel- of zakelijke deelen" van de ongelijkvloeijende en onregelmatige verba in het „Belgisch, Moeso-Gotthisch, Frank-Duitsch, Angelsaxisch, Hoog-Duitsch en IJslandsch"; verdeeld in 3 rubrieken, naar gelang de besproken verba in onze taal gemeenzaam, ongemeen of zeldzaam zijn.

II. Over de suffixen.

III. De klanknabootsende woorden.

IV. De vier eerste telwoorden in de Britische-, Germaansche-, Slavische-, Romaansche- en Hebreeuwsche talen.

V. „Eijgene Wortel of zakelijke deelen" (van *a* tot *be*).

Bundeltje kleine handschriften van het jaar 1710.

Zie Catalogus Bibl. Maatsch. der Ned. Letterk. I (Hs.) no. 32.

2. Aanteekeningen op: Kilianus auctus, seu Diction-Teut.-Lat.-Gallicum. Amsterdam, 1642.

Geschreven in het jaar 1712, in een met wit doorschoten exemplaar, dat thans in het bezit is der Biblioth. Maatsch. Nederl. Letterk. Zie Catalogus I (Hs.) no. 92.

3. Aanteekeningen op: Th. Benson. Vocabularium Anglo-Saxonicum. Oxoniae, 1701.

Deze zijn onder aanteekeningen van anderen op de randen van het exemplaar geschreven, dat in het bezit der Maatsch. der Ned. Letterk. is. Zie Catalogus I. blz. 829.

HANDSCHRIFTEN IN COPIE AANWEZIG.

De Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam is in het bezit van vier zeer fraai geschreven en gebonden deelen in folio,

welke de onderstaande geschriften van Ten Kate bevatten. Zij zijn afkomstig uit de boekenverzameling van den heer C. Ploos van Amstel J.C.zoon, na wiens overlijden zij door den toenmaligen Bibliothecaris Prof. Mr. H. C. Cras voor genoemde Bibliotheek zijn aangekocht.

Deze hss. zijn niet van Ten Kate zelf. Buiten twijfel bezorgde de heer Ploos van Amstel deze blijkbaar nauwkeurige afschriften.

De „Benaamingen van de bijzondere geluidgeevingen der dieren", aan het eind van het eerste deel, zijn niet van Ten Kate afkomstig. Immers Johnson's Woordenboek, als bron daarbij opgegeven, is eerst in 1755 verschenen.

Men zie verder over deze hs.: Prof. Siegenbeek. Museum IV. 201. en vgg. „Over eenige weinig bekende handschriften van Lambert ten Kate Hermanszn."

4. Verhandeling over de Klankkunde. 1699.

In het eerste deel der Amsterd. Hss.

Hiermede kunnen de bladz. 132 tot 139 van de „Aanleiding" vergeleken worden.

Zie hiervóór pag. 56 tot 68.

5. De laatste drie hoofdstukken van het eerste gedeelte der „Verhandeling over de Klankkunde", die tot titel hebben: Van de Stem, Van de Letterklanken, Van de Medeklinkers.

Hierbij kan men vergelijken: De „Aanleiding" van bladz. 114 tot 131, en van bladz. 141 tot 151.

Zie hiervóór pag. 68 tot 81.

6. Het tweede gedeelte der verhandeling over de Klankkunde.

Inhoud:

I. Van de onderlinge redigheid der klanken.
II. Van de verkieslijkheid der klanken.
III. Van de vinding der toonplaatsen.
IV. Aenmerkingen en overweging, betreffende deze voorgaande verdeeling van den octaaf.
V. Van eene tweede wijze van verdeeling der octaven in natuurlijke toonen.
IV. Van de verdeeling der geheele toonen in halve.
VII. Van de enharmonique of overeenbrengende verd...

Zie Siegenbeek. Museum IV. 205.

Op verzoek van Prof. Cras heeft de Hoogleeraar in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde aan de Universiteit te Luik, Mr. J. Kinker, deze verhandeling aan een nauwgezet onderzoek onderworpen. De vruchten van dit onderzoek heeft hij aan zijn ambtgenoot uitvoerig medegedeeld in een brief, gedateerd 27 Augustus 1816, welke nog in het bezit is van de Amsterd. Universiteits-Bibliotheek.

Hiermede vergelijke men pag. 139 tot 141 van de „Aanleiding".

7. Oeffen-Schets over het vereisch der Dichtkunst.

In het eerste deel der Amsterdamsche Hss.

Zie hiervóór het vierde hoofdstuk.

8. Wiskundig ontwerp der Schrijfkunst.

Den inhoud van het tweede deel der Amsterdamsche Hs. vormend.

Zie Siegenbeek. Museum IV. 208, 209.

9. Verhandeling over het denkbeeldige schoon der Schilders, Beeldhouwers en Dichters.

Deze verhandeling werd opgesteld in het jaar 1720 en zag in 1724 het licht in het Fransch. Zij werd namelijk onder den titel: Discours préliminaire sur le beau ideal des peintres, sculpteurs en poëtes, geplaatst voor de „Inscription de divers tableaux etc." van Richardson.

Zie Siegenbeek. Museum IV. 212—217.

Te vergelijken met „Aenleiding" I 14—17.

10. Uitbreiding en beschrijving van eenige der fraaiste teekeningen, die in zijne kunstverzameling aanwezig waren.

Hieraan gaat eene voorrede vooraf van den Heer Ploos van Amstel.

Deze beide laatste stukken vormen het vierde deel der Amsterd. hs.

Zie Siegenbeek. Museum IV. 217—220.

(203) wil het niet onvoorwaardelijk afkeuren. Voorbeelden van zulke rijmen geeft genoemd werk van *N. V. A.* (bl. 7 en volg.) Volgens *Heremans* (38, 39) mag men *ts*, *d*, *g* op *s*, *t*, *ch* doen rijmen; volgens *Van Daele* (IXXX, 13) ook *s* op *ts*, *ds*.

[11]) Als eene vrijheid, met spaarzaamheid gebezigd, kan men, naar de meening van *Sifflé* (wiens verhandeling over het gebruik van min regelmatige rijmwoorden met goud bekroond is) dit rijm toelaten. Maar *Pels* dacht hier anders over, en natuurlijk ook de puristische rijmgenooten der Dichtkunst-maatschappijen van de vorige eeuw.

Bilderdijk schrijft ervan (*Aant. Hooft* 11.): „Toen ik dit rijm van „*ngt* en *nkt* ('t was *zingt* en *klinkt*) in mijn zilveren prijsvers eerst „gebruikte, kwam er 't gansche Genootschap tegen op. Ook is er zeker „eenig onderscheid in. Doch dat dit zeer gering moet zijn, blijkt genoeg „uit het onverschillig schrijven van *dwang* en *dwank* en dergelijke, „bij Vondel en zijne tijdgenooten". Ook *Heremans* (38) en *Van Duyse* (215) nemen dit rijm in bescherming.

[12]) Men rijmt voor 't oor, niet voor 't oog. Dit leerde reeds *Matthijs de Castelein* in zijne *Const der Rhetoriken* (*strophe* 127), en het rijm van *s* op *sch* moge niet fraai staan, „het is zoodanig in de uitspraak „gegrond, dat het niet eens eene vrijheid kan heeten". *De Castelein* (*strophe* 137), *Sifflé* (91), *Lulofs* (441), *Nederd. Dichtkunst* (113), *Pels* 5 en *Voorrede* 7), *van Duyse* (212), *Heremans* (39) en *v. Daele* (IXXX, 13) keuren het goed. *De Simpel* (64) echter vindt, dat dit rijm zeer onvolmaakt klinkt.

[13]) Zoo spraken en deden vaak de leden van Nil. Vol. Ard., zooals o. a. blijkt uit *Oudaen's Lijkgedachtenis van Vondel* 30.

Ook Vondel maakte zich hieraan wel eens schuldig, al wordt dit door Oudaen t. a. p. ontkent. (vergel. *Huydecoper* II. 174 en *Beets' Verscheidenh.* II. 47, 48.)

Om het rijm op *geworden* schreef Bilderdijk het verouderde *orden* voor *orde*, eene, volgens Da Costa, moeilijk te wettigen dichterlijke vrijheid. En bij Vondel en bij Bilderdijk waren in dit geval de daden in strijd met hun eigen leer. Men zie *Vondel's Aanleiding* (*bladz.* 109) en *Bilderdijk* II. 150. Ook de „*excellent Poeet modern*" was (cf. *strophe* 123) een vijand van spellingverandering om het rijm.

Het is opvallend, dat de anders zoo keurige Cats in het veranderen van *ng* in *nck* ter wille van het rijm geen bezwaar schijnt gehad te hebben.

De *Twespraack* (34) en de *Historie wegens de Dichtkonst* (44) leerden, dat ter wille van het rijm de woorden in vorm en uitspraak wel mogen worden verdraaid.

Is. Vossius (81) beschuldigt eveneens de dichters van zulk eene woordvervorming en de zoo vaak herhaalde waarschuwing tegen deze overtreding was, zagen wij, niet ongegrond. En *Ronsard* (144) en *Boileau*, om naast deze klinkende namen van minder invloedrijke schrijvers uit ons land als *Smids* (269), *Sifflé* (89) en den schrijver van de *Nederd. Dichtk.* (110) te zwijgen, hebben op het verkeerde ervan gewezen. Het rijm moet niet heerschen. „La rime est une esclave", zegt *Boileau*, „et ne „doit qu'obéir. Au joug de la raison sans peine elle fléchit et, loin „de la gener, la sert et l'enrichit". En aan hem sluit zich de prinses *de Salm* aan, als zij, zoo smaakvol als waar, schrijft:

«Qu'est-ce done que la rime? une chaine légère;
«Que s'impose l'esprit, que l'école exagère;
«Un charme à la mesure ajouté savammant,
«Mais qui ne doit gener l'art ni le sentiment;
«Qui juste sans effort, élégant sans emphase,
«Soumis à la pensée, et soumettant la phrase,
«De la mode et du temps a pu subir les lois,
«Dont il faut reconnaître et soutenir les droits,
«Mais dont le fol exces, dans sa monotonie,
«Serait le désespoir et la mort du génie".

Niet onjuist drukt *Sifflé* (5) zich uit, als hij van het rijm zegt: „De „Nederlandsche Poesy beschouwt het als den gordel der Bevalligheden, „die zonder ooit onaangenaam te knellen, integendeel het bekoorlijke „van hare gestalte des te levendiger doet uitkomen".

[14]) En niet alleen bij onkundigen komt het eensluidend rijm voor. De inachtneming van dezen regel ontsnapte vaak aan Huigens en Cats, en soms ook wel aan Vondel. Zie hierover *de Castelein, strophe* 4 *en bladz.* 48; *Pels* 5; *Huydecoper* III. 377; *Sifflé* 77; *Bilderdijk* V. 151; *Nederd. Dichtk.* 114; *Lulofs* 440; *van Duyse* I. 196, 214; *Heremans* 39.

„Verspuut se ghy als slanghen venijn" zegt *de Castelein* (*strophe* 90) van versregels als die, welke Ten Kate aanhaalt. En zoo oordeelden ook *Pels*, *Nederd. Dichtkunde* en *Bilderdijk t. a. p.* Doch *de Simpel* (24 en 25) noemt ze geoorloofd in sommige gevallen; ook *Sifflé* (78) en de schrijver der *Historie wegens de Rijmkunst* (42) hellen tot dit gevoelen over. *Eschenburg* (86) wil rime riche bij uitzondering toelaten.

[15]) Zoo schreef een jaar later ook *David van Hoogstraten* (60): „Het „rijm, een plaag voor onze Dichtkunst, (want de naeuwe bepaling der „voeten schaft werx genoeg) is het minste van belang, hetgeen „al over lang de beroemde Ronsard zijnen Françoisen ingescherpt heeft, „en hen vermaent meer zorge te dragen voor het bedenken van schoone „vonden, dan voor het vinden van het rijm". Van Hoogstraten denkt

hier aan de woorden van *Ronsard* (411): „Toutes fois tu feras plus „songneux de la belle invention et des mots, que de la Ryme, laquelle „vient assez aisément d'elle mesme apres quelque peu d'exercise et „labeur".

Ten Kate weet beter de waarde van het rijm te schatten dan *Rabener*, en dan *Nomsz* (*Mengelwerken*. 183) en *Hoffham* (49, 153), die in hunne overschatting van het rijm den Duitschen rijmer volgden. Volgens hen is het rijm de ziel van het vers en *Hoffham* verklaart ronduit, dat de rijmer hooger staat dan de dichter. Aan het rijm moet maat en taal onderworpen zijn volgens hem (167, 104). En toch wist *Ronsard* reeds, dat het rijm geen dicht maakt (416). Wil men het gevoelen van een hedendaagsch dichter over de waardij en den dienst van het rijm vernemen, men leze de schoone bladzijden uit *N. Beets' N. Verscheidenh.* II. 113, 136 *en volgende.*

[16]) Om de maat mag volgens de leer van het kunstgenootschap N. V. A. (*Verhandel.* 66) de klemtoon niet worden verlegd.

Ook de schrijver der *Historie wegens de Rijmkonst* (99) en *Smids* (259–262) waarschuwen, dat men ter wille van de maat aan de woorden geen geweld doe.

[17]) Zoo ook *de Castelein* (*strophe* 83); *de Simpel* (I. 28, 34); *Bilderdijk* (*Versch.* 149); *Naauw. Onderricht* (45).

Cf. *Huygens. Korenbloemen.* XXII. 6:

«Noch konnen s' alle drij 1) het werck niet houden staende,
«(Let wel op dit geheim) 't moet hincken, wel verstaende,
«Daer een van drijen werdt om 't ander ingepijnt;
«En elck niet om sijn self van selfs gekomen schijnt.»

[18]) Zoo ook *Hesselink* (3).

[19]) Eene bladzijde, die Ten Kate en den mij verder onbekenden heer van Arkel tot eer strekt. Zij wijst juist op de zieke plek bij de dichters of liever rijmers van hun tijd.

Had de zeventiende eeuw eene schare van dichters voortgebracht, die door rijkdom van gedachten, gloed en kracht ons wegslepen, hunne opvolgers miskenden het wezen der echte poezie en zochten hun roem in eene zoogenaamde beschaafdheid, zachtvloeiendheid en zuiverheid van vormen, waarbij aan de wetten, die de geest des tijds voorschreef, nauwkeurig werd voldaan, maar waardoor de geest der dichtkunst werd gedoofd.

Doch bij Ten Kate geene gladheid van taal hoofdzaak, geene verschavingsmanie, waaraan zooveel poëtasters van zijn tijd leden. Hij

1) Voetmaat, rijm en reden.

gaat in hetzelfde spoor als van Effen en van Alphen, Feith en Huydecoper 1). Even als deze verzette hij zich tegen den geest des tijds, wetende, dat de afwezigheid] van dichterlijke gedachten, gebrek van dichterlijke aandrift, gemis van gevoel en verbeelding, zelfs door geen „vleugelen van melody" kunnen vergoed worden, hoezeer welluidende verzen krachtig kunnen medewerken tot die zinnelijke schoonheid, die het ware wezen der Poezie uitmaakt.

Dat ook reeds de ouden zoo dachten, toont *Vossius* (26) aan; cf. o. a. *Aristotelis De Arte Poetica* (3).

Indien men met eene theorie der dichtkunst, geheel in den geest der dichtgenootschappen, kennis wil maken, dan is de *Proeve*, die *Hoffham* daarvan in het jaar 1788 gaf en de *Historie*, *regels ende bemerkingen wegens de Nederduytsche Rijmkunst. 't Antwerpen.* 1773 (*bladz.* 360) zeker aan te bevelen. In Hoffhams oog (en in zijn tijd kon men waarlijk beter weten) is een „glad en vloeijend rijmer eigenlijkst „een puikpuik dichter" (136) en het is vermakelijk te lezen hoe deze poeet (*par.* 22 *en volg. bladz.* 70, 135) te keer gaat tegen de „waanwijze kritieken en grillige dweepers", die maar niet willen gelooven dat poezie niets anders dan proza in versmaat is of dat poezie en proza zich verhouden als room en afgetapte melk (10). Veel belachelijke dwaasheden worden in deze theorie ten beste gegeven.

Bij een terugblik op die bladzijden, die Ten Kate voor het rijm bestemd heeft, kunnen we dadelijk opmerken, dat hij zich bepaalt tot de bespreking van eenige onvolkomen rijmen en tot enkele opmerkingen over het rijm in het algemeen. Aan welke vereischten een rijm moet voldoen wil het volkomen heeten, vernemen wij van hem evenmin als van Pels. Over het accent der rijmende lettergrepen of over het getal daarvan zegt hij geen woord; ook mocht eene bepaling van staand en sleepend rijm niet overbodig heeten.

Mag *beschermer* rijmen op *marmar*? Moet of mag het rijm in het oorvallend zijn? Om de hoeveel regels mogen dezelfde rijmwoorden terugkeeren? Hoeveel lettergrepen mogen rijmen? Zie daar bovendien eenige punten, welker bespreking wel gewenscht zou zijn geweest, aangezien er verschil over bestond. (Men zie bijv. *Verwer* 79; *v. Mander* II; *Pels* 4, 56; *de Castelein strophe* 128 137, 140, 141; *David* 130, 129; *Heremans* 51, 38; *van Belle* 95; *Smids* 272.

---

1) Cf. *Jonckbloet* V. 8, 292, 294, 304. — *Feith Heldendicht* 157. — *Huydecoper Dichtkunst* 262; ook *Du Bos-Zweerts* I. 72, en *Curtius* 7, 9, 46.

Boekverkooper op den Voorburgwal, over de Nieuwekerk. 1728. 8vo. XXIV en 112 bldz. met platen door J. Luiken.

De „Voorreden van den uitgever" is getekend L. T. K. H.

Zie Catal. Maatschappij der Ned. Letterk. bldz. 652.

21. Den schepper en Zyn bestier te kennen in Zyne schepselen; Volgens het Licht der Reden en Wiskonst. Tot Opbouw van Eerbiedigen Godsdienst en Vernietiging van alle Grondslag van Atheïstery; als mede Tot een regtzinnig Gebruyk van de Philosophie. Te Amsterdam, By Pieter Visser, Boekverkooper, op de Leely-graft. 1716. XXXVIII en 162 bldz. Met 2 platen.

Door Ten Kate opgedragen aan zijn oom, den eerwaarden Heer Wijnand Blaeupot.

Dit is een uittreksel uit het Engelsche Tractaat van Dr. George Cheyne, „vervattende de Philophische Beginselen der Natuurkunde, en de bewijzen van Godsdienst, daaruit spruitende". Ten Kate heeft dit werk niet slechts vertaald, maar ook met aanteekeningen verrijkt.

Inhoud.

I. Van de Wetten der Natuer, en hare Gelykvormige Verschynselen.
II. Van de Aentrekking en Zwaerte-kragt.
III. Van den Oorspronk van den tegenwoordigen Staet der Dingen, en van de Epicurische en Mechanische Hypothesis.
IV. Van de Stellinge wegens de Eeuwigheyd der Wereld.
V. Van 't Warelyke Zyn eener Godheid.
VI. Bewys van een God uyt de Beschouwinge van 't Menschelyke Gestel.

Catal. Maatsch. der Nederl. Letterk. II, blz. 947.

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN.

Bladz. 2 *regel* 21.

Petrus Montanus, predikant te Nieuwenhoorn, heeft ook den tekst geschreven bij: „La Germanie inférieure de Petrus Keerius, c'est à dire, nouvelles et exactes Cartes geographiques des XVII Provinces. Amstelodami 1622".

Zijn „Bericht" was bekend aan Morhof, die er in zijn „Polyhistor" (3de dr. pag. 718) een zeer gunstig oordeel over velde. Verder vindt men laatstgenoemd werk vermeld bij „Pars Naemrol van de Batavise en Hollandsche schrijvers", bladz. 353; bij „Siegenbeek. Beknopte Geschied. der Nederl. Tale", bladz. 226; bij „van Kampen. Beknopte Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen", deel I, bladz. 218.

Johann Conrad Amman, geboren te Schaffhausen, studeerde te Bazel in de Geneeskunde, en vestigde zich daarop te Amsterdam als geneesheer. Door zijne studieën op het gebied van het doofstommen-onderwijs verwierf hij zich een grooten naam. In 1692 verscheen zijn „Surdus loquens, sive methodus, qua, qui surdus natus est, loqui discere possit. Amster. 12°".

Hetzelfde werkje gaf hij nog in 1692 in het Hollandsch te Haarlem in 8° uit, onder den titel: „Surdus loquens, dit is, wiskonstige beschrijvinge, op wat wyse men doofgeborene sal konnen leeren spreken". Dit boekje is in 1694 in 8° in het Engelsch; in 1747 eveneens in 8° in het Hoogduitsch en herhaalde malen in het Latijn uitgegeven.

De „Dissertatio de Loquela" is, in het Fransch vertaald door Beauvais de Préau, gedrukt achter de „Cours d'éducation des sourds et muets par Deschamps. 1779. 12°".

Behalve deze werkjes heeft Amman nog geschreven „De onsterfelijkheid der Ziele, uit Socrates bewezen, 1709" en „Konst om dooven en stommen te leeren spreken, met platen, 12°"; laatstgenoemd werk in vereeniging met Van Helmont.

Hij heeft ook eenige werken van Coelius Aurelianus uitgegeven

(in 1706, te Amsterdam, 4°) met noten en aanmerkingen van Theodorus Janszoon ab Almeloveen. Amman overleed in 1724 op zijn landgoed bij Leiden.

Zie: „Mr. H. O. Feith en Mr. B. H. Lulofs. Redevoering en Dichtregelen uitgesproken ter gelegenheid van het 25-jarig feest van het departement Groningen der Maatschappij tot N. v. 't Algemeen", bladz. 99 tot 101 der Aanteekeningen.

„Biographie Nationale" i. v.; „v. d. Aa. Biographisch Woordenboek" i. v.; „Mornhof. Polyhistor", bladz. 719.

Zijn naam word ook genoemd door „Von Raumer. Geschichte der Germanischen Philologie", pag. 185.

Zie over *John Wallis*, Professor in de Geometrie aan de Universiteit te Oxford, o. a.:

„Nouvelle Biographie Générale. Paris 1860" i. v. „Paul. Grundriss der Germanischen Philologie". „Ellis. Early English pronunciation", pag. 25. Von Kempelen (schrijver van „Mechanismus der menschlichen Sprache, Wien 1791") citeert, en weerlegt soms, zoowel Amman als Wallis.

Bladz. 3 *regel* 5 *v. o.*

Over de portretten van Ten Kate leest men in de beschrijvende catalogus van Fred. Müller: „*a.* Borstb. regts, in huisselijke klee„ding, in ov. Naar J. C. Leblon, door J. Houbraken. 8°. *b.* Hetz. „portr. Teekening in O. I. inkt, voor h. voorg., door H. Pothoven. 8°".

Bladz. 4 *regel* 26. Te schrappen: *onder letters H en J.*
„ 5 „ 8. „ *onder letter F.*
„ 5 „ 13. „ *onder letter G.*
„ 6 „ 9 „ *G. I.*
„ 6 „ 29. „ *onder letter E.*
„ 6 „ 31. *Zou* te verbeteren in *zouden.*
„ 7 „ 23 *o. m. Middel-nederlandsche* te verbeteren in: *middelnederlandsche.*
„ 7 „ 26 *o. m. Nieuw-Hoogduitsch* te verbeteren in: *Nieuwhoogduitsch.*
„ 8 „ 2. Te schrappen: *onder letter D.*
„ 8 „ 6 *v. o. Indrod* te verbeteren in: *introd.*
„ 8 „ 22. Te schrappen: *onder lett. II, III, VI, VII.*
„ 11 *o. m. Gotisch, Germaansch*, enz. te verbeteren in: *gotisch, germaansch.*
„ 12 „ 15. *IV* te verbeteren in: *Voorrede IV.*
„ 13 „ 8 *v. o.* Te schrappen: *B. II.*
„ 52 „ 1 en 2. *De haakjes* te schrappen.

Bladz. 58 *regel* 4. *Draaijend* te verbeteren in: *draaiend.*
„ 66 „ 11. *Harer* „ „ „ *zijner.*

Bladz. 87 *regel* 3 *v. o.*

Thomas Gataker (1574—1654), „puritan divine and critic". Zijn werk „De diphtongis" verscheen in 1646.

Cf. „Dictionary of National Biography" i. v.

Bladz. 95 *regel* 11.

„*Alstedius (Jean Henri)* né à Herborn, dans le comté de Nassau, „en 1588, professa d'abord la philosophie et la theologie dans sa „patrie, qu'il quitta ensuite pour aller enseigner à Weissenbourg, „où il mourut en 1638, laissant un grand nombre d'ouvrages".

Zie: „Biographie Universelle. Paris 1811". i. v. „Nouvelle Biographie Générale. Paris 1860". i. v. Daarin vindt men ook nadere bijzonderheden betreffende *Petrus Ramus*, geboren in 1502, Latinist en Philosoof. Montanus kende blijkbaar zijne verdienstelijke „Gramere fransoeze", die in 1562 was uitgekomen.

Matthias Martini (1572—1630), een duitsch theoloog en philoloog, een der buitenlandsche leden der Synode van Dordrecht. Behalve theologische werken schreef hij een „Lexicon philologicum, praecipue etymologicum" van het Latijn. (Bremen 1623)

Zie: „Nouvelle Biographie Générale. Paris 1860". i v.

Bladz. 111 *regel* 5.

C. Huygens geeft de uitspraak van *ei* en *ij* in het Brabantsch weer met het teeken *ai.*

Zie zijne „Brabantsche uijtspraeck vertaelt" (de laatste bladzijden der „Korenbloemen").

Bladz.	120	*regel*	9.	*Poetik*	te	verbeteren	in:	*poetiek.*
„	151	„	4.	*Naar*	„	„	„	*voor.*
„	161	„	24.	*N. Grundiss*	„	„	„	*Grundriss.*
„	165	„	11.	*Is*	„	„	„	*zijn.*
„	166	„	4	*v. o. Voeten*	„	„	„	*voet.*
„	166	„	24.	*Na* en *in* om te zetten.				

Door **MARTINUS NIJHOFF**, te 's-Gravenhage is uitgegeven:
